

***Sytuacja mniejszości narodowych, etnicznych i religijnych
w wybranych państwach Unii Europejskiej ze szczególnym
uwzględnieniem mniejszości żydowskiej***

Warszawa 2017

Opracowanie w ramach projektu Erasmus+

Non-dominant languages and religions in Europe basing on the example of Jewish communities.

Autorzy

Konrad Zieliński (Polska)

Mordechay Segal (Austria)

Martin Zani (Słowacja)

Richa Silberstein (Belgia)

Shmuel Glitzenstein (Węgry)

Ksenia Elena Lyamzina (Hiszpania)

Opracowanie i redakcja

Konrad Zieliński

Partnerzy projektu:

Fundacja Chai, Polska (koordynator)

Egységés Magyarországi Izraelita Hitközség, Węgry

Chabad Huis voor Cultuur, Zorg en Forming vzw, Belgia

Chabad Youth Center, Austria

Chabad Lubavitch Fundacion Privada, Hiszpania

Zidovske vzdelevacie Chabad, Słowacja

Niniejsza publikacja odzwierciedla jedynie opinie ich autorów. Komisja Europejska nie jest odpowiedzialna za sposób wykorzystania zawartych w niej informacji.



Erasmus+

Comparative Studies on Minorities Situation in Europe © – 2017 – Fundacja Chai.

Wszelkie prawa zastrzeżone. Licencja udzielona warunkowo UE.

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE.

Przedmiot i cele projektu.

Struktura opracowania.

„A”

OBRAZ DEMOGRAFICZNY, STATUS PRAWNY, SYTUACJA MNIEJSZOŚCI W WYBRANYCH PAŃSTWACH

Cz. 1. DEFINICJE MNIEJSZOŚCI I ICH OCHRONA PRAWNA.

1.1. Pojęcie mniejszości: problemy terminologiczne.

1.2. Prawa człowieka a międzynarodowa ochrona mniejszości.

Cz. 2.

MNIEJSZOŚCI W WYBRANYCH PAŃSTWACH UE W UJĘCIU STATYSTYCZNYM.

2.1. Polska: liczba i rozmieszczenie mniejszości narodowych i etnicznych.

2.2. Słowacja: liczba i rozmieszczenie mniejszości narodowych.

2.3. Węgry: liczba i rozmieszczenie mniejszości narodowych.

2.4. Austria: liczba i rozmieszczenie mniejszości narodowych.

2.5. Belgia: regiony, liczba i rozmieszczenie ludności.

2.6. Hiszpania: wspólnoty autonomiczne, liczba i rozmieszczenie ludności.

Cz. 3.

STATUS PRAWNY MNIEJSZOŚCI W WYBRANYCH PAŃSTWACH UE.

3.1. Status prawny mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce.

3.1.1. Ochrona praw mniejszości wynikająca z prawa międzynarodowego i prawodawstwa unijnego.

3.1.2. Ochrona praw mniejszości w świetle prawa wewnętrznego.

3.2. Status prawny mniejszości narodowych na Słowacji.

3.2.1. Ochrona praw mniejszości wynikająca z prawa międzynarodowego i prawodawstwa unijnego.

3.2.2. Ochrona praw mniejszości w świetle prawa wewnętrznego.

- 3.2.3. Ochrona mniejszości wynikająca z aktów bilateralnych.
- 3.3. Status prawny mniejszości narodowych na Węgrzech.
 - 3.3.1. Ochrona praw mniejszości wynikająca z prawa międzynarodowego i prawodawstwa unijnego.
 - 3.3.2. Ochrona praw mniejszości w świetle prawa wewnętrznego.
 - 3.3.3. Ochrona mniejszości wynikająca z aktów bilateralnych.
- 3.4. Status prawny mniejszości narodowych i etnicznych w Austrii.
 - 3.4.1. Ochrona praw mniejszości wynikająca z prawa międzynarodowego i prawodawstwa unijnego.
 - 3.4.2. Ochrona praw mniejszości w świetle prawa wewnętrznego.
- 3.5. Status prawny mniejszości narodowych i etnicznych w Belgii.
 - 3.5.1. Ochrona praw mniejszości wynikająca z prawa międzynarodowego i prawodawstwa unijnego.
 - 3.5.2. Ochrona praw mniejszości w świetle prawa wewnętrznego.
- 3.6. Status prawny wspólnot autonomicznych i mniejszości nie-autonomicznych w Hiszpanii.
 - 3.6.1. Funkcjonowanie wspólnot autonomicznych a prawo międzynarodowe i unijne.
 - 3.6.2. Wspólnoty autonomiczne w świetle prawa wewnętrznego.
 - 3.6.3. Ochrona praw mniejszości wynikająca z prawa międzynarodowego i prawodawstwa unijnego.
 - 3.6.4. Ochrona praw mniejszości w świetle prawa wewnętrznego.

Cz. 4.

MNIEJSZOŚĆ ŻYDOWSKA W WYBRANYCH PAŃSTWACH UE.

ZARYS DZIEJÓW I CHARAKTERYSTYKA OGÓLNA.

- 4.1. Polska.
- 4.2. Słowacja.
- 4.3. Węgry.
- 4.4. Austria.
- 4.5. Belgia.
- 4.6. Hiszpania.

„B”

BADANIA ANKIETOWE. MNIEJSZOŚĆ ŻYDOWSKA W WYBRANYCH PAŃSTWACH

Cz. 1. PRZEBIEG I ORGANIZACJA BADAŃ.

Cz. 2. POLSKA.

2.1. Struktura i charakterystyka badanej grupy respondentów.

2.2. Wybrane aspekty badań.

Cz. 3. SŁOWACJA.

3.1. Struktura i charakterystyka badanej grupy respondentów.

3.2. Wybrane aspekty badań.

Cz. 4. WĘGRY.

4.1. Struktura i charakterystyka badanej grupy respondentów.

4.2. Wybrane aspekty badań.

Cz. 5. AUSTRIA.

5.1. Struktura i charakterystyka badanej grupy respondentów.

5.2. Wybrane aspekty badań.

Cz. 6. BELGIA.

6.1. Struktura i charakterystyka badanej grupy respondentów.

6.2. Wybrane aspekty badań.

Cz. 7. HISZPANIA.

7.1. Struktura i charakterystyka badanej grupy respondentów.

7.2. Wybrane aspekty badań.

Cz. 8. PRÓBA PORÓWNANIA I PODSUMOWANIA.

ANEKS

Ankieta – kwestionariusz badawczy

BIBLIOGRAFIA

WPROWADZENIE

Przedmiot i cele projektu.

Według badań PewResearch Center z 2015 r. w około 2/3 państw europejskich zorganizowane grupy społeczno-polityczne odwołujące się do nacjonalizmu i szowinizmu zwracają się – w sposób bezpośredni i pośredni – przeciwko mniejszościom religijnym. Jest to znacznie częstsze w Europie (30 z 45 państw, czyli w ok. 67%), niż w innych częściach świata (38%). Grupy te, środowiska, partie i organizacje posługują się zarówno retoryką antyislamską (nośną dziś w dobie kryzysu migracyjnego i problemu z uchodźcami z państw arabskich), jak i sięgają do haseł antysemitycznych. Opinię PewResearch Center zdają się potwierdzać dane agend unijnych. Stąd jednym z celów projektu jest rozpoznanie sytuacji oraz wskazanie działań, które mogą zapobiec eskalacji takich zachowań: najlepszym tego sposobem wydaje się być edukacja obywatelska i przełamywanie stereotypów, zarówno wśród mniejszości, jak państw i społeczeństw większościowych.

Celem projektu, jak zostało to szczegółowo przedstawione we wniosku aplikacyjnym, jest opisanie sytuacji mniejszości narodowych i etnicznych w wybranych państwach Unii Europejskiej ze szczególnym uwzględnieniem mniejszości żydowskiej i określenie przesłanek, które mogą przysłużyć się lepszemu zrozumieniu sytuacji mniejszości i ich problemów. Wypracowanie materiałów, które mogą być przydatne edukatorom pracującym wśród mniejszości to jeden z celów projektu, którego formą realizacji są spotkania i dyskusje oraz wymiana doświadczeń edukatorów i członków mniejszości w poszczególnych krajach oraz próba wskazania skutecznych sposobów działania, które mogą przyczynić się do poprawy tej sytuacji.

Koordynatorem i głównym partnerem w projekcie jest Fundacja ChAI z siedzibą w Warszawie. Zarówno Fundacja, jak i pozostali partnerzy reprezentujący część mniejszości żydowskiej w swych krajach posiadają duże doświadczenie w pracy z mniejszościami, zwłaszcza oczywiście żydowską. Od lat aktywnie kooperują z sobą, a także z agendami rządowymi i samorządem, innymi organizacjami typu NGO, gminami żydowskimi, instytucjami oświatowymi, kulturalnymi i naukowo-badawczymi. Poza ChAI, wszyscy partnerzy są związani z najliczniejszym obecnie ruchem chasydzkim na świecie, Chabad Lubawicz. Są to: Egységes Magyarországi

Izraelita Hitközség z główną siedzibą w Budapeszcie, Chabad Huis voor Cultuur, Zorg en Forming vzw w Antwerpii, Chabad Youth Center w Wiedniu, Chabad Lubavitch Fundacion Privada w Barcelonie oraz Zidovske vzdelevacie Chabad z siedzibą w Bratysławie.

Struktura opracowania.

Pierwszym i najważniejszym elementem projektu jest studium porównawcze, podzielone na dwie części: (A) opracowanie teoretyczne i (B) analiza danych pozyskanych dzięki kwestionariuszowi badawczemu rozesłanemu do partnerów projektu. W Aneksie zamieszczono również sam kwestionariusz w jego podstawowej formie (niektóre elementy zostały dopasowane do realiów poszczególnych państw, uwzględniające m.in. kwestie ustrojowe oraz mniejszości obecne w danym państwie).

W pierwszej części oprócz definicji mniejszości stosowanych w poszczególnych państwach i w nauce znalazły się podstawowe informacje na temat praw człowieka i ochrony mniejszości w prawie międzynarodowym. W kolejnych przedstawiono sytuację demograficzną mniejszości narodowych i etnicznych w danych państwach raz ich rozmieszczenie. W kolejnej omówiono status prawny mniejszości w każdym państwie z uwzględnieniem prawodawstwa wynikającego z prawa międzynarodowego, unijnego oraz wewnętrznego, a także w świetle aktów bilateralnych tam, gdzie miało to zastosowanie.

W kolejnym rozdziale nakreślono dzieje osadnictwa żydowskiego w danym państwie w możliwie szerokim kontekście historyczno-kulturowym i dokonano charakterystyki jej sytuacji z możliwym uwzględnieniem najnowszych danych statystycznych i wydarzeń bieżących. Generalnie, opracowanie ma strukturę rzeczową z uwzględnieniem następstw chronologicznych poszczególnych zdarzeń, dat publikacji poszczególnych aktów prawnych etc.

W opracowaniu sięgano do aktów prawnych w ich tłumaczeniu na język polski względnie angielski, zamieszczonych na stronach instytucji-agend Unii Europejskiej, agend rządowych i parlamentarnych w poszczególnych państwach, danych statystycznych, literatury przedmiotu, glossów prawniczych etc. Skorzystano także z wielu opracowań akademickich i w mniejszym stopniu prac o charakterze publicystycznym i edukatorskim. Ważnym źródłem informacji były witryny internetowe poszczególnych organizacji i stowarzyszeń, agend żydowskich lokalnych i światowych, agencji prasowych etc. Skorzystano także z materiałów prasowych

(głównie wydania internetowe) zarówno w poszczególnych państwach objętych badaniami, jak i światowych: tu, z uwagi na fakt, iż głównym podmiotem badań i jako egzemplifikacja posłużyła sytuacji mniejszości żydowskiej, anglojęzycznej prasy izraelskiej. Przy korzystaniu ze źródeł internetowych w nawiasie podawana jest każdorazowo data dostępu.

W drugiej części opracowania przedstawiono wyniki badań ankietowych w rozdzieleniu na poszczególne państwa i ich analiza. W ankiecie przesłanej partnerom projektu (ankiety były rozprowadzane wśród członków mniejszości żydowskiej-obywateli danego państwa przez mających w tych państwach siedziby partnerów projektu), poza tzw. metryczką (danymi podstawowymi o respondencie, takimi jak wiek, płeć, miejsce zamieszkania etc.), znalazły się pytania dotyczące: języka i możliwości jego stosowania, nauki i używania; swobody i możliwości celebrowania świąt zgodnie z wymogami religijnymi i tradycją; świąt narodowych ważnych dla mniejszości żydowskiej; kwestie tożsamości narodowej, obywatelskiej i europejskiej; stosunku do przedstawicieli innych mniejszości i społeczeństw większościowych; sprawy związane z antysemityzmem i dyskryminacją. W osobnym rozdziale sporządzono próbę porównania sytuacji mniejszości żydowskiej w poszczególnych państwach odwołując się przede wszystkim do wyników/odpowiedzi zawartych w kwestionariuszu badawczym. Opracowanie zamyka Bibliografia i wspomniany Aneks, w którym znajduje się ankiet/kwestionariusz badawczy.

W opracowaniu skorzystano z szeregu metod i technik badawczych, stosowanych zarówno w naukach o polityce, jak i socjologii i naukach o prawie, m.in. metodę komparatystyczną, elementy metody statystycznej, tradycyjną analizę źródeł historycznych i politologicznych, metodę normatywno-prawną. Sięgnięto również do obserwacji bezpośredniej (ankieta i wywiady/rozmowy z przedstawicielami mniejszości żydowskiej).

**„A”
OBRAZ DEMOGRAFICZNY, STATUS PRAWNY, SYTUACJA
MNIJSZOŚCI W WYBRANYCH PAŃSTWACH**

Część 1. DEFINICJE MNIEJSZOŚCI I ICH OCHRONA PRAWNA

1.1. Mniejszość jako kategoria prawna, polityczna i badawcza.

O żadnym z państw europejskich nie da się dziś powiedzieć, że jest etnicznie i narodowo homogeniczne, jakkolwiek struktura narodowościowe w niektórych z nich cechuje się względnie dużą jednorodnością etniczną i narodową (np. Polska), w innych zaś jest wyraźnie niejednorodna, a stosunek narodowości tytularnej do narodowości czy grup etnicznych mniejszościowych pozostaje mniej oczywisty (np. Słowacja z liczną mniejszością węgierską czy Hiszpania ze swoimi wspólnotami regionalnymi). Niezależnie od tego, obecność mniejszości jest ważnym determinantem polityki wewnętrznej każdego państwa, zaś sposób traktowania, zakres praw i możliwości rozwoju i działalności grup mniejszościowych wyznaczają granice i stopień otwartości danego państwa oraz dojrzałości jego społeczeństwa. Na państwach ciąży zatem obowiązek zapewnienia mniejszościom możliwości swobodnego rozwoju własnej świadomości narodowej, pielęgnowania tradycji i rozwoju kulturalnego, posługiwania się językiem ojczystym, jak i zapewnienia ochrony w przypadku, gdy prawa te są zagrożone.

W prawodawstwie wewnętrznym państw Unii Europejskiej nie ma jednej, wspólnej definicji mniejszości¹. Z tego punktu widzenia, synonimem dla terminu „mniejszość” jest „grupa etniczna” w Austrii, „grupa rasowa” w Wielkiej Brytanii, „mniejszość narodowa i etniczne” na Węgrzech czy „mniejszość narodowa i grupa etniczna” na Słowacji czy „narodowości” w Słowenii. W Grecji używany jest termin „mniejszości religijnej”, podczas gdy konstytucja Republiki Włoskiej mówi o „mniejszościach językowych”².

Brak definicji, która precyzyjnie określałaby zakres tego pojęcia „mniejszość” sprawia, że prawnicze i politologiczne spojrzenie na tematykę mniejszościową stanowi efekt regulacji i włączenia w konkretne ramy zagadnień z obszaru stosunków narodowościowych i etnicznych. Mnogość definicji dotyczących tego pojęcia, złożoność kwestii mniejszościowych obarczonych często zaszłością historycznymi

¹ N. Rouland, S. Pierre-Caps, J. Poumarede, *Rights of Minorities and Indigenous Peoples*, Paris 1996, s. 270-271.

² [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2007\)001-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2007)001-e), s. 35; [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-MIN\(2005\)001-es](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-MIN(2005)001-es). 4. Council of Europe, Venice Commission, "Non-Citizens and Minority Rights", Study No. 294/2004, CDL-MIN (2005) 1, Strasbourg, 6 June 2005, § 13, s. 4.

sprawia, że trudno o konsensus przy tworzeniu stosownych rozwiązań prawnych³. Co więcej, narodowość jest stanem świadomości każdego człowieka, zaś nierzadko pojawiającym się w przeszłości problemem jest instrumentalne podejście do kwestii definicyjnych, tzn. takie ujęcie, któremu przyświecać będą cele polityczne, związane z reglamentowaniem przynależności do mniejszości narodowych. Jak pokazuje historia najnowsza i wydarzenia ostatnich lat, problem ten wciąż jest obecny⁴.

Przy próbach charakterystyki danej grupy ludności, za istotną uznać należy kwestię ustalenia, czy spełnia ona cechy tożsame dla mniejszości narodowej. Fundamentalne znaczenie mają zastosowane kryteria, a te mogą mieć charakter ilościowy, historyczny, prawny i socjologiczny, przy czym nie zawsze wszystkie z nich znajdują zastosowanie w odniesieniu do konkretnej grupy⁵. Niezależnie od tego, najczęściej za mniejszość narodową uznaje się grupę, która pozostaje w mniejszości liczebnej w stosunku do reszty ludności państwa; odróżnia się pochodzeniem etnicznym, dąży do kultywowania i rozwoju odrębnych cech narodowych i kulturowych oraz posiada odpowiednią reprezentację swoich interesów wobec władz państwowych⁶.

Współcześnie dominują dwa podejścia: historyczno-prawne i socjologiczne⁷. Pierwsze z nich zwraca uwagę na kwestię posiadania państwa macierzystego przez daną grupę mniejszościową, odwołuje się do kryterium liczbowego oraz czynników obiektywnych, takich jak język, kultura, dzieje i tradycja, często wyznanie, sfera stosunków gospodarczych i zamieszkałe terytorium. Drugie sięga do czynników subiektywno-obiektywnych: przyznając duże znaczenie kryteriom o charakterze subiektywnym (a jednocześnie traktując kryteria obiektywne jako uzupełniające i posiłkowe, głównie w przypadku słabo wykształconego poczucia wspólnoty i narodowości), uwzględnia poczucie świadomości narodowej i więzi wśród

³ A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 1996, s. 22.

⁴ Zobacz np.: J. Habermas, *Obywatelstwo a tożsamość narodowa: Rozważania nad przyszłością Europy*, Warszawa 1993, s. 9; J. Kiliyas, *Narodowość jako problem naukowy: naród w socjologii czeskiej okresu międzywojennego*, Warszawa 2000, s. 93; T. Kruczkowski, *Polityka narodowościowa*, [w:] *Europa Wschodnia- dekada transformacji. Białoruś*, red. B. J. Albin, W. Baluk, Wrocław 2004, s. 179; M. Waldenberg, *Narody zależne i mniejszości narodowe w Europie Środkowo – Wschodniej: dzieje konfliktów i idei*, Warszawa 2000, s. 29-30.

⁵ *Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych i raport wyjaśniający*, URL<https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/1_atglance/PDF_Text_FCNM_pl.pdf>, [10.08.2014]. Także: G. Pawlikowski, *Problematyka mniejszości narodowych i etnicznych w systemie edukacji obywatelskiej*, „Państwo i społeczeństwo”, 2010, Rok X, nr 2, s. 77.

⁶ K. Kwaśniewski, *Socjologia mniejszości a definicja mniejszości narodowej*, „Sprawy Narodowościowe”, 1992, nr 1, s. 9-15.

⁷ Jak się daje, kiedyś najczęstszym kryterium wyróżniającym, określającym mniejszość było wyznanie.

członków danej mniejszości, wolę przynależności do danej mniejszości, świadomość dziedzictwa oraz kultywowanie odrębnych tradycji, wartości i symboli oraz wyjątkowe poczucie więzi z członkami „własnej” zbiorowości⁸.

W naukach o polityce umocnił się pogląd, uznający za mniejszości narodowe „grupy ludności osiadłe w danym państwie i najczęściej posiadające jego obywatelstwo, różniące się od pozostałej ludności cechami antropologicznymi, pochodzeniem etnicznym, językiem, kulturą, religią itd., mające „poczucie własnej odrębności (świadomość narodowa) i własne interesy polityczne, społeczne i kulturalne”⁹.

W literaturze przedmiotu istnieje wiele definicji pojęcia mniejszości narodowej i etnicznej. Jedną z nich, autorstwa Julesa Deschenesa, mówi, że mniejszość narodowa to „grupa obywateli jakiegoś państwa stanowiąca liczebną mniejszość i nie zajmująca dominującej pozycji, posiadająca cechy etniczne, religijne i językowe różniące się od cech większości populacji, mająca poczucie solidarności wewnętrznej, kierująca się zbiorową wolą samozachowania i osiągnięcia równości z większością w świetle prawa i praktyki”¹⁰. Inna, Rogersa Brubakera uznaje, iż mniejszość „nie jest statyczną demograficzną kategorią, ale dynamiczną postawą polityczną (stanowiskiem politycznym)”. Tak pojęte mniejszości ze względu na „etnokulturowe pokrewieństwo” należą do „zewnętrznych ojczyzn”. Ich zewnętrzne powiązania napotykały opór państw organizowanych wspólnie na zasadzie narodowej i nie tolerujących wieloetniczności w swoich granicach. Dla Brubakera, w ramach wspomnianego stanowiska politycznego wyróżnić można trzy elementy klasyfikacji: publiczne głoszenie przynależności do etnokulturowego narodu innego niż politycznie lub liczebnie dominujący naród etnokulturowy; domaganie się od państwa uznania tej różnej, odmiennej narodowości etnokulturowej; założenie, z uwagi na istnienie owej etnokulturowej narodowości, pewnych zbiorowych, kulturowych lub politycznych praw”¹¹.

⁸ Zobacz np.: J. Byczkowski, *Mniejszości narodowe w Europie 1945-1974 (wybrane zagadnienia)*, Opole 1976,

s. 21-23; H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918-1995*, Lublin 1998, s. 12-15;

R. Brubaker, *Nacjonalizm inaczej: struktura narodowa i kwestie narodowe w nowej Europie*, Warszawa – Kraków 1998, s. 18-19.

⁹ Cz. Mojsiewicz (red.), *Leksykon współczesnych międzynarodowych stosunków politycznych*, Wrocław 1998, s. 230.

¹⁰ Za: Kłoskowska, s. 21-22.

¹¹ Brubaker, s. 77.

W polskiej *Encyklopedii PWN* terminem mniejszość określa się społeczności trwale zamieszkujące pewne terytorium (zwłaszcza państwa), różniące się od większości jego mieszkańców lub od społeczności panującej politycznie cechą lub cechami, które powodują uznawanie ich w świadomości społecznej za odmienne, a w stosunkach społecznych wywołują nieraz dyskryminację; cechami takimi bywają zwłaszcza: religia, język, świadomość narodowa, kultura itd.” Jak dodają twórcy hasła, współcześnie pojęcie „mniejszość” jest rozumiane coraz szerzej i określa np. mniejszości seksualne, kobiety jako mniejszość upośledzoną, dzieci etc.¹²

Naród według *Encyklopedii PWN* to z kolei „zbiorowość ludzi wyróżniająca się wspólną świadomością narodową, czyli poczuciem przynależności do wspólnoty definiowanej aktualnie jako naród”¹³. Ta definicja, dość lakoniczna, wydaje się skądinąd najpełniejsza biorąc pod uwagę, że świadomość narodowa to „zbiór przekonań o przynależności do określonego narodu, postrzeganie i rozumienie jego dziejów, zespół wyobrażeń o jego przeszłości, teraźniejszości i przyszłości oraz poczucie więzi z członkami tego narodu”¹⁴. O kształtowaniu się narodów znany amerykański politolog węgiersko-żydowskiego pochodzenia Ernest Gellner w książce pt. *Narody i nacjonalizm* pisze, że „zbiór osób (na przykład mieszkających na danym terenie lub mówiących danym językiem) staje się narodem wtedy i tylko wtedy, gdy są one stanowczo przekonane, iż z tytułu współprzynależności do owego zbioru mają wobec siebie pewne obowiązki i pewne prawa”¹⁵.

W cytowanej wyżej *Encyklopedii* grupa etniczna to grupa społeczna, którą charakteryzuje „tylko jej właściwy zespół cech: nazwa, język lub zdecydowanie odmienna gwara, wspólne pochodzenie z określonego terytorium lub od wspólnego przodka, świadomość historii i kultury, system wartości i symbolika grupowa, religia, poczucie więzi łączącej jej członków przy jednoczesnym dystansie do innych grup”¹⁶. Max Weber uważał grupę etniczną za zbiorowość, którą charakteryzowało

¹² <http://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/mniejszo%C5%9B%C4%87%20etniczna.html> [05.05.2017]

¹³ <http://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/nar%C3%B3d.html> [05.05.2017]

¹⁴ <http://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/%C5%9Bwiadomo%C5%9B%C4%87%20narodowa.html> [05.05.2017]

¹⁵ E. Gellner, *Narody i nacjonalizm*, tłum. T. Hołówka, Warszawa 1991, s. 16.

¹⁶ <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/grupa-etniczna;3908271.html> [05.05.2017]

przekonanie o wspólnym pochodzeniu, ale podkreślał, iż nie opierało się ono li tylko na stosunkach rodzinnych¹⁷.

Generalnie, w definicjach mniejszość narodową charakteryzuje się jako grupę liczebnie mniejszą od pozostałej ludności w państwie, posiadającą obywatelstwo tego państwa i podkreślającą swą odrębność (poprzez podnoszenie odmiennych cech etnicznych, czasem język, tradycje, wiarę etc.), poczucie wspólnoty oraz subiektywną wolę bycia mniejszością. Często też jest rozróżnienie, że o mniejszości narodowej mówić można w przypadku, gdy daną grupę można zidentyfikować z określonym terytorium państwowym, podczas gdy w przypadku mniejszości etnicznej element terytorialności nie występuje¹⁸. Jak się zdaje, jest to błędny pogląd, gdyż nie sposób zaprzeczyć istnieniu narodu żydowskiego zanim powstało państwo Izrael, a społeczność ta była rozproszona w diasporze, podobnie jak nie odmawia się prawa do poczucia polskiej narodowości Polakom w dobie rozbiorów, gdy nie istniało państwo polskie.

W literaturze anglosaskiej funkcjonuje też sformułowanie określające mniejszość narodową jako „niedominującą grupę etniczną” (*non-dominant ethnic group*). Status danej grupy – wspólnota etniczna i/lub narodowa, czy wspólnota np. religijna, językowa, polityczna, nie dadzą się zdefiniować, zobiektywizować i odgórnie zadekretować¹⁹. Trudności potęguje poziom świadomości narodowej danej grupy, dyfuzja kulturowa widoczna zwłaszcza na terenach pogranicza, procesy akulturacji i asymilacji często skutkujące dualizmem narodowym, polityka państwa etc.

Stąd, za Grzegorzem Januszem, przyjmijmy iż mniejszość narodowa to „każda grupa etniczna pozostająca w wyraźniej mniejszości w stosunku do reszty ludności w państwie, nie tworząca na terenie swego zamieszkania własnej państwowości, charakteryzująca się dążeniem do kultywowania swej kultury, tradycji, języka, religii oraz świadomości narodowej jako podstawowych cech decydujących o odrębności etnicznej

¹⁷ Za: J. Wiatr, *Naród i państwo: socjologiczne problemy kwestii narodowej*, Warszawa 1969, s. 22.

¹⁸ B. Mikołajczyk, *Mniejszości w prawie międzynarodowym*, Katowice 1996, s. 16.

¹⁹ M. Barwiński, *Pojęcie narodu oraz mniejszości narodowej i etnicznej w kontekście geograficznym, politycznym i socjologicznym*, URL<http://repozytorium.uni.lodz.pl:8080/xmlui/bitstream/handle/11089/3788/Barwi%C5%84ski_Folia%20Geographica_2004.pdf?sequence=1>, [10.01.2017].

i odróżniających jej członków w sposób wyraźny lub dorozumiany od pozostałej ludności w tym państwie”²⁰.

Wypracować definicję mniejszości narodowej i etnicznej próbowały także organizacje międzynarodowe. W Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) stały się przedmiotem debat Podkomisji do spraw Zapobiegania Dyskryminacji i Ochrony Mniejszości Narodowych (od 1999 r. Podkomisji do spraw Promocji i Ochrony Praw Człowieka). Sekretarz generalny ONZ w opracowaniu „Definicja i klasyfikacja mniejszości” (1950 r.) podkreślił, iż termin mniejszość narodowa „powinien być używany wobec grup, które powstały z dawnych wspólnot w wyniku aneksji terytoriów, zmiany granic czy podziałów i rozpadów państw, a także tych, które podkreślają swoją świadomość i odrębność narodową, niezależnie od rozmieszczenia przestrzennego w danym państwie czy regionie”²¹. Wspomniana Podkomisja w 1953 r. sformułowała definicję (finalnie nieprzyjętą), za mniejszość narodową „uznając grupę etniczną, niedominującą w ogólnej strukturze ludności, żyjącą na terenie danego państwa i wyróżniającą się swoją tradycją, religią czy językiem oraz dążącą do utrzymania swojej odrębności”²². Z kolei w art. 27 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 r., proponowano przyjęcie definicji określającej mniejszości jako „oddzielne lub odrębne grupy ludności, należycie zdefiniowane i od dawna osiedlone na terytorium danego państwa”²³. W 1992 r. ONZ przyjęła deklarację, w której „znalazł się cały katalog praw przysługujących przedstawicielom mniejszości narodowych, a wśród nich prawo do kultury, własnych praktyk religijnych, swobodnego posługiwania się własnym językiem, zakładania stowarzyszeń, swobodnego kontaktowania się z innymi członkami grupy, również tymi poza granicami danego państwa”²⁴.

Zbliżona w definiowaniu mniejszości był projekt konwencji Rady Europy o ochronie praw mniejszości narodowych. Za taką mniejszość uznano w nim „grupę, która liczebnie jest mniejsza od reszty populacji Państwa, której członkowie, będący obywatelami Państwa, posiadają cechy etniczne, religijne lub językowe różne od odpowiednich cech reszty ludności i którzy kierują się chęcią zachowania swojej

²⁰ G. Janusz, *Zagadnienia teorii i praktyki grup etnicznych*, Lublin 1993, s. 32.

²¹ J. Barcz, *Definicja mniejszości narodowych w prawie międzynarodowym*, „Sprawy Międzynarodowe” 1986, nr 11, s. 89.

²² A. Bartnik, „Mniejszość żydowska w Republice Białoruś po 1991 roku”, praca doktorska napisana w Zakładzie Badań Etnicznych Wydziału Politologii Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie pod kierunkiem prof. dr hab. K. Zielińskiego, Lublin 2017, s. 21-22.

²³ Ibidem, s. 23.

²⁴ Ibidem, s. 24.

kultury, tradycji, religii lub języka”²⁵. Różnice interpretacyjne spowodowały jednak wycofanie tej definicji z ostatecznego tekstu Konwencji.

Generalnie, jak ocenia Sławomir Łodziński: „Dokumenty europejskie mówią o ochronie mniejszości, choć jednocześnie nie zawierają jednej wspólnej definicji. Odnoszą je do bardzo zróżnicowanej „palety” społeczności narodowych i etnicznych, które mają być generalnie równo traktowane i chronione. Występują oczywiście definicje „oficjalne”, przyjmowane na użytek wewnętrzny poszczególnych państw. Te ostatnie mają charakter „wąski”, ograniczony do społeczności tradycyjnych mniejszości narodowych (czyli o nie imigracyjnym charakterze), których członkowie posiadają jego obywatelstwo. Cudzoziemcy (rezydenci) są zazwyczaj wyłączeni z tej ochrony”²⁶.

²⁵ G. Janusz, *Definiowanie mniejszości w dokumentach międzynarodowych i aktach prawa wewnętrznego*, „Annales UMCS” 2008, vol. XV, 2 sectio K, s. 100.

²⁶ S. Łodziński, *Ochrona praw osób należących do mniejszości narodowych i etnicznych. Perspektywa europejska* (Kancelaria Sejmu. Biuro Studiów i Ekspertyz. Wydział Analiz Ekonomicznych i Społecznych, Raport nr 208), Warszawa 2002, s. 38.

1.2. Definicje mniejszości w prawodawstwie wewnętrznym wybranych państw Unii Europejskiej.

Zespół badaczy EURAC z Akademii Europejskiej w Bolano (Accademia Europea Bolzano/Europäische Akademie Bozen: Institute for Minority Rights) opracowujący m.in. raport/przewodnik dotyczący praw mniejszości narodowych w państwach unijnych przyjmuje, że w kontekście europejskim pojęcie mniejszości narodowej zawsze oznacza grupę (niezależnie od jej wielkości: czy będzie to licząca ok. stu osób społeczność Liwów w Estonii, czy ponad 6-milionowa społeczność Katalończyków w Hiszpanii), zakorzeniona na danym terytorium, wyraźnie różniąca się cechami etno-kulturowymi od reszty społeczeństwa. Inne kategorie „obcych”, jak migranci, uchodźcy czy grupy socjalne, jak kasty czy plemiona, nie są traktowane jako mniejszość narodowa. W przypadku wspólnot religijnych, które z uwagi na liczbę członków pozostają w mniejszości w danym państwie, nie są zwykle traktowane i określane jako mniejszości lecz mniejsze wspólnoty religijne²⁷.

W przypadku kwestii ochrony mniejszości narodowych, chroni się, po pierwsze, grupę społeczną, po drugie, osobę fizyczną, która może korzystać z praw należnych każdej jednostce. Z uwagi na traktowanie mniejszości jako podmiotu zbiorowego z podkreśleniem jednostkowych praw człowieka utworzono kategorię pośrednią, postulującą traktowanie danych mniejszości jako „zbiorowości osób należących do mniejszości”²⁸. Zatem kwestię ochrony praw mniejszości jest złożona: należy patrzeć na nią przez pryzmat poszczególnych osób fizycznych deklarujących odrębną przynależność etniczną, zbiorowości osób fizycznych tworzących daną mniejszość oraz mniejszości rozumianej jako grupa społeczna²⁹.

Ma to swoje implikacje w praktyce konstytucyjnej i ustawodawczej państw europejskich, gdzie wyróżnić można obecnie dwa główne podejścia związane z kwestią ochrony praw mniejszości narodowych. „Pierwsze z nich dotyczy państw, które utworzyły własne formy ochrony prawnej mniejszości (niezależnie od istnienia międzynarodowych standardów i zobowiązań w tej materii) – odpowiednie przepisy konstytucyjne oraz ustawodawcze. Do tych należą m.in.: Austria, Belgia, Białoruś, Hiszpania, Holandia, Litwa, Łotwa, Estonia, Polska, Ukraina, Węgry. Drugie

²⁷ *Europe's Ethnic Mosaic. A Short Guide to Minority Rights in Europe*, ed. T. Benedikter, Bolzano/Bozen 2008, s. 8.

²⁸ Chałupczak, Browarek, s. 12-15; G. Janusz, *Raport o sytuacji osób należących do mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce*, Warszawa 1994, s. 7.

²⁹ G. Janusz, P. Bajda, *Prawa mniejszości narodowych. Standardy europejskie*, Warszawa 2000, s. 12.

podejście opiera się na braku odrębnych uregulowań dotyczących ochrony mniejszości narodowych w danym ustawodawstwie państwowym. W państwach takich jak: Francja, Niemcy czy Szwecja termin „mniejszość narodowa” nie jest używany, a mieszkańców dzieli się na obywateli i cudzoziemców”. Z kolei prawodawstwo włoskie posługuje się pojęciem mniejszości językowej³⁰.

Niezależnie od powyższych definicji mniejszości, poszczególne państwa w swoim prawodawstwie wewnętrznym wprowadzały i stosują własne definicje oraz określenia mniejszości. Jak pisze Grzegorz Janusz, w ustawodawstwie wewnętrznym można wyróżnić cztery rozwiązania odnoszące się do terminologii:

- „1. pierwsze z nich, posługując się pojęciem mniejszości narodowej, pomija definiowanie podmiotu ochrony w aktach prawa wewnętrznego;
2. w drugim przypadku mamy do czynienia ze wskazaniem jako podmiotu ochrony nie mniejszości narodowej, ale określenie języka danej (danych) mniejszości (grupy ludności) i tym samym pośrednie wskazanie mniejszości;
3. w trzecim przypadku występuje enumeratywne wyliczenie grup uznawanych za mniejszości bez ich formalnego definiowania;
4. w czwartym przypadku akty prawa definiują podmiot, do którego państwo adresuje swoją politykę”³¹.

Do pierwszej grupy regulacji autor zaliczył ustawy na Litwie, Łotwie i Słowacji. W przypadku Słowacji – państwa objętego projektem – przepisy odnoszące się do mniejszości posługują się przede wszystkim pojęciem mniejszości narodowe (*národnostne menšiny*). W Konstytucji z 3 września 1992 r. stosowana jest natomiast terminologia mniejszości narodowe lub grupy etniczne (*národnostné menšiny* albo *etnické skupiny*). Ponieważ w Słowacji brak jest ustawy mniejszościowej, to pośrednio określają stan mniejszości przepisy o używaniu języka mniejszości jako urzędowego, o czym w dalszej części opracowania³².

Do drugiej grupy należy ustawodawstwo Szwajcarii, Szwecji i Włoszech, zaś w trzeciej grupie znajduje się ustawodawstwo Finlandii, Niemiec, Norwegii, Słowenii oraz początkowo Chorwacji. Enumeratywne, czyli polegające na wyliczeniu wszystkich i zarazem jedynie dopuszczalnych elementów, w tym przypadku wymienionych w przepisach prawa mniejszości) wyliczenie mniejszości pojawia się

³⁰ G. Janusz, *Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie*, Lublin 2011, s. 59-76. Także: Bartnik, s. 25-26.

³¹ Janusz, *Definiowane mniejszości*, s. 114.

³² Ibidem, s. 106-107.

także dodatkowo w ustawach mniejszościowych w innych państwach, m.in. w Bośni i Hercegowinie, Polsce i na Węgrzech³³.

Do czwartej grupy G. Janusz zalicza ustawy mniejszościowe przyjęte w Austrii, Bośni i Hercegowinie, Chorwacji, Czechach, Czarnogórze oraz Serbii, Polsce, i na Węgrzech. Tutaj także należą ustawy w niektórych krajach byłego ZSRR: Białorusi, Estonii, Mołdowie, Ukrainie, Federacji Rosyjskiej.

W przypadku Austrii, w jej ustawie federalnej z 1976 r. zatytułowanej „Status prawny grup narodowościowych” (*Ustawa o grupach narodowościowych*) używano określenia „grupa narodowościowa” (*Volksgruppe*) określając w § 1 ust. 2 iż „grupami narodowościowymi w rozumieniu tej ustawy federalnej są grupy obywateli austriackich osiadłe i zamieszkałe na częściach terytorium federalnego o innym niż niemiecki języku macierzystym oraz o własnych cechach etnicznych”³⁴.

Jak zwraca uwagę G. Janusz, z ustawy tej wyłączono osoby używające język niemiecki jako ojczysty, a deklarujące inną narodowość (np. Niemcy, Szwajcarzy). Dodatkowo wprowadzono pojęcie „grupy osiadłe” (*beheimateten Gruppen*), co w praktyce obejmowało grupy obywateli austriackich zamieszkałe co najmniej od trzech pokoleń na terenie państwa. Zmiana Konstytucji w 2000 r. uzupełniła przepis art. 8 o ust. 2, w którym określono istnienie „autochtonicznych grup narodowościowych” (*autochthonen Volksgruppen*)³⁵.

Z kolei w przypadku Polski terminologia jest dość rozbudowana, a samo pojęcie mniejszości przez długi czas nie było definiowane w aktach prawnych. Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r. zawiera w przepisach art. 27 i 35 dosłowne odniesienie do praw mniejszości narodowych. Jak ocenia wyżej cytowany autor, „wadą tych przepisów Konstytucji jest nieprecyzyjność użytych w tekście określeń: w artykule 27 jest mowa „o mniejszościach narodowych”, zaś w art. 35 „o mniejszościach narodowych i etnicznych”. Ustawodawca jednocześnie nie wyjaśnił zakresu pojęciowego i podmiotowego obu kategorii mniejszości. W badaniach etnicznych i praktyce odnoszono pojęcie mniejszości narodowej do tych mniejszości, które identyfikują się z narodem mającym własne państwo (np. Białorusini, Niemcy, Ukraińcy), zaś mniejszości etnicznej do mniejszości bezpaństwowych (np. Tatarzy, Romowie, Karaimi). W praktyce działającego do 31 grudnia 2004 r. w Ministerstwie

³³ Ibidem, s. 107, 109.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem, s. 112-113.

Kultury Departamentu Kultury Mniejszości Narodowych pojęcie mniejszości narodowej odnoszono do grup, które nie identyfikują się z narodem polskim, zaś mniejszości (grupy) etnicznej do grup etnograficznych (regionalnych), które dążąc do kultywowania swoich odrębności kulturowych i językowych, uważają się za należących do narodu polskiego (np. Kaszubi, czy też Górale Podhalańscy)”³⁶.

Nie tylko w Konstytucji, ale i w innych aktach prawnych terminologia była zróżnicowana. Pojawiają się określenia: „1. mniejszość narodowa (art. 27 Konstytucji RP, art. 100, 134 ordynacji wyborczej do Sejmu RP, § 31a, 40, 119 rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z 21 marca 2001 r.); 2. mniejszość narodowa i etniczna (art. 35 Konstytucji RP); 3. mniejszość narodowa i (lub) grupa etniczna (art. 2 ustawy z 7 października 1999 r. „o języku polskim”, art. 21 pkt 9 ustawy z 29 grudnia 1993 „o radiofonii i telewizji”, § 42 ust. 2, rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z 21 marca 2001 r., rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z 3 grudnia 2002 r., § 2 rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z 18 marca 2002 r.); 4. grupa etniczna (§ 41 ust. 4, 42 ust. 3 rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z 21 marca 2001 r.)”³⁷.

Ową różnorodność próbowano zmienić w trakcie prac nad projektem ustawy o mniejszościach narodowych poczynawszy od 2001 r., aby ostatecznie w ustawie z 6 stycznia 2005 r. „o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym” przyjęć w art. 2 określenie mniejszości narodowej i mniejszości etnicznej:

„Art. 2. 1. Mniejszością narodową, w rozumieniu ustawy, jest grupa obywateli polskich, która spełnia łącznie następujące warunki:

- 1) jest mniej liczebna od pozostałej części ludności Rzeczypospolitej Polskiej;
- 2) w sposób istotny odróżnia się od pozostałych obywateli językiem, kulturą lub tradycją;
- 3) dąży do zachowania swojego języka, kultury lub tradycji;
- 4) ma świadomość własnej historycznej wspólnoty narodowej i jest ukierunkowana na jej wyrażanie i ochronę;
- 5) jej przodkowie zamieszkiwali obecne terytorium Rzeczypospolitej Polskiej od co najmniej 100 lat;
- 6) utożsamia się z narodem zorganizowanym we własnym państwie”³⁸.

³⁶ Ibidem, s. 118-122.

³⁷ Ibidem.

³⁸

<http://www.vdg.pl/attachments/article/8/Ustawa%20o%20Mniejszo%20C5%9Bciach%20Narodowych%20i%20Etnicznych%20Rzeczypospolitej%20Polskiej.pdf>, s. 1.

Za mniejszości narodowe uznano 9 mniejszości: białoruską, czeską, litewską, niemiecką, ormiańską, rosyjską, słowacką, ukraińską, żydowską. Z kolei za mniejszością etniczną, w rozumieniu ustawy, uznano grupę obywateli polskich spełniających łącznie poniższe warunki:

- „1) jest mniej liczebna od pozostałej części ludności Rzeczypospolitej Polskiej;
- 2) w sposób istotny odróżnia się od pozostałych obywateli językiem, kulturą lub tradycją;
- 3) dąży do zachowania swojego języka, kultury lub tradycji;
- 4) ma świadomość własnej historycznej wspólnoty etnicznej i jest ukierunkowana na jej wyrażanie i ochronę;
- 5) jej przodkowie zamieszkiwali obecne terytorium Rzeczypospolitej Polskiej od co najmniej 100 lat;
- 6) nie utożsamia się z narodem zorganizowanym we własnym państwie”³⁹.

Za etniczne uznano mniejszość karaimską, łemkowską, romską i tatarską. Wprowadzając obydwie pojęcia, „niezależnie od wskazania cech je charakteryzujących, posłużono się dodatkowo enumeratywnym wyliczeniem grup zaliczanych do mniejszości narodowych i mniejszości etnicznych. W tej rozbudowanej definicji zwraca uwagę przejęty z ustawy węgierskiej o mniejszościach okres niezbędny do zaliczenia danej grupy obywateli polskich do mniejszości wynoszący co najmniej 100 lat; w trakcie prac nad projektem ustawy generalnie uznawano, że jej przepisy winny objąć mniejszości historyczne, tzn. te, które na obszarze Polski były odnotowane zarówno u schyłku I Rzeczypospolitej, jak i w okresie odradzania się Niepodległej Rzeczypospolitej, tj. po 1918 roku. Jednocześnie zrezygnowano z uelastycznienia przepisu, który w wersji z lipca 2001 r. przewidywał możliwość rozszerzenia katalogu grup zaliczonych do mniejszości w drodze rozporządzenia Rady Ministrów. Na taką decyzję ustawodawcy wpływ mogła mieć sytuacja związana z problemem ludności śląskiej i jej dążeniami do uznania za odrębną narodowość⁴⁰.

Na Węgrzech ustawa nr LXXVII z 7 lipca 1993 r. „o prawach mniejszości narodowych i etnicznych” określała w § 1 ustęp 2: „w interpretacji tej ustawy mniejszością narodową lub etniczną (dalej zwaną mniejszością) jest każda taka grupa etniczna, która zasiedla terytorium Republiki Węgierskiej od co najmniej jednego wieku, w kręgu ludności państwa liczebnie stanowi mniejszość, jej

³⁹ Ibidem, s. 1-2.

⁴⁰ Janusz, *Definiowane mniejszości*, s. 118-122.

członkowie są obywatelami węgierskimi i od pozostałej części ludności odróżnia ją własny język i kultura, tradycje, zarazem dowodzi świadomości spójności dla zachowania tych wartości, wyrażania i chronienia historycznie ukształtowanych interesów swoich wspólnot⁴¹.

Zarazem, w § 63 ust. 4 ustawy pośrednio wymieniono mniejszości, którym państwo przekazało jednorazowo majątek na potrzeby tworzonych przez nie ogólnokrajowych samorządów mniejszości. Czymś wyjątkowym w ustawie węgierskiej jest wskazanie „historycznie ukształtowanych interesów swoich wspólnot”, co wyraźnie podkreślono⁴².

1.3. Prawa mniejszości a międzynarodowa ochrona praw człowieka.

Przestrzeganie i ochrona praw człowieka to jedno z najważniejszych wytycznych dotyczących polityki narodowościowej państw, a zarazem jedno z naczelných wyzwań stojących przed społecznością międzynarodową we współczesnym świecie. W 1945 r. przyjęto Kartę Narodów Zjednoczonych, międzynarodową umowę powołującą i określającą ustrój Organizacji Narodów Zjednoczonych (w latach 1963, 1965, 1971 dokonano zmian w postanowieniach Karty; nazywa się ją także Konstytucją ONZ)⁴³. W 1948 r. ONZ przyjęła obowiązującą do dziś Powszechną Deklarację Praw Człowieka, w której znalazły się uprawnienia jednostki obejmujące wszystkie aspekty życia, a prawa człowieka otrzymały status zasad uniwersalnych⁴⁴.

Na poziomie międzynarodowym, w ramach ochrony praw człowieka, wyróżnia się wiele form działalności: deklaratywną, implementacyjną i instytucjonalną. Najbardziej skuteczne są te międzynarodowe systemy ochrony, które obejmują wszystkie trzy formy aktywności: mają uznaną w prawie międzynarodowym podstawę prawną (odpowiedni dokument, konwencja); posiadają instytucję lub zespół instytucji, których zadaniem jest monitorowanie realizacji przyjętych zapisów;

⁴¹ Ibidem, s. 122.

⁴² Były to następujące mniejszości: Cyganie (Romowie), Niemcy, Chorwaci, Słowacy, Rumuni, Bułgarzy, Grecy, Polacy, Ormianie, Rusini, Serbowie, Słowacy, Ukraińcy. Ibidem.

⁴³ http://www.unic.un.org.pl/prawa_czlowieka/dok_karta_nz.php [13.04.2017]

⁴⁴ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 10 grudnia 1948 r., zob.: B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka. Wybór dokumentów międzynarodowych*, Toruń 1999, s. 13-20; A. Rybczyńska, *Prawa człowieka*, [w:] *Międzynarodowe stosunki polityczne*, M. Pietraś, M. Pietraś (red.), Lublin 2006, s. 397.

dysponują mechanizmami i procedurami, niezbędnymi do weryfikacji przyjętych przez państwa sygnatariuszy zobowiązań⁴⁵.

Wśród najważniejszych konwencji międzynarodowych, których przedmiotem są prawa jednostki, zalicza się m.in. Konwencję Dotyczącą Statusu Uchodźców (1951), Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (1966), Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (1966), Międzynarodową Konwencję w Sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Rasowej (1966), Protokół Fakultatywny do Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych (1966), Konwencję w Sprawie Zakazu Stosowania Tortur oraz Innego Okrutnego, Nieludzkiego lub Poniżającego Traktowania albo Karania (1984), Konwencję o Prawach Dziecka (1989), Konwencję w Sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Kobiet (1989), Drugi Protokół Fakultatywny do Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskiego i Politycznego w Sprawie Zniesienia Kary Śmierci (1989), Protokół Dodatkowy do Konwencji w Sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Kobiet (1999)⁴⁶.

Koncepcja praw człowieka zakłada, że każdy człowiek posiada prawa i wolności, które stanowią o godności ludzkiej. Prawa te są naturalne, niezbywalne (nie można się ich zrzec), nienaruszalne (przysługują jednostce ludzkiej niezależnie od aparatu rządzącego), nie można stosować ich wybiórczo i przysługują wszystkim jednostkom bez względu na ich przynależność państwową, etniczną i kulturową, wyznaniową, a także płeć, język, przekonania polityczne, status społeczny, majątek itp. (mają charakter powszechny). Państwo winno umożliwiać ich przestrzeganie oraz stać na straży przyjętego w prawie międzynarodowym porządku, gdyż poszanowanie praw człowieka i godności ludzkiej jest uznawane za podstawę sprawiedliwości i pokoju na świecie. Jak czytamy na stronach Ośrodka Informacji ONZ w Warszawie: „Narody Zjednoczone dostosowują swoje działania do wymogów, jakie stawia przed ludzkością dzisiejszy świat: gwałtownie wzrastającej liczby naruszeń praw człowieka, politycznego ucisku czy złożonych form dyskryminacji (...). Propagowanie przestrzegania praw człowieka i zwiększanie odpowiedzialności jednostek oraz państw-członków stanowią decydujący krok na drodze ku wprowadzeniu przyjętych standardów w życie i stworzeniu globalnego systemu praw człowieka. Powszechne respektowanie praw człowieka, w tym prawa politycznego wyboru oraz zrzeszania

⁴⁵ R. Kuźniar, *Prawa człowieka. Prawo, instytucje, stosunki międzynarodowe*, Warszawa 2004, s. 15.

⁴⁶ http://www.unic.un.org.pl/prawa_czlowieka/ [13.04.2017].

się, prawa do wyrażania własnej opinii, prawa do zatrudnienia i godnego poziomu życia oraz praw kulturalnych, jak również zapewnienie wolności od strachu oraz od wszelkich form dyskryminacji i uprzedzeń - są istotne na drodze do osiągnięcia trzech globalnych celów: Pokoju, Rozwoju i Demokracji⁴⁷.

Celem kontroli realizacji i respektowania przyjętych gwarancji dotyczących praw człowieka powołano specjalne struktury i sprecyzowano procedury i mechanizmy ich działania. Ich rolę pełnią międzynarodowe organizacje i instytucje zajmujące się ochroną praw człowieka. Mają one różny charakter i zakres działania w zależności od zasięgu terytorialnego (lokalny, regionalny czy globalny), stopnia wyspecjalizowania (ogólny, wyspecjalizowany), zaangażowania podmiotów (rządowy i pozarządowy)⁴⁸. Ważne miejsce w systemie międzynarodowej ochrony praw człowieka pełni system trybunałów międzynarodowych, na czele z Międzynarodowym Trybunałem Karnym⁴⁹.

Państwa objęte badaniami w niniejszym projekcie zobowiązane są do przestrzegania zasad i ustaleń przyjętych w ramach międzynarodowej ochrony praw człowieka, a także, jako członkowie Rady Europy (poszczególne państwa, odpowiednio: Polska od 1991, Słowacja od 1993, Węgry od 1990, Austria od 1956, Belgia od 1949 i Hiszpania od 1977), obowiązują je normy prawa europejskiego i unijnego w tym zakresie⁵⁰. Ważną rolę pełni tu Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie.

Rada Europy jest instytucją utworzoną celem realizacji idei jedności demokratycznej Europy w okresie „zimnej wojny”. Jej główne cele i zasady funkcjonowania określono w Statucie organizacji przyjętym 5 maja 1949 r. w Londynie. W artykule 1 rozdziału I pod literą a czytamy, że celem Rady jest „osiągnięcie większej jedności między jej członkami, aby chronić i wcielać w życie ideały i zasady, stanowiące ich wspólne dziedzictwo, oraz aby ułatwić ich postęp ekonomiczny i społeczny”⁵¹. Warunkiem przyjęcia w skład Rady są uznanie prymatu

⁴⁷ http://www.unic.un.org.pl/prawa_czlowieka/pcz_wprowadzenie.php [13.04.2017].

⁴⁸ http://www.unic.un.org.pl/prawa_czlowieka/pcz_instrumenty_prawne.php [13.04.2017]

⁴⁹ Międzynarodowym organ sędziowski pod nazwą Stałego Międzynarodowego Trybunału Karnego z siedzibą w Hadze utworzono na mocy Traktatu Rzymskiego, przyjętego na Konferencji Dyplomatycznej Narodów Zjednoczonych w Rzymie 17 lipca 1998 r. (udział w Konferencji wzięli przedstawiciele 160 państw ze wszystkich regionów świata).

http://www.unic.un.org.pl/prawa_czlowieka/mntrybunaly_mtk.php [13.04.2017]. Statut rzymski, w przekładzie polskim: <http://www.lex.pl/du-akt/-/akt/dz-u-03-78-708> [13.04.2017]

⁵⁰ http://strasburgre.msz.gov.pl/pl/o_re/panstwa_czlonkowskie/ [13.04.2017]

⁵¹ http://strasburgre.msz.gov.pl/pl/o_re/dokumenty/ [13.04.2017]

prawa jako fundamentu demokratycznego ustroju, gwarancja respektowania praw człowieka oraz podstawowych wolności obywatelskich, konstytucyjne gwarancje ustroju oraz ich zgodność z wymaganiami Rady, gwarancje wolnych i demokratycznych wyborów do parlamentu i władz lokalnych, swoboda w zakładaniu i działalności partii politycznych, a także związków zawodowych i stowarzyszeń, wolność słowa oraz funkcjonowanie gospodarki wolnorynkowej⁵².

Realizując swoje cele, RE uchwała konwencje, które nie posiadają znamion aktów normatywnych, przyjmując formę apeli do państw członkowskich (również i tych, które nie są z organizacją stowarzyszone) o odniesienie się do ich treści, a docelowo do dostosowania i zmiany ustawodawstwa danego państwa. Do tej pory organizacja przyjęła ponad 200 konwencji, jak np. Europejska konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (z 1950 r.), Europejska Karta Socjalna (1961), Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych (1995)⁵³. Oprócz konwencji, organy RE wykorzystują niewiążące instrumenty, wśród których warto przywołać posiadające szczególne znaczenie rekomendacje Komitetu Ministrów, adresowane do państw członkowskich.

OBWE powstała podczas szczytu państw członkowskich Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE) w Budapeszcie w grudniu 1994 r. (nazwa OBWE funkcjonuje od 1 stycznia 1995 r.)⁵⁴. Obszary zainteresowania OBWE ujęte zostały w tzw. 3 koszyki.

1/ zagadnienia bezpieczeństwa w Europie, na które składały się: Deklaracja zasad rządzących stosunkami między państwami uczestniczącymi oraz Dokument w sprawie środków budowy zaufania oraz niektórych aspektów bezpieczeństwa i rozbrojenia. Za kluczową część tego koszyka uznano m.in. poszanowanie praw człowieka i podstawowych wolności;

2/ współpraca w dziedzinie gospodarczej, naukowej i technicznej oraz środowiska naturalnego;

3/ Współpraca w dziedzinie humanitarnej i dziedzinach pokrewnych – odniesiono się do zagadnień związanych z kontaktami międzyludzkimi, informacją

⁵² A. Florczak, *Rada Europy [w:] Organizacje w stosunkach międzynarodowych*, red. T. Łoś-Nowak, Wrocław 2009, s. 255-256.

⁵³ Pełna lista konwencji: URL <<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeTraites.asp?CM=8&CL=ENG>>, [15.09.2014].

⁵⁴ Początki OBWE sięgają lat 70. i utworzenia Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE) będącej w założeniach forum dialogu między Wschodem a Zachodem. Wynikiem kontynuowanych przez dwa lata spotkań KBWE w Genewie i Helsinkach było przyjęcie 1 sierpnia 1975 r. Aktu Końcowego KBWE w Helsinkach. <http://www.osce.org/helsinki-final-act> [13.04.2017].

i współpracą w dziedzinie kultury oraz edukacji. Tu znalazły się takie zagadnienia jak m.in. kultura, oświata, kwestie mniejszości narodowych, niedyskryminacja, tworzących tzw. ludzki wymiar⁵⁵.

Po upadku „żelaznej kurtyny”, rozpadzie Związku Radzieckiego i transformacji ustrojowej w byłych państwach tzw. demokracji-ludowej na forum OBWE zaczęła dominować tematyka związana z „wymiarom ludzkim”, uznając za priorytetowe w zmieniającym się świecie kwestie demokracji i praw człowieka. Znalazło to wyraz także w wymiarze instytucjonalnym i organizacji OBWE. Jej naczelné instytucje to m.in.: Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka, Wysoki Komisarz OBWE ds. Mniejszości Narodowych, Przedstawiciel OBWE ds. Wolności Mediów. W ramach decyzji podejmowanych na forum Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie państwa (obecnie w liczbie 57 państw z Europy, Ameryki Północnej i Azji⁵⁶) nie przyjmują na siebie prawnych zobowiązań, a jedynie te o charakterze politycznym, stanowiące tzw. miękkie prawo⁵⁷.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że dla ochrony mniejszości narodowych wspomniane „miękkie prawo” posiada niebagatelne znaczenia. Są to rekomendacje i zalecenia wypracowywane na forum ONZ oraz KBWE/OBWE czy przez tzw. Komisję Wenecką (Europejska Komisja na rzecz Demokracji przez Prawo)⁵⁸.

Komisja Wenecka jest organem doradczym Rady Europy złożonym z niezależnych ekspertów w dziedzinie prawa konstytucyjnego i międzynarodowego, sędziów sądów najwyższych i trybunałów konstytucyjnych państw członkowskich, członków parlamentów narodowych oraz urzędników służby cywilnej. W jej skład wchodzi obecnie 59 państw, w tym wszystkie państwa członkowskie Rady Europy⁵⁹. Działalność Komisji dotyczy trzech głównych obszarów: instytucji demokratycznych i praw podstawowych; sprawiedliwości konstytucyjnej; wyborów, referendum i partii politycznych, a jej nadrzędnym celem jest zapewnianie demokratycznego

⁵⁵ <http://www.nowastrategia.org.pl/obwe/> [17.04.2017]

⁵⁶ <http://www.osce.org/participating-states> [13.04.2017].

⁵⁷ A. Florczak, *Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie* [w:] *Organizacje w stosunkach międzynarodowych*, s. 128-129.

⁵⁸ Deklaracje i decyzje podejmowane w ramach OBWE zapadają w oparciu o zasadę konsensusu zgodnie z zasadą, iż państwa członkowskie, są sobie równe. Bartnik, s. 94.

⁵⁹ http://strasburgre.msz.gov.pl/pl/o_re/instytucje/komisja_wenecka/komisja_wenecka_1 [13.04.2017]

i sprawnego funkcjonowania instytucji demokratycznych oraz ochrona praw człowieka⁶⁰.

Ważnym dokumentem przyjętym w ramach OBWE była także tzw. Paryska Karta Nowej Europy wypracowana na spotkaniu szefów państw i rządów w dniach 19-21 listopada. W spotkaniu uczestniczyły państwa objęte projektem, przy czym w przypadku Słowacji byli to jeszcze przedstawiciele Federacyjnej Republiki Czech i Słowacji⁶¹.

Prawa człowieka, demokracja i rządy prawa stanowią podstawę katalogu wartości Unii Europejskiej, choć ta do dziś nie wykształciła własnego systemu regulującego ochronę praw człowieka i mniejszości narodowych, „czerpiąc raczej z mechanizmów instytucjonalnych systemu ochrony praw człowieka w ramach innych organizacji, głównie zaś Rady Europy”⁶². Rada Europy posiada szczególnie uznany autorytet jako organizacja promująca prawa człowieka, zasady praworządności i standardy demokratyczne. Jej wizytówką są także liczne konwencje⁶³.

W 2000 r. podczas szczytu rady Europejskiej w Nicei w imieniu Parlamentu Europejskiego, Rady Unii Europejskiej i Komisji Europejskiej przyjęto Kartę Praw Podstawowych Unii Europejskiej, w preambule której czytamy:

Narody Europy, tworząc między sobą coraz ściślejszy związek, są zdecydowane dzielić ze sobą pokojową przyszłość opartą na wspólnych wartościach.

Świadoma swego duchowo-religijnego i moralnego dziedzictwa, Unia jest zbudowana na niepodzielnych, powszechnych wartościach godności ludzkiej, wolności, równości i solidarności; opiera się na zasadach demokracji i państwa prawnego. Poprzez ustanowienie obywatelstwa Unii

⁶⁰ „Działalność Komisji Weneckiej koncentruje się przede wszystkim na udzielaniu pomocy technicznej indywidualnym państwom. Analizując przepisy prawa krajowego, Komisja Wenecka identyfikuje potencjalne niezgodności ze standardami europejskimi lub luki w prawie. Komisja Wenecka ocenia teksty konstytucyjne i inne uregulowania o charakterze systemowym (np. prawo wyborcze, prawo dotyczące mniejszości lub niezależności sądownictwa). Opinie Komisji nie są wiążące, a sama Komisja za zadanie postawiła sobie działanie na bazie dialogu, stąd też choćby wizyty studyjne w państwach, których akty prawne są opiniowane celem lepszego zrozumienia realiów i wypracowania jak najbardziej obiektywnego spojrzenia. (...) Głównym zadaniem Komisji jest wydawanie opinii prawnych dotyczących projektów aktów prawnych przygotowanych przez poszczególne państwa bądź aktów prawnych mających już moc prawną. Jak dotąd Komisja wydała ponad 500 takich opinii na temat ponad pięćdziesięciu krajów. Europejski Trybunał Praw Człowieka tylko od 2002 r. w ponad 50 sprawach powołał się na opracowania Komisji Weneckiej”. Informacje za witryną internetową Stałego Przedstawicielstwa Rzeczypospolitej Polskiej przy Radzie Europy w Strasburgu: http://strasburgre.msz.gov.pl/pl/o_re/instytucje/komisja_wenecka/komisja_wenecka_1 [13.04.2017]

⁶¹ <http://www.osce.org/mc/39516?download=true> [13.04.2017]

⁶² Bartnik, s. 104.

⁶³ http://strasburgre.msz.gov.pl/pl/o_re/o_radzie_europy_info/ [13.04.2017]

oraz stworzenie przestrzeni wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości stawia jednostkę w centrum swych działań.

Unia przyczynia się do ochrony i rozwoju tych wspólnych wartości, szanując przy tym różnorodność kultur i tradycji narodów Europy, jak również tożsamość narodową Państw Członkowskich i organizację ich władz publicznych na poziomach: krajowym, regionalnym i lokalnym; dąży do wspierania zrównoważonego i stałego rozwoju oraz zapewnia swobodny przepływ osób, towarów, usług i kapitału oraz swobodę przedsiębiorczości⁶⁴.

Dokument nie zyskał powszechnej akceptacji; powtórnie, z poprawkami, podpisany został przez przewodniczących wspomnianych wyżej organów unijnych podczas szczytu w Lizbonie 12 grudnia 2007 r., zaś moc wiążąca dokumentu została mu nadana przez traktat lizboński z 13 grudnia 2007 roku (wszedł w życie 1 grudnia 2009 r.). W przypadku Polski Karta została przyjęta niejednogłośnie przez Sejm 20 grudnia, lecz podlega ograniczeniu wynegocjowanemu wcześniej przez rząd Jarosława Kaczyńskiego (ograniczenia dotyczą m.in. małżeństw homoseksualnych i zapisów ingerujących według środowisk prawniczych i związanych z Kościołem katolickim w Polsce w „kwesie moralności i rodziny”)⁶⁵.

Działalność UE w zakresie ochrony praw człowieka obejmuje prawa obywatelskie, polityczne, gospodarcze, społeczne i kulturalne, a jej celem jest także wspieranie praw kobiet i dzieci oraz mniejszości i osób wysiedlonych. Umowy handlowe czy bilateralne o współpracy z państwami trzecimi podpisywane przez państwa członkowskie Unii powinny zawierać klauzulę, która reguluje kwestie praw człowieka⁶⁶.

Warto zaznaczyć, że w dziedzinie ochrony praw mniejszości narodowych i etnicznych Unia Europejska rozwinęła w ostatnich latach podejście opierające się na zasadzie przeciwdziałania praktykom dyskryminacyjnym, które opiera się na „ochronie praw jednostki przed „niesprawiedliwym” (nierównym) traktowaniem ze względów etnicznych lub rasowych w szeroko rozumianym życiu publicznym”⁶⁷.

⁶⁴ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A12012P%2FTXT> [13.04.2017]

⁶⁵ Zanim to nastąpiło, 29 listopada 2007 r. Parlament Europejski stosunkiem głosów 534 za, 85 przeciw oraz 21 wstrzymujących się przyjął rezolucję, w której poparł Kartę Praw Podstawowych oraz zwrócił się z apelem do Polski i Wielkiej Brytanii, by zrezygnowały z protokołu ograniczającego stosowanie dokumentu w tych Traktat z Lizbony. W przypadku Wielkiej Brytanii dotyczyło to m.in. praw związkowych, w przypadku Polski głównie kwestii moralno-etycznych i ochrony wartości katolickich. <http://www.europapraw.org/news/kontrowersje-wokol-obowiazywania-karty-praw-podstawowych-ue-w-polsce> [13.04.2017]

⁶⁶ https://eeas.europa.eu/topics/human-rights-and-democracy_en [13.04.2017].

⁶⁷ Łodziński, *Ochrona praw osób należących do mniejszości narodowych i etnicznych*, s. 36.

Zwłaszcza obchodzony w 2007 r. Europejski Rok Równych Szans dla Wszystkich okazał się przedsięwzięciem, które stało się bodźcem inicjującym setki działań na szczeblu krajowym i miało na celu przekazanie obywatelom wiedzy o przysługujących im prawach do równego traktowania. W ślad za tym poszczególne państwa unijne utworzyły krajowe organy do spraw równości o różnym zakresie kompetencji⁶⁸. W wielu państwach, m.in. w Polsce, zalecany pakiet antydyskryminacyjny wzbudza wiele kontrowersji, zarówno z uwagi równe traktowanie pracowników ze względu płeć, ale także faktycznego równouprawnienia w kwestiach pracowniczych i nie dyskryminowania migrantów i pracowników nie będących obywatelami Unii⁶⁹.

W latach 90. XX w. problem ochrony praw człowieka, w tym mniejszości narodowych, religijnych i etnicznych, zajął ważne miejsce w dyskusjach i działalności organizacji międzynarodowych. Była to wypadkowa m.in. zmieniającej się sytuacji międzynarodowej, przekształceń ustrojowych, transformacji politycznych i gospodarczych, związanych z upadkiem systemu komunistycznego w Europie Środkowo-Wschodniej, konieczności dostosowania prawodawstwa w nowo tworzonych czy wyzwających się spod wpływów Moskwy państw do norm międzynarodowych i europejskich. Tworzenie międzynarodowych trybunałów karnych związane było w wielkim stopniu z pojawieniem się nowych – czy eskalacją zadawnionych – konfliktów międzynarodowych i przede wszystkim etnicznych na Bałkanach.

Jak się zdaje, najważniejszą rolę w tworzeniu międzynarodowych standardów prawnych w zakresie ochrony praw mniejszości w tym okresie odegrały Dokument spotkania kopenhaskiego konferencji w sprawie ludzkiego wymiaru KBWE z 1990 r., Deklaracja o prawach osób należących do mniejszości narodowych, etnicznych, religijnych lub językowych przyjęta na Zgromadzeniu Ogólnym ONZ w 1992 r., Europejska Karta języków regionalnych i mniejszościowych oraz Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych z roku 1992⁷⁰. Dla państw Europy Środkowo-

⁶⁸ *Działania Unii Europejskiej przeciwko dyskryminacji. Sprawozdanie z działalności w latach 2007–2008*, Luksemburg 2009, <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=3044&langId=pl>, s. 7, 32-35.

⁶⁹ Zobacz np. M. Koss-Goryszewska, *Polska polityka antydyskryminacyjna wobec mniejszości narodowych, etnicznych i rasowych w świetle prawa Unii Europejskiej*, <http://www.isp.org.pl/uploads/pdf/1740718487.pdf>, s. 1-25; K. Śmieszek, *Powolny proces dostosowywania polskiego systemu polityki antydyskryminacyjnej do standardów unijnych*, http://pps.czasopisma.pan.pl/images/data/pps/wydania/No_15_2011/04_Powolny_Proces_Dostosowywania_Polskiego_Systemu_.pdf, s. 53-64.

⁷⁰ Chałupczak, Browarek, s. 52.

Wschodniej i Południowej istotne znaczenie miał także Instrument Inicjatywy Środkowo-Europejskiej ochrony praw mniejszości⁷¹.

Co istotne, jak ocenia S. Łodziński, „OBWE, Rada Europy i Unia Europejska, które próbowały początkowo same rozwijać własne stanowisko ochrony praw mniejszości, jednak z czasem zaczęły koordynować swoje działania, tak aby stworzyć spójny system ochrony praw człowieka. Uznały ochronę mniejszości za zjawisko nie stanowiące wyłącznej domeny jednego państwa i podlegające współpracy międzynarodowej. Ma ona się odbywać z zachowaniem suwerenności danego państwa, jego integralnością terytorialną i nienaruszalnością granic oraz zasadami dobrosąsiedztwa”⁷².

Lata 90. to czas opracowywania i standaryzacji praw ochrony mniejszości. Pierwsze lata XXI. w. to okres dostosowywania się poszczególnych państw, przede wszystkim Europy Środkowo-Wschodniej i południowej, do nowych standardów i ich skutecznej implementacji. „(...) Istota koncepcji ochrony mniejszości narodowych, jak powstała w latach dziewięćdziesiątych w Europie, nie opiera się tylko na zakazie dyskryminacji i prawie do korzystania z ogółu praw obywateli. Polega ona na specjalnych działaniach państwa, które pozwalają osobom należącym do mniejszości nie tylko na zachowanie, ale i na rozwój swojej unikalnej, narodowej (etnicznej) tożsamości. Działania te to uzasadnione uprzywilejowanie prawne i administracyjne w zakresie szeroko rozumianych praw kulturowych (oświatowych, religijnych, językowych). Inne dziedziny tych praw, jak np. podwójne nazewnictwo topograficzne, używanie języka mniejszości w urzędach publicznych, ułatwienia w wyborach (ordynacji wyborczej) do władz lokalnych i parlamentu, czy też pewne formy autonomii terytorialnej, nie są objęte tym uprzywilejowaniem”⁷³.

Niemniej, potrzebę, wolę i efektywność współpracy zdają się potwierdzać m.in. sprawozdania i raporty Komisji Europejskiej. W sprawozdaniu za lata 2007-2008 czytamy: „Na tle zróżnicowanych kontekstów narodowych dotyczących problematyki równości istnieje szerokie pole do obustronnie korzystnej współpracy, zarówno między organami na szczeblach krajowym i europejskim, jak i między państwami członkowskimi. Wspólnym wyzwaniom najlepiej stawiać czoła razem, niezależnie

⁷¹ Łodziński, *Ochrona praw osób należących do mniejszości narodowych i etnicznych*, s. 2.

⁷² Ibidem, s. 38.

⁷³ Ibidem, s. 37.

od tego, czy chodzi o kształtowanie polityki, czy o planowanie działań oddolnych”⁷⁴. Działania Komisji Europejskiej obejmują m.in. organizację szczytów równości z udziałem delegacji wysokiego szczebla, wzajemne konsultacje czy powoływane grupy ekspertów rządowych. Po drugiej wojnie światowej odżył także pomysł, aby prawa mniejszości gwarantowały układy bilateralne (chodziło wówczas przede wszystkim o obszar Południowego Tyrolu, nadgraniczne tereny między Niemcami i Danią oraz etnicznie mieszane tereny Bułgarii, Węgier i Rumunii. W następnych latach system umów dwustronnych znacznie się rozszerzył, zwłaszcza w państwach Europy Środkowo-Wschodniej⁷⁵.

Sprawy mniejszości nie są już traktowane jako wewnętrzna sprawa poszczególnych państw, i podlegają ocenie i międzynarodowej kontroli, co nie oznacza oczywiście, że kwestia ich funkcjonowania nie może pojawić się w prawie krajowym. Ochrona praw mniejszości w ostatnich latach, po znaczącym rozszerzeniu granic Unii Europejskiej w 2004 i 2007 roku, to przede wszystkim kwestia implementacji wcześniej wypracowanych zasad, co nie zawsze przebiega bezkonfliktowo, a także monitoring rozwiązań już wdrożonych.

⁷⁴ *Działania Unii Europejskiej przeciwko dyskryminacji*, s. 12.

⁷⁵ K. Gál, *Bilateral Agreements in Central and Eastern Europe: A New Inter-State Framework for Minority Protection?*, Flensburg 1999, s. 3, 22.

Cześć 2.

MNIEJSZOŚCI W WYBRANYCH PAŃSTWACH UE W UJĘCIU STATYSTYCZNYM

2.1. Polska: liczba i rozmieszczenie mniejszości narodowych i etnicznych.

W polskim prawodawstwie rozróżnia się nie tylko mniejszości narodowe, ale również etniczne. Według ostatniego Narodowego Spisu Powszechnego z 2011 r. narodowość polską wskazało 35 251 tys. osób, co stanowi 91,6% ogółu ludności. Kolejną najliczniejszą narodowość była śląska – 809 tys. osób (nie uznawana w polskim prawodawstwie za mniejszość narodową ani etniczną), kaszubska – 228 tys., niemiecka – 109 tys., ukraińska – 48 tys., białoruska – 47 tys., romska – 16 tys., rosyjska – 13 tys. i łemkowska – 10 tys. osób. W Spisie odnotowano także wskazania na narodowość amerykańską (11 tys.) i angielską (10 tys.), deklarowaną przez osoby osiadłe w Polsce, jakkolwiek nie posiadające statusu mniejszościowej grupy etnicznej czy narodowościowej w państwie. W spisie w 2011 r., w przeciwieństwie do spisów z lat poprzednich, można było jednocześnie zadeklarować narodowość i przynależność do innego narodu lub wspólnoty etnicznej⁷⁶.

Z możliwości takiej skorzystało ok. 871 tys. osób. Około 834 tys. osób posiadało polską oraz inną tożsamość narodowo-etniczną, 554 tys. zadeklarowało wyłącznie niepolską (w większości śląską lub kaszubską) tożsamość, z czego 38 tys. identyfikowała się z dwiema niepolskimi narodowościami⁷⁷.

W 2011 r. odnotowano większą niż w 2002 r. liczbę osób deklarujących przynależność kaszubską – w sumie 228 tys. (wobec ponad 5 tys. w 2002 r.), zmniejszyła się za to liczba osób identyfikujących się z narodowością niemiecką – ze 150 tys. do 109 tys. (przy czym należy pamiętać, że 2002 należało wskazać tylko jedną narodowość)⁷⁸. Jak wskazywał raport Głównego Urzędu Statystycznego, w 2011 „wyniki (...) spisu wskazują na wzrost poczucia odrębności etnicznej

⁷⁶ <http://www.ceo.org.pl/pl/koss/online/6/mniejszosci-narodowe-w-liczbach> [14.04.2017]

⁷⁷ <http://ckpide.eu/pl/kontakt/36-pl/dialog-europejski/mniejszosci-narodowe/mniejszosci-narodowe-w-polsce/52-mniejszosci-narodowe-i-etniczne-w-polsce> [14.04.2017]

⁷⁸ Więcej: *Raport dotyczący sytuacji mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2007 (passim).

społeczności regionalnych w Polsce, chociaż w większości przypadków wiąże się to z jednoczesnym odczuwaniem polskiej tożsamości narodowej”⁷⁹.

Liczebność przedstawicieli 13 mniejszości narodowych i etnicznych zamieszkujących w Polsce w 2011 r. wynosiła dokładnie 286 192 osoby, co dawało ok. 0,75 % wszystkich mieszkańców kraju. Zgodnie z Ustawą o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, mniejszościami narodowymi są mniejszości: białoruska, czeska, litewska, niemiecka, ormiańska, rosyjska, słowacka, ukraińska oraz żydowska, natomiast mniejszościami etnicznymi – mniejszości: karańska, łemkowska, romska i tatarska⁸⁰.

Największe skupiska mniejszości narodowych i etnicznych to województwa: opolskie (80 3271 obywateli polskich – 7,91% mieszkańców województwa, podlaskim (47 711 obywateli polskich – 3,97% mieszkańców województwa), śląskim (40 752 obywateli polskich – 0,88 % mieszkańców województwa), warmińsko-mazurskim (20 294 obywateli polskich – 1,40% mieszkańców województwa), dolnośląskim (16 775 obywateli polskich – 0,58% mieszkańców województwa) i mazowieckim (15 508 obywateli polskich – 0,30% mieszkańców województwa). Spis wykazał ponadto, że tereny województwa pomorskiego zamieszkuje społeczność posługująca się językiem regionalnym kaszubskim – 108 140 osób zadeklarowało posługiwanie się kaszubskim w kontaktach domowych). Na terenie województwa pomorskiego osób takich odnotowano 107 742, co stanowiło 4,74% mieszkańców województwa (w 2002 r. odpowiednio zaledwie 52 588 i 2,41%)⁸¹.

⁷⁹ Cyt. za: <http://www.dziennikzachodni.pl/artypkyl/750281,spis-powszechny-ilu-slazakow-i-niemcow-na-gornym-slasku-szczegolowe-dane-gus,id,t.html> [14.04.2017]

⁸⁰ *Czwarty raport dotyczący sytuacji mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2013, s. 6.

⁸¹ *Ibidem*, s. 6-7.

Tab. 1. Liczebność poszczególnych mniejszości oraz osób posługujących się w kontaktach domowych językiem regionalnym w 2011 r.

Mniejszość narodowa i etniczna	Deklarowana przynależność do mniejszości narodowych lub etnicznych NSP 2002	Deklarowana przynależność do mniejszości narodowych lub etnicznych NSP 2011	Deklarowane używanie w domu języka mniejszości narodowej lub etnicznej oraz języka regionalnego NSP 2002	Deklarowane używanie w domu języka mniejszości narodowej lub etnicznej oraz języka regionalnego NSP 2011
Białoruska	47 640	43 878	40 226	26 448
Czeska	386	2831	1226	1451
Karaimska	43	314	-	-
Litewska	5639	7376	5696	5303
Łemkowska	5850	9640	5605	6279
Niemiecka	147 094	144 236	196 841	96 461
Ormiańska	262	1683	321	1847
Romska	12 731	16 723	15 657	14 468
Rosyjska	3244	8796	12 125	19 805
Słowacka	1710	2739	794	765
Tatarska	447	1828	9	9
Ukraińska	27 172	38 795	21 055	24 539
Żydowska	1055	7353	243*	411**

* język jidysz lub hebrajski

** język jidysz lub hebrajski

Źródło: Główny Urząd Statystyczny (GUS) - *Narodowy spis powszechny ludności i mieszkań 2002 r.*; *Narodowy spis powszechny ludności i mieszkań 2011 r.*⁸²

Osoby posługujące się w kontaktach domowych językiem regionalnym w 2002 r. to 55 665 osób, zaś według Spisu z 2011 r. 108 140 osób⁸³. Chodzi tu o język kaszubski, deklarowany przez mieszkańców na terenie województwa pomorskiego Kaszubów (takich osób było 107 742 i stanowiły 4,74% mieszkańców województwa, podczas gdy w 2002 r. odpowiednio 52 588 i 2,41%⁸⁴. Wedle danych spisowych w 2011 r. w pięciu gminach przedstawiciele mniejszości narodowych stanowili

⁸² Więcej danych: *Raport z wyników. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań*, Warszawa 2012, s. 106-108, za: http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/lud_raport_z_wynikow_NSP2011.pdf. Dokładne dane ze Spisu w roku 2002 zobacz: <http://stat.gov.pl/spisy-powszechne/narodowe-spisy-powszechne/narodowy-spis-powszechny-2002/wyniki-narodowego-spisu-powszechnego-2002-narodowosci-oraz-jezyka/> [04.05.2017]

⁸³ *Czwarty raport*, s. 7-8.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 6-7.

większość mieszkańców, i były to gminy znajdujące się w województwie podlaskim, zamieszkałe przez mniejszość białoruską (4) i litewską (1). Również w pięciu gminach województwa pomorskiego większość mieszkańców podała, iż posługuje się w kontaktach domowych językiem kaszubskim. Po kilkaset osób (od 500 do blisko 700) w województwie podlaskim zadeklarowało z kolei używanie w kontaktach domowych „gwary pogranicza polskobiałoruskiego”, „języka ruskiego”, „gwary białoruskiej”, „języka prostego”, „gwary białorusko-ukraińskiej”⁸⁵.

Generalnie, współcześnie miejsca osiedlenia największych mniejszości narodowych i etnicznych pokrywają się z granicami ich siedzib historycznych. Wyjątek stanowi mniejszość ukraińska i Łemkowie, których po zakończeniu drugiej wojny światowej przesiedlono w ramach Akcji „Wisła” na tereny nowych województw zachodnich i północnowschodnich (najwięcej na tereny województw warmińsko-mazurskiego i dolnośląskiego)⁸⁶. Operacja o kryptonimie „Wisła” w latach 1947-1950 była brutalną akcją pacyfikacyjną o charakterze wojskowym skierowaną przeciwko Ukraińskiej Powstańczej Armii i Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów działającym na terytorium państwowym Polski. RP. Akcji towarzyszyły masowe wysiedlenia niepolskiej (ukraińskiej i pokrewnej) ludności cywilnej z terenów Polski południowo-wschodniej. Akcja „Wisła” budzi wiele kontrowersji; według niektórych badaczy chodziło przede wszystkim o zniszczenie UPA i pozbawienie jej zaplecza wśród miejscowej ludności, jakkolwiek powodem mogła być polityka narodowościowa i chęć rozbicia większych skupisk ludności niepolskiej w drodze czystek etnicznych i wysiedleń, jak również spieranie ludności na słabo zaludnione, za to o lepszej infrastrukturze tzw. Ziemie Odzyskane (obszary przyznane Polsce po wojnie kosztem pokonanych Niemiec)⁸⁷.

⁸⁵ Ibidem, s. 7.

⁸⁶ Zobacz np. <https://dzieje.pl/aktualnosci/akcja-%E2%80%9Ewisla%E2%80%9D> [14.04.2017]

⁸⁷ Zobacz np.: K. Zieliński, *Population Displacement and Citizenship in Poland, 1918-1924* [w:] *Homelands. War, Population and Statehood in Eastern Europe and Russia 1918-1924*, ed. N. Baron, P. Gatrell, London 2004, s. 98-118.

2.2. Słowacja: liczba i rozmieszczenie mniejszości narodowych.

Według powszechnego spisu ludności z 2011 r. na Słowacji mieszkało 5 397 036 osób, z czego 80,7% stanowili etniczni Słowacy. Węgrzy to najliczniejsza mniejszość, której odsetek sięgał 8,5%, następnie Romowie (Cyganie) 2%, Czesi (0,6%) i Rusini (0,6%). Pozostałe mniejszości nie przekroczyły 0,1%⁸⁸. W spisie o przynależności etnicznej decydowała deklaracja odnośnie narodowości; respondentów pytano także o język ojczysty.

Tab. 2. Liczba mniejszości narodowych w 2011 r. na Słowacji.

Grupa etniczna/naród	Liczba ludności	Odsetek
Słowacy	5 397 036	80,7
Węgrzy	458 467	8,5
Romowie	105 738	2,0
Czesi	30 367	0,6
Rusini	33 482	0,6
Ukraińcy	7430	0,1
Niemcy	4690	0,1
Polacy	3084	0,1
Chorwaci	1022	0,0
Serbowie	698	0,0
Rosjanie	1997	0,0
Żydzi	631	0,0
Morawianie	3286	0,1
Bułgarzy	1051	0,0
Inna	9825	0,2
Nieokreślona	382 493	7,0

Źródło: *Národnostné menšiny a etnické skupiny žijúce v Slovenskej Republike*, Bratislava 2014, s. 3.

Węgrzy na Słowacji zamieszkują głównie południowe powiaty państwa, położone nad granicą węgierską. W wielu miejscowościach na tym obszarze Węgrzy stanowią ponad 50% mieszkańców⁸⁹. Głównym ośrodkiem, uznawanym zarazem za kulturalną stolicę słowackich Węgrów jest Komarno, w którym oprócz szeregu instytucji kulturalnych i domu wydawniczego funkcjonuje Uniwersytet Jánoša Selyego z węgierskim językiem wykładowym.

⁸⁸ *Národnostné menšiny a etnické skupiny žijúce v Slovenskej Republike*, Bratislava 2014, s. 3.

⁸⁹ D. Świątek, *Zmiany narodowościowe w miastach południowej Słowacji [w:] Demograficzne aspekty rozwoju miast*, red. J. Słodczyk, Opole 2002, s. 88-91.

Ludność romska, której liczba wydaje się być zaniżona (Romowie nie zawsze rozumieją pojęcie narodowości, utożsamiając ją z obywatelstwem, a nadto, jak uczą doświadczenia z przeszłości, niekiedy odmawiają udziału w ewidencji względnie wzbraniają się przed deklaracją narodowości i języka ojczystego. W przypadku spisu z 2011 r. trudno oszacować wielkość ewentualnych nieścisłości. Obecnie największe skupiska mniejszości romskiej znajdują się w powiatach wschodniej Słowacji, w krajach koszyckim i proszowskim, gdzie Romowie stanowią blisko 4 % ogółu mieszkańców, choć w niektórych miejscowościach odsetek ich sięga od kilkunastu do ponad 20%. Znacznie mniejszy odsetek stanowią w krajach (województwach) Słowacji środkowej i zachodniej⁹⁰.

Mniejszość czeska, podobnie jak morawska i nie wyszczególniona w powyższej tabeli śląska jest wynikiem przede wszystkim współczesnej (XX wiecznej) migracji na tereny Słowacji. Mniejszości te generalnie nie tworzą zwartej skupiska, rozsiani są po terytorium całej Słowacji, przy czym ich największe skupiska znajdują się w głównych miastach: Bratysławie, Koszycach, Trenczynie i Martinie⁹¹.

Mniejszości rusińska i ukraińska zamieszkują na obszarze północno-wschodniej Słowacji. „Wśród żyjących na tym terenie wschodnich Słowian można spotkać z różnymi identyfikacjami narodowymi. Część z nich uważa się za samodzielną grupę etniczną – Rusinów (często określanych jako Łemkowie, również przez własne stowarzyszenia i organizacje), część zaś za grupę wchodzącą w skład narodu ukraińskiego”⁹². Jak wykazał spis z 2011 r., mniejszość rusińska stała się trzecią co do wielkości mniejszością na Słowacji po Węgrach i Romach. W porównaniu do poprzedniego spisu powszechnego, liczba ta wzrosła o 38%, co jest rzadko spotykanym zjawiskiem wśród mniejszości narodowych, szczególnie autochtonicznych (rdzennych). Wzrosła również liczba osób deklarujących język ojczysty jako rusiński (ruski), i w 2011 r. wynosiła 55 469⁹³.

⁹⁰ M. Lubicz-Miszewski, *Mniejszości narodowe na Słowacji i ich ochrona prawna* [w:] *Komunikacja międzykulturowa, wewnątrz-kulturowa, społeczna*, red. J. Żurko, Toruń 2009, s. 246-267, za: http://www.poloniask/images/stories/Napisali_o_nas/3_Mniejszosci_narodowe_2009.htm [16.03.2017]

⁹¹ Ibidem.

⁹² Ibidem.

⁹³ <http://www.stowarzyszenielemkow.pl/new/modules/publisher/item.php?itemid=163> [16.03.2017]

Za czasów rządów komunistycznych w Czechosłowacji słowaccy Niemcy nie posiadali warunków do podtrzymywania swej tożsamości. Po roku 1989 Niemcy karpaccy stworzyli kilka organizacji, których członkowie posługiwali się językiem niemieckim, lub nie znając już języka przodków identyfikowali się z kulturą niemiecką. Większe skupiska Niemców na Słowacji to historyczne miejsca osadnictwa i kolonizacji niemieckiej: Bratysława i okolice, Kremnica, Górny i Dolny Spisz oraz dolina Bodvy⁹⁴.

Z kolei wśród Polaków zamieszkujących dziś Republikę wyróżnia się dwie podstawowe grupy: autochtonów oraz emigrantów. Ci pierwsi, potomkowie górali z Żywiecczyzny i chłopów ze Śląska, mieszkają głównie w Czadeckiem – obszarze graniczącym ze Śląskiem Cieszyńskim, na Spiszu i Orawie. Z kolei emigranci, głównie ekonomiczni przede wszystkim z Małopolski, koncentrowali się na terenach wschodniej Słowacji. Po drugiej wojnie światowej Polacy przybywali na Słowację w ramach kontraktów międzyrządowych bądź na studia. Osiedlali się na terenie całej Słowacji, często zawierając tu związki małżeńskie. Tym samym były ośrodki studiów Polaków (w Bratysławie, Koszycach, Bańskiej Bystrzycy, Żylinie, Martinie i Nitrze) stawały się miejscami ich zamieszkania⁹⁵.

Przedstawiciele pozostałych mniejszości generalnie nie tworzą większych skupisk, rozmieszczeni są mniej lub bardziej równomiernie po całym kraju, jakkolwiek ze wskazaniem na większe miasta, zwłaszcza Bratysławę. W porównaniu do spisów z lat poprzednich, utrzymuje się tendencja spadku liczby gmin zamieszkałych w 20% przez mniejszości narodowe. Dotyczyło przede wszystkim gmin ukraińskich, romskich i węgierskich, i wyraźnie dało się zauważyć już w spisie z 2001 r. Prawdopodobnie w przypadku Ukraińców, wiele osób zdecydowało się zadeklarować jako Rusini i podać swój język ojczysty jako ruski⁹⁶.

⁹⁴ Lubicz-Miszewski, s. 246-267.

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ Janusz, *Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie*, s. 139.

2.3. Węgry: liczba i rozmieszczenie mniejszości narodowych.

Wedle powszechnego spisu ludności z 2011 r. na Węgrzech mieszkało 9 937 628 osób, z czego 98% stanowili etniczni Węgrzy. Romowie (Cyganie) to najliczniejsza mniejszość uznana za narodową (3,2%), następnie Niemcy (1,9%), Słowacy (0,4%), Rumuni (0,4%) i Chorwaci (0,3%). W 2011 r. blisko 1,5 miliona osób nie chciało wypowiedzieć się na temat swojej narodowości i zadeklarować języka macierzystego.

Przywołany spis wykazał, że na terytorium Węgier mieszkało 644 524 osoby zaliczające się do mniejszości narodowych⁹⁷. Pytań dotyczących bezpośrednio kwestii przynależności narodowej i etnicznej w kwestionariuszu było 4, przy czym respondenci mogli odmówić odpowiedzi, jak również wskazać więcej niż jedną odpowiedź w pytaniach o język ojczysty i na co dzień używany w domu rodzinnym.

- Pytanie nr 34 brzmiało: Do jakiej narodowości Pani/Pan należy? (jedna odpowiedź)
- Pytanie nr 35: Czy uważa Pani/Pan, iż poza powyższą przynależy Pani/Pan do jeszcze jakiejś narodowości?
- Pytanie nr 36: Jaki jest Pani/Pana język ojczysty? (można było wskazać jeden lub dwa)
- Pytanie nr 37: W jakim języku Pani/Pan zwykle porozumiewa się w rodzinie i z przyjaciółmi? (można było wskazać jeden lub dwa)⁹⁸.

⁹⁷ Mniejszość żydowska uznana jest za mniejszość religijną, nie narodową.

⁹⁸ Á. Tóth, J. Vékás, *National and Ethnic Minorities in Hungary in the Period 2001–2011 – Ethno-Demographic Trends as Reflected in the Census Data*, "Hungarian Statistical Review" 2011, Special Number 17, s. 95-112.

Tab. 3. Liczba mniejszości narodowych w 2011 r. według przynależności etnicznej, języka ojczystego i używanego w domu.

Mniejszość narodowa	Razem	Przynależność etniczna	Język ojczysty	Język używany w domu
Bułgarska	6272	3556	2899	2756
Romska	315 583	308 957	54 339	61 143
Grecka	4642	3916	1872	2346
Chorwacka	25 730	23 561	13 716	16 053
Polska	7001	5730	3049	3815
Niemiecka	185 696	131 951	38 248	95 661
Ormiańska	3571	3293	444	496
Rumuńska	35 641	26 345	13 886	17 983
Rusińska	3882	3323	999	1131
Serbska	7350	7210	3708	5713
Słowacka	35 208	29 647	9888	16 266
Słoweńska	2820	2385	1723	1745
Ukraińska	7396	5633	3384	3245
RAZEM	644 524	555 507	135 497	228 353

Źródło: Á. Tóth, J. Vékás, *National and Ethnic Minorities in Hungary in the Period 2001–2011 – Ethno-Demographic Trends as Reflected in the Census Data*, "Hungarian Statistical Review" 2011, Special Number 17, s. 99.

Pod pojęciem języka ojczystego rozumiano ten, którego respondent nauczył się w dzieciństwie i w którym dorastał (tzw. pierwszy język), i którego zazwyczaj używa w kontaktach z rodziną i uznaje za swój (*native language*)⁹⁹.

Z uwagi na możliwość udzielenia więcej niż jednej odpowiedzi w pytaniu o narodowość (dopuszczono deklarację podwójnej narodowości, np. romskiej i węgierskiej), poszczególne różniły się między sobą. Generalnie, na potrzeby niniejszego opracowania uznano, iż ogólna liczba osób wskazujących daną narodowość będzie najbardziej adekwatna do określenia liczby poszczególnych grup narodowościowych na Węgrzech.

⁹⁹ Ibidem, s. 98.

Tab. 4. Kategorie samoidentyfikacji mniejszości narodowych w 2011 r. (odsetek).

Mniejszość narodowa	Przynależność etniczna	Język ojczysty	Język używany w domu
Bułgarska	56,7	46,2	43,9
Romska	97,9	17,2	19,4
Grecka	84,4	40,3	50,5
Chorwacka	88,0	51,2	60,0
Polska	81,8	43,6	54,5
Niemiecka	71,1	20,6	51,5
Ormiańska	92,2	12,4	13,9
Rumuńska	73,9	39,0	50,5
Rusińska	85,6	25,7	29,1
Serbska	71,8	36,9	56,9
Słowacka	84,2	28,1	46,2
Słoweńska	84,6	61,1	61,9
Ukraińska	76,2	45,8	43,9

Źródło: Á. Tóth, J. Vékás, *National and Ethnic Minorities in Hungary in the Period 2001–2011 – Ethno-Demographic Trends as Reflected in the Census Data*, "Hungarian Statistical Review" 2011, Special Number 17, s. 102.

Interesujące jest, że w przypadku Romów odsetek znających język/języki ojczyste i posługujących się nimi na co dzień jest stosunkowo bardzo mały, nie przekraczający 20% (w porównaniu do spisów z lat poprzednich, widoczna jest nawet tendencja spadkowa). Zjawisko to jest charakterystyczne tylko dla Romów na Węgrzech, stąd praktycznie nie było i nie ma skarg ze strony tej społeczności na utrudnienia w posługiwaniu się językiem ojczystym¹⁰⁰.

Wśród mniejszości narodowych na Węgrzech można wskazać te, które uznać możemy za terytorialne, oraz mieszkające w rozproszeniu na terytorium państwa. Rozmieszczenie poszczególnych mniejszości generalnie nie ulega zmianie.

Romowie najliczniej zamieszkują północne Węgry, północną Wielką Nizinę, Węgry środkowe (w tym komitat Budapeszt), południowy Kraj Zadunajski. Mniejszość niemiecka największe skupiska tworzy w południowym i środkowym Kraju Zadunajskim oraz środkowych Węgrzech. Słowacy mieszkają głównie na południowej Wielkiej Nizinie i w środkowych Węgrzech, Chorwaci w zachodnim i południowym Kraju Zadunajskim, Rumuni na południowej Wielkiej Nizinie. Ukraińcy i Rusini to mieszkańcy m.in. w regionie środkowych Węgier, podobnie jak Serbowie. Pozostałe mniejszości, dla których historyczna ojczyzną pozostaje państwo

¹⁰⁰ Janusz, *Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie*, s. 144.

ościenne, zamieszkują najczęściej w regionach z nim graniczących (Bułgarzy, Słoweńcy), ale także pozostają rozproszone po całym kraju, przy czym każda z nich tworzy relatywnie duże skupisko w Budapeszcie z uwagi na stołeczność i wielkość miasta (Grecy, Polacy)¹⁰¹. Dotyczy to również Żydów, których Światowy Kongres Żydów szacuje, w zależności od przyjętych kryteriów, na 35 – 120 tys.: 80% tej społeczności mieszka w Budapeszcie¹⁰².

¹⁰¹ Ibidem, s. 144-147.

¹⁰² <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/HU> [04.05.2017]

2.4. Austria: liczba i rozmieszczenie mniejszości narodowych.

W liczącej ponad 8,5 miliona mieszkańców Austrii, 98% stanowi ludność niemieckojęzyczna. Głównie na południu oraz wschodzie kraju żyje 6 oficjalnie uznanych mniejszości narodowych (Chorwaci, Romowie, Słowacy, Słoweńcy, Czesi oraz Węgrzy). Około 74% Austriaków jest wyznania rzymsko-katolickiego, 5% protestanckiego, pozostali innego wyznania¹⁰³. Z uwagi na umacniające się trendy demograficzne i rozmiar migracji, liczba mieszkańców kraju w 2030 r. powinna osiągnąć blisko 9 milionów (+7), z czego największy wzrost powinien odnotować stołeczny Wiedeń, po nim zaś Dolna Austria. Jak przewidują demografowie, w tym wzroście duży udział będą mieć urodzeni poza Austrią: o ile w 2012 r. (na podstawie spisu przeprowadzonego w 2011 r.) w Austrii żyło 1,34 miliona ludzi urodzonych poza krajem (16% całej populacji), to w roku 2030 liczba ta wyniesie 1,76 miliona (co oznacza wzrost o 31% i odsetek 20% całości populacji)¹⁰⁴.

Język niemiecki, którym posługuje się większość mieszkańców kraju, jest językiem oficjalnym. Należy jednak pamiętać o pewnym zróżnicowaniu tego języka: niemiecki Austriaków jest silnie naznaczony wpływami niemieckimi, co widać w używaniu charakterystycznych słów, fraz, ekspresji językowej. Poza Vorarlbergiem głównym językiem Austrii są różne dialekty języka austro-bawarskiego. Północne regiony kraju, w tym wiedeńczycy, operują środkowymi i południowymi dialektami austro-bawarskiego. Austro-bawarski wyraźnie różni się od literackiego *hochdeutsche Sprache*, czyniąc go trudno zrozumiałym przez innych użytkowników standardowego języka niemieckiego. Niemcom i większości Austriaków trudno też zrozumieć język Lemański, którym posługują się mieszkańcy Vorarlbergu (mówią językiem takim, jaki u używany jest, poza Bazyleą, w północnej Szwajcarii i południowej Alzacji).

Językami poszczególnych mniejszości narodowych są, odpowiednio: - serbski, używany przez 2,4% populacji kraju; - turecki: 2,3%; - chorwacki, oficjalny język w Burgenlandzie, gdzie posługuje się nim 2,5%. Chorwaci w Burgenlandzie oficjalnie zostali uznani za mniejszość i otrzymali specjalne prawa na mocy traktatu państwowego z 1955 r. (*Staatsvertrag*); - węgierski: 0,5% populacji, mieszkającej

¹⁰³ <http://www.austria.info/pl/informacje-ogolne/o-austrii/austria-informacje-podstawowe> [04.05.2017]

¹⁰⁴ <http://www.austria.org/population/> [04.05.2017]

głównie w Burgenlandzie. Status języka węgierskiego, którym posługuje się około 20 tys. osób, pozostał stosunkowo wysoki, z uwagi na dziedzictwo historyczne Austro-Węgier; - słoweński, oficjalny w Karyntii, posługuje się nim około 0,3% populacji. Słoweńcy zostali uznani za mniejszość i otrzymali specjalne prawa podobnie jak Chorwaci w Burgenlandzie w 1955 r.¹⁰⁵

Austria, jako sygnatariusz Europejskiej Karty Języków Żegnalnych i Mniejszościowych (ratyfikowana 28 czerwca 2001 r.) uznaje specjalny status języków chorwackiego w Burgenlandzie, słoweńskiego w Karyntii i Styrii, węgierskiego w Burgenlandzie i Wiedniu, czeskiego i słowackiego w Wiedniu oraz języka *romani* (romskiego) w Burgenlandzie. Można wskazać, że Węgrzy, Chorwaci i Słoweńcy to głównie ludność rolnicza, podczas gdy Czesi i Słowacy, potomkowie emigrantów z Czech, Moraw, Śląska i Słowacji, osiedlali się głównie w miastach, w tym często w Wiedniu. Generalnie, obszar posługiwania się językami mniejszości pokrywa się z ich rozmieszczeniem geograficznym¹⁰⁶.

Warunkiem uznania danej mniejszości i jej praw językowych teoretycznie jest osiadłość w państwie od trzech pokoleń, jakkolwiek nie jest to warunek ścisły. Przykładowo, obecnie w Austrii, według polskiego MSZ, mieszka prawie 70 tysięcy Polaków, zaś biorąc pod uwagę kryterium miejsca urodzenia, ok. 20 tysięcy obywateli austriackich ma polskie korzenie (łącznie więc Polonia austriacka liczy prawie 90 tysięcy osób). Miastami, w których mieszka najwięcej Polaków, są Wiedeń, Linz, Graz, Salzburg, Innsbruck i Klagenfurt¹⁰⁷. Licząca około 127 tys. społeczność austriackich Turków rozsielona jest dość równomiernie, ze wskazaniem na największe skupisko w Wiedniu (licząc osoby nie posiadające obywatelstwa, liczbę Turków w Austrii szacuje się na 200-300 tys.)¹⁰⁸. Z kolei według Światowego Kongresu Żydów, w Austrii mieszka około 9 tys. Żydów, z czego najwięcej w Wiedniu. Jest kilka również kilka innych gmin żydowskich, żadna z nich nie liczy jednak więcej niż 100 członków (Baden, Bad Gastein, Graz, Innsbruck, Linz, Salzburg). „Stara” społeczność żydowska (ocaleni z Holokaustu, osiedleni po wojnie)

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ <http://countrystudies.us/austria/67.htm> [04.05.2017];

<http://minorities.fsv.cuni.cz/multiculti/02/essays02/kordova.htm> [04.05.2017].

¹⁰⁷ http://www.wieden.msz.gov.pl/pl/wspolpraca_dwustronna/polonia_w_austrii/ [04.05.2017]

¹⁰⁸ <http://minorityrights.org/minorities/turks/> [04.05.2017]

w ostatnich latach powiększyła się o uchodźców i emigrantów z krajów byłego Związku Radzieckiego (głównie z Gruzji) i Iranu¹⁰⁹.

Liczba obcokrajowców, najczęściej zagranicznych pracowników, jest oczywiście znacznie wyższa. Waha się od 35 tys. w przypadku Słowaków i Afgańczyków, poprzez 57 tys. Polaków, 63 tys. Węgrów, 70 tys. Chorwatów, 83 tys. Rumunów, 94 tys. mieszkańców Bośni i Hercegowiny (głównie Bośniaków i Serbów), po 116 tys. Turków i Serbów, do 176 tys. Niemców (dane na dzień 1 stycznia 2016 r.)¹¹⁰. Co zrozumiałe, dane podawane przez przedstawicielstwa dyplomatyczne poszczególnych państw, ministerstwa odpowiedzialne za cudzoziemców i sprawy mniejszości, niezależne firmy, szacunki własne społeczności mniejszościowych mogą się różnić.

2.5. Belgia: regiony, liczba i rozmieszczenie ludności mniejszości.

Liczba ludności Belgii obecnie przekroczyła 11 milionów (na dzień 1 stycznia miała wynosić 11 267 910 osób. Gęstość zaludnienia wynosi 363 osoby na kilometr kwadratowy, przy czym północ kraju jest znacznie gęściej zaludniona niż południe¹¹¹. Region flamandzki zamieszkuje 6 477 804 osoby, waloński 3 602 216 (w tym 75 222 osoby niemieckojęzyczne) zaś 1 187 890 mieszkańców ma stołeczny region Brukseli¹¹². Flandria, Walonia, region Brukseli oraz niemieckojęzyczny region Eupen i Malmedy na wschodzie kraju posiadają daleko posuniętą autonomię.

Flamandowie stanowią najliczniejszą składową mieszkańców Belgii. Językiem flamandzkim (który doczekał się standaryzacji dopiero w 1896 r.) posługuje się przeszło 6 milionów osób na północy i wschodzie kraju. Flamandzkiego używa także około 15% mieszkańców Brukseli (mimo standaryzacji, flamandzki używany w Belgii różni się od języka używanego w Holandii)¹¹³.

Ponad 3,5 miliona mieszkańców kraju jest francuskojęzyczna. Walonowie. Oprócz obejmującej południową część Belgii Walonii, ok. 80% mieszkańców stołecznej Brukseli mówi po francusku (ok. 800 tys.), zaś kolejne 59% deklaruje dwujęzyczność (francuski flamandzki). Język francuski używany w Belgii,

¹⁰⁹ <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/AT> [04.05.2017]

¹¹⁰ <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/293019/umfrage/auslaender-in-oesterreich-nach-staatsangehoerigkeit/> [04.05.2017]

¹¹¹ https://www.belgium.be/en/about_belgium/country/Population [04.05.2017]

¹¹² Ibidem.

¹¹³ <http://minorityrights.org/minorities/flemings/> [04.05.2017]

z domieszką słów i zwrotów niemieckich, różni się od języka stosownego we Francji. Ponadto, używane są bazujące na francuskim języki regionalne: waloński w prowincji Liège (ok. 600 tys.), Brabant-Wallon, Namur, w północnej części prowincji Luksemburg i we wschodniej części prowincji Hainaut. Język pikardyjski jest używany przez ok. 200 tys. osób w zachodnim Hainaut, w języku lotaryńskim (lub *gaumais*) mówi ok. 20 tys. ludzi w południowej części prowincji Luksemburg i w języku *champenois* mieszkańcy kilku wsi w zachodniej części prowincji Namur i Luksemburg. Luksemburskim (odmiana języka niemieckiego) posługują się mieszkańcy regionów Arlon/Arel i Martelange, graniczących z Luksemburgiem¹¹⁴. Języki waloński, pikardyjski, lotaryński i szampański należą do jednej rodziny języków romańskich, które wykształciły się na bazie popularnej łaciny w ósmym wieku¹¹⁵. W latach 90. XX wieku oficjalnie uznano języki waloński, pikardyjski, lotaryński i szampański oraz luksemburski (*Moselle Frankish*) za regionalne i utworzono Radę Języków Regionalnych¹¹⁶. Jak pisze Tomasz Wicherkiewicz, „etnopolityczne procesy decentralizacji i autonomizacji Belgii doprowadziły do znacznego wzrostu poszukiwania i poczucia odrębnej walońskiej tożsamości, a wręcz do podnoszonych ostatnio postulatów uznania języków ‘walońskich’ (oprócz walońskiego właściwego, obejmujący również pikardyjski, lotaryński i szampański) za odrębny w stosunku do francuskiego kompleks językowy. Miałyby on stanowić wyznacznik walońskiej odrębności etnicznej, i w stosunku do Belgów flamandzko- i niemieckojęzycznych, ale i w stosunku do Francuzów i napływowej francuskojęzycznej ludności Belgii”¹¹⁷.

Według danych urzędowych, ok. 72 tys. osób mieszkających w Belgii to ludność niemieckojęzyczna, w przeciwieństwie do katolickich w większości Belgów, protestancka. Społeczność ta zamieszkuje 9 dystryktów w zachodniej części prowincji Liège, która jest częścią francuskojęzycznej Walonii. Obszar niemieckojęzyczny podzielony jest na dwa kantony: Eupen graniczący z Niemcami i Holandią (należą doń okręgi municypalne Eupen, Kelmis, Lontzen i Raeren), i obszar Sankt Vith graniczący z Niemcami i Luksemburgiem (obejmujący Sankt Vith, Amel, Bullingen, Burg-Reuland i Butgenbach). Na obszarze tych dziewięciu

¹¹⁴ <http://minorityrights.org/minorities/walloons/> [04.05.2017]

¹¹⁵ *Ibidem*.

¹¹⁶ <http://minorityrights.org/minorities/walloons/> [04.05.2017]

¹¹⁷ <http://pl.languagesindanger.eu/book-of-knowledge/endangered-languages-ethnicity-identity-and-politics/> [04.05.2017]

dystryktów mieszka ok. 85 tys. osób (dane Institut National de Statistique z 2006 r.), z czego jedna piąta populacji dystryktu Malmedy oraz większość mieszkańców dystryktów Arlon i Martelange mówi po niemiecku deklarując go jako swój pierwszy język (dystrykty te leżą we francuskojęzycznej części). Oficjalnie uznanym za język regionalny w tej części Belgii językiem niemieckim (luksemburskim) posługuje się część mieszkańców Arlon i Martelange. Inni niemieckojęzyczni mieszkańcy Belgii mieszkają w środkowej części kraju, ale są silnie zasymilowani i zakulturowani ze społecznością francusko- lub flamandzkojęzyczną. Warto też wspomnieć, że funkcjonują dwa główne dialekty języka niemieckiego we wschodniej Belgii: dolno-frankijski limburgijski (używany na północy, w Eupen) i mozelsko-frankijski (inaczej luksemburski) na południu w Sankt Vith, oba różnią się od standardowego niemieckiego. Niemiecki otrzymał te same prawa co języki flamandzki i francuski, i zgodnie z prawem z 1990 r. wszystkie federalne akty prawne wymagają tłumaczenia na język niemiecki¹¹⁸.

W 2010 r. ok. 1 057 666 mieszkańców Belgii było narodowości innej niż belgijska. W 2015 r. Francuzi stanowili grupę najliczniejszą (blisko 160 tys.), następnie Włosi (ok. 157 tys.) i Holendrzy (149 tys.), Marokańczycy (82 tys.) i Polacy (68 tys.)¹¹⁹. Liczby te i proporcje ulegają ciągłym fluktuacjom zwłaszcza z uwagi na ruchy migracyjne. Z kolei organizacje żydowskie szacują, iż w Brukseli i Antwerpii mieszka po ok. 15 tys. Żydów, a mniejsze gminy znajdują się m.in. w Arlon, Liège, Mons, Ostende, Charleroi i Ghent¹²⁰.

2.6. Hiszpania: wspólnoty autonomiczne, liczba i rozmieszczenie ludności.

Polityka językowa Hiszpanii jest kwestią niezmiernie ważną nie tylko z uwagi na fakt, że ok. czwartej części populacji tego państwa posługuje się językami mniejszościowymi, ale także dlatego, że po czterech dekadach autorytarnej dyktatury Hiszpania zdołała przezwyciężyć przynajmniej część różnic i zaszłości historycznych oraz wypracować lepiej lub gorzej funkcjonujący system uwzględniający i respektujący pluralizm językowy tego kraju¹²¹.

Ludność kraju to w większości katolicy, ze sporym odsetkiem muzułmanów (zwłaszcza w Andaluzji) oraz niewielkimi grupami wyznawców innych religii

¹¹⁸ <http://minorityrights.org/minorities/germans-2/> [04.05.2017]

¹¹⁹ https://www.belgium.be/en/about_belgium/country/Population [04.05.2017]

¹²⁰ <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/be> [04.05.2017]

¹²¹ http://www.nytud.hu/oszt/tobbnyelvuseg/nagyn/publ/linguistic_diversity.pdf [04.05.2017]

i wyznań¹²². Na dzień 1 stycznia 2010 r. ludność Hiszpanii liczyła 46,9 miliona, przy czym liczba zarejestrowanych cudzoziemców wynosiła 5,7 miliona, w tym 2,3 miliona obywateli państw należących do Unii Europejskiej¹²³. Odsetek cudzoziemców wynosił 12,2%, zaś regionami o najwyższym ich odsetku były Baleary (21,9%), Walencja (17,3%) i Madryd (16,6%). Gros obcokrajowców przebywających na wyspach i w Walencji było zatrudnionych w przemyśle turystycznym; stołeczny Madryt również, co zrozumiale, przyciągał wielu obcokrajowców, m.in. delegowanych przez firmy macierzyste. Najmniej cudzoziemców odnotowano w regionach Ekstremadury (3,5%), Galicji (3,9%) i Asturii (4,5%). Obcokrajowców ostatnimi laty przyciągały też prężnie rozwijający się Kraj Basków (País Casco)¹²⁴.

Pięć lat później ogólna liczba ludności Hiszpanii zmniejszyła się, co zapewne ma związek z procesami migracji wywołanymi kryzysem gospodarczym państwa w ostatnich latach, a także wskutek naturalnych procesów demograficznych.

¹²² *Europe's Ethnic Mosaic*, s. 59.

¹²³

<http://www.lamoncloa.gob.es/lang/en/espana/historyandculture/population/Paginas/index.aspx#population> [04.05.2017]

¹²⁴ *Ibidem*.

Tab. 5. Ludność wspólnot autonomicznych Hiszpanii w 2016 r. (w milionach)

Region	2016
Balears, Illes	1,107
Canarias	2,101
Melilla	0,086
Murcia, Región de	1,464
Comunidad Valenciana	4,959
Castilla - La Mancha	2,041
Cataluña	7,522
Madrid, Comunidad de	6,466
Ceuta	0,084
Rioja, La	0,315
Navarra, Comunidad Foral de	0,640
Andalucía	8,388
Aragon	1,308
Cantabria	0,582
País Casco	2,189
Extremadura	1,087
Castilla y León	2,447
Galicia	2,718
Asturia, Principado de	1,042
Razem	46,557

Źródło: <http://www.ine.es/jaxiT3/Datos.htm?t=2853> [05.05.2017]

Odwołując się do danych ze spisu powszechnego w 2011 r., wśród 2 345 515 cudzoziemców z państw należących do 27 państw UE najwięcej było obywateli Rumunii (blisko 830 tys.), Brytyjczyków (387 tys.) i Niemców (196 tys.). Wśród obcokrajowców spoza państw unijnych przeważali Marokańczycy (747 tys.), Ekwadorczycy (395 tys.) i Kolumbijczycy (289 tys.)¹²⁵.

Jak wspomniano, językiem urzędowym w Królestwie Hiszpanii jest język hiszpański (którego znajomość jest w świetle konstytucji obowiązkowa), oraz w zależności od regionów: kataloński, baskijski i galicyjski. Język galicyjski jest językiem urzędowym w Galicji, używa się go także w prowincjach León i Zamora (choć nie posiada tam statusu języka urzędowego). Baskijskim (euskara) posługują się mieszkańcy Kraju Basków i na północy Nawarry (język urzędowy)¹²⁶. Pozostaje to w pełnej zgodności z konstytucją, która dopuszcza funkcjonowanie innych języków

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ Mimo iż język baskijski pasywnie i aktywnie zna i używa tylko trzecia część mieszkańców wspólnoty, ale ogromna ich większość deklaruje się jako Baskowie i wskazuje na euskara jako swój język ojczysty. *Europe's Ethnic Mosaic*, s. 34.

urzędowych niż hiszpański o ile takie będzie życzenie wspólnot. Kataloński to język urzędowy w Katalonii i na Balearach, używa się go także w Aragonii i w jednym z okręgów wspólnocie autonomicznej Murcji. W Walencji używany jest wariant języka katalońskiego zwany walenckim, a w kilku gminach położonych w dolinie Arán w katalońskiej prowincji Lleida obowiązuje język aranejski (wariant języka oksytańskiego)¹²⁷.

W Hiszpanii występują także liczne języki i dialekty romańskie (nie posiadają statusu urzędowego): asturleoński, w skład którego zalicza się asturyjski używany w Asturii i kantabryjski w Kantabrii, leoński w prowincjach León i Zamora, estremadurski w Estremadurze, aragoński w Aragonii i portugalski (dawniej używany w Estremadurze i na pograniczu z Portugalią)¹²⁸.

Obcokrajowcy przebywający w Hiszpanii i mieszkający w tym kraju, także posiadający jego obywatelstwo, mają możliwość uczestniczenia w życiu kulturalnym i oświatowym w językach ojczystych. Przykładowo, nie tylko stała, licząca ok. 45 tys. osób Polonia, ale także czasowo pracujący w tym kraju (w 2014 r. ich liczbę określano na 32 tys.¹²⁹) mogą korzystać lub posyłać dzieci do m.in. madryckiej Polskiej Szkoły Forum, która „prowadzi kształcenie w zakresie przedmiotów ojczystych począwszy od przedszkola, poprzez sześcioletnią szkołę podstawową, trzyletnie gimnazjum, liceum oraz kurs języka polskiego dla dorosłych na dwóch poziomach”, zaś głównym celem placówki jest „aby dzieci pochodzenia polskiego potrafiły mówić, czytać i pisać w języku polskim oraz znały kulturę i tradycje swoich rodziców”¹³⁰.

Podobne możliwości ma oczywiście społeczność żydowska w Hiszpanii (osoby pochodzenia żydowskiego, niekoniecznie należące do gmin wyznaniowych). W państwie tym, według danych Europejskiego Kongresu Żydowskiego liczy ok. 45 tys., a jej największe skupiska to Madryd (ok. 15 tys.) i Barcelona (ok. 15 tys.)¹³¹. Inne, znacznie niższe dane podaje Światowy Kongres Żydów: według tej organizacji dwa największych centrach żydowskich w Hiszpanii, w Madrycie i Barcelonie

¹²⁷ <http://www.nuria.pl/jezyki-w-krolestwie-hiszpanii/> [04.05.2017]

¹²⁸ Ibidem.

¹²⁹ <http://wyborcza.pl/1,155287,18971922,emigrantow-przybywa-w-2014-roku-za-granica-mieszkalarekordowa.html> [05.05.2017]

¹³⁰ <http://www.polonia.es/polska-szkola-forum-w-madrycie/> [05.05.2017]

¹³¹ <http://www.eurojewcong.org/communities/spain.html> [05.05.2017]

mieszka odpowiednio 4,5 i 3,5 tys. Żydów, zaś ich mniejsze skupiska to Malaga, Alicante, Kadyks, Marbella, Majorca, Torremolinos i Walencja oraz Wyspy Kanaryjskie, a także Walencja, Owiedo, Sewilla oraz w hiszpańskiej Afryce Północnej Ceuta i Melilla¹³². Rozbieżności te wynikają z przyjętych kryteriów (członkowie gminy, deklarujący pochodzenie żydowskie etc.).

¹³² <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/ES> [05.05.2017]

Część 3.

STATUS PRAWNY MNIEJSZOŚCI W WYBRANYCH PAŃSTWACH UE

3.1. Status prawny mniejszości narodowych w Polsce.

3.1.1. Ochrona praw mniejszości wynikająca z prawa międzynarodowego i prawodawstwa unijnego.

Po drugiej wojnie światowej, w okresie rządów komunistycznych generalnie nie powstały akty prawne, konkretyzujące uprawnienia mniejszości narodowych, których przedstawiciele mieli jednak prawo zrzeszania się w organizacjach społeczno-kulturalnych. Te były wspierane przez państwo, jakkolwiek prawa przedstawicieli mniejszości narodowych potraktowano indywidualnie, nie zbiorowo. Obowiązującym w polityce etnicznej państwa paradygmatem była jedność narodowa ludu i narodu polskiego, co implikowało wysiłki na rzecz pełnej asymilacji mniejszości¹³³. Polska Rzeczpospolita Ludowa ratyfikowała jednak szereg ważnych aktów prawa międzynarodowego, które pośrednio lub bezpośrednio dotyczyły mniejszości i ich praw. Wiele z nich warunkowało politykę państwa również po 1989 r. i są aktualne do dziś. W 1968 r. ratyfikowano Międzynarodową Konwencję w Sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Rasowej przyjętą 21 marca 1965 r. na XX Sesji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych¹³⁴.

Po 1989 r. odżył problem mniejszości narodowych w całej Europie, zwłaszcza Środkowo-Wschodniej¹³⁵. W 1991 r. Rzeczpospolita Polska przystąpiła

¹³³ Chałupczak, Browarek, s. 283-288.

¹³⁴ Konwencja ta uściślała w art. 1, że: „1. W niniejszej Konwencji wyrażenie „diskryminacja rasowa” oznacza wszelkie zróżnicowanie, wykluczenie, ograniczenie lub uprzywilejowanie z powodu rasy, koloru skóry, urodzenia, pochodzenia narodowego lub etnicznego, które ma na celu lub pociąga za sobą przekreślenie bądź uszczuplenie uznania, wykonywania lub korzystania, na zasadzie równości z praw człowieka i podstawowych wolności w dziedzinie politycznej, gospodarczej, społecznej i kulturalnej lub w jakiegokolwiek innej dziedzinie życia publicznego. (...) 3. Żadne postanowienie niniejszej Konwencji nie może być interpretowane jako naruszające w jakikolwiek sposób przepisy prawne Państw Stron Konwencji dotyczące narodowości, obywatelstwa lub naturalizacji, pod warunkiem że przepisy takie nie dyskryminują żadnej określonej narodowości. Za: A. Krasnowolski, *Prawa mniejszości narodowych i mniejszości etnicznych w prawie międzynarodowym i polskim* (Opracowania tematyczne OT-599), Warszawa 2011, s. 13, <http://www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senatopracowania/17/plik/ot599.pdf>

¹³⁵ Jak pisze, Edurado J. Ruiz Vieytez, „a real political turning point was to be the fall of the Berlin Wall in 1989, which would generate a sense of alarm in the main European governments due to the sudden reappearance of conflicts and ethnic tensions in various parts of Central and Eastern Europe”: E. J. Ruiz Vieytez, *Cultural Diversities and Human Rights: History, Minorities, Pluralization*, „The Age of Human Rights Journal” 2014, No. 3 (December), s. 7. Gwoli ścisłości, początek zmian umożliwiło objęcie stanowiska Sekretarza Generalnego KC KPZR przez Michaiła Gorbaczowa i prowadzona przezeń polityka, a przede wszystkim utworzenie i działalność „Solidarności” w Polsce, co dało

do Rady Europy, podpisując jednocześnie Europejską Konwencję Praw Człowieka (Konwencję o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności), co było jednym z warunków członkostwo w Radzie (konwencja ratyfikowana i wprowadzona w życie 1993 r.). W kwietniu 2000 r. Rada Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej przyjęła również Deklarację Interpretacyjną do Konwencji Ramowej o Ochronie Mniejszości Narodowych, opisana przez Prezydenta RP i w tym samym roku strona polska złożyła w Strasburgu dokumenty ratyfikacyjne. Polska stała się stroną Konwencji w dniu 1 kwietnia 2001 r.¹³⁶

W dniu 12 maja 2003 r. Rzeczpospolita Polska podpisała Europejską kartę języków regionalnych lub mniejszościowych (Dz. U. z 2009 r., Nr 137, poz. 1121), która w lutym 2009 została ratyfikowana. Karta to europejska konwencja (CETS 148) zatwierdzona w 1992 r. w ramach Rady Europy w celu ochrony oraz promocji języków regionalnych oraz języków mniejszości narodowych. W Polsce dokument wszedł w życie 1 czerwca 2009 r.¹³⁷

Polska jest stroną powszechnych umów i deklaracji międzynarodowych, bezpośrednio lub pośrednio odnoszących się do praw człowieka i problematyki mniejszościowej, i są to zarówno dokumenty wiążące prawnie, jak i politycznie. Są to: Powszechna deklaracja praw człowieka, Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, Deklaracja Zgromadzenia Ogólnego ONZ w sprawie osób należących do mniejszości narodowych lub etnicznych, religijnych i językowych. Na poziomie regionalnym, w ramach Rady Europy i KBWE/OBWE Polska, tak jak pozostałe analizowane państwa, również podpisała szereg umów i deklaracji międzynarodowych¹³⁸.

3.1.2. Ochrona mniejszości wynikająca z aktów bilateralnych.

Umowy dwustronne o stosunkach dobrosąsiedzkich były podpisywane przez Polskę przed 1989 r.: w 1947 r. podpisano układ o przyjaźni i pomocy wzajemnej z Czechosłowacją, w którym obie strony zobowiązały się zapewnić „Polakom w Czechosłowacji względnie Czechom i Słowakom w Polsce w ramach

początek zmian w tej części Europy, w tym w Niemieckiej Republice Demokratycznej i symbolicznemu obaleniu Muru Berlińskiego.

¹³⁶ Krasnowolski, s. 13.

¹³⁷ <http://www.mniejszosci.edudemo.org.pl/przepisy-prawa/europejska-karta-jzykow> [02.04.2017]

¹³⁸ Chałupczak, Browarek, s. 31-54.

praworządności i na zasadzie wzajemności możliwości rozwoju narodowego, politycznego, kulturalnego i gospodarczego (szkoły, stowarzyszenia, spółdzielnie na zasadzie jedności spółdzielczości w Polsce względnie w Czechosłowacji)” i na tej podstawie umowę o współpracy kulturalnej, która stała się podstawą prawną do tworzenie szkół czeskich i słowackich w Polsce)¹³⁹. Po 1989 r., w trakcie zmian ustrojowych umowy bilateralne podpisano z wszystkimi państwami ościennymi, a także Łotwą, Estonią, Węgrami. Większość z nich podpisano w latach 1991-1992, jedynie podpisanie umowy z Litwą przeciągnęło się do roku 1994, m.in. z uwagi na odmienną interpretację niektórych wydarzeń historycznych¹⁴⁰. Najdalej idące były zapisy dotyczące traktatów z Białorusią i Litwą: relacje z mniejszością litewską pozostawały zresztą, w skupiskach lokalnych, napięte i po podpisaniu umowy w 1994 r.¹⁴¹

Jedną z pierwszych był zawarty z Republiką Federalną Niemiec Traktat o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy z 17 czerwca 1991 r. (Dz.U. 1992 nr 14 poz. 56), zaś „zawarty w nim zakres oraz sposób regulacji praw mniejszości był traktowany jako wzorzec dla innych umów/traktatów”¹⁴². W Traktacie sześć artykułów (od 20 do 25) dotyczy problematyki mniejszości, a w świetle zawartych w nim postanowień, obie strony Traktatu „uznają mniejszości i równorzędne grupy za naturalny pomost między Narodami polskim i niemieckim oraz ufają, że te mniejszości i grupy wnoszą cenny wkład do życia ich społeczeństw”, zaś „członkowie mniejszości niemieckiej w Rzeczypospolitej Polskiej, to znaczy osoby posiadające polskie obywatelstwo, które są niemieckiego pochodzenia albo przyznają się do języka, kultury lub tradycji niemieckiej, a także osoby w Republice Federalnej Niemiec, posiadające niemieckie obywatelstwo, które są polskiego pochodzenia albo przyznają się do języka, kultury lub tradycji polskiej, mają prawo, indywidualnie lub wspólnie z innymi członkami swej grupy, do swobodnego wyrażania, zachowania i rozwijania swej tożsamości etnicznej, kulturalnej, językowej i religijnej, bez jakiegokolwiek próby asymilacji wbrew ich woli. Mają oni prawo do pełnego i skutecznego korzystania z praw człowieka

¹³⁹ Ibidem, s. 42.

¹⁴⁰ Kurs „Prawa i role mniejszości narodowych i etnicznych” w ramach projektu „Mniejszości aktywne lokalnie”(Lekcja 4. Międzynarodowe systemy ochrony mniejszości), oprac. K. Waszczyńska, http://www.mniejszosci.edudemo.org.pl/pliki/cat_view/76-kurs-o-prawach-mniejszoci [02.04.2017]

¹⁴¹ Chałupczak, Browarek s. 43. Zobacz też: Gál, s. 22.

¹⁴² Kurs „Prawa i role mniejszości narodowych i etnicznych” w ramach projektu „Mniejszości aktywne lokalnie”(Lekcja 4. Międzynarodowe systemy ochrony mniejszości), oprac. K. Waszczyńska, http://www.mniejszosci.edudemo.org.pl/pliki/cat_view/76-kurs-o-prawach-mniejszoci [02.04.2017].

i podstawowych wolności bez jakiegokolwiek dyskryminacji i w warunkach pełnej równości wobec prawa”¹⁴³.

Oprócz wymienienia szczegółowych praw gwarantowanych przedstawicielom mniejszości, podkreślano wagę tożsamości etnicznej, kulturalnej, językowej i religijnej i zobowiązywano się do jej ochrony i wspierania¹⁴⁴. Swego rodzaju formą umowy dwustronnej, choć przede wszystkim narzędziem polityki państwa wobec Polaków mieszkających zagranicą, jest Karta Polaka. Jest to dokument potwierdzający przynależność do Narodu Polskiego, zaś jej posiadaczowi przysługują uprawnienia wynikające z ustawy uchwalonej przez Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 7 września 2007 r. Jej otrzymanie nie oznaczało przyznania obywatelstwa polskiego, przyznania prawa do osiedlania się na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej ani prawa przekraczania bez wizy, niemniej znacznie procedury te ułatwiło¹⁴⁵. Karta umożliwia m.in. refundację wizy, dostęp do polskich szkół i uczelni oraz ułatwienia w uzyskiwaniu stypendiów, podejmowanie pracy i prowadzenie działalności gospodarczej w Polsce. Nowelizacja ustawy z 2016 r. sprawiła, że posiadacze Karty są zwolnieni z opłat konsularnych związanych z wydaniem polskiej wizy, opłat konsularnych za przyjęcie wniosku o nadanie polskiego obywatelstwa, zwiększyła liczbę miejsc, w których można się starać o Kartę (nie tylko konsulaty polskie zagranicą, lecz również urzędy wojewódzkie w kraju (co jest ułatwieniem w państwach, m.in. na Białorusi, gdzie osoby ubiegające się o Kartę mogą spotykać się z szykanami). Zgodnie z nowymi przepisami, pomoc finansowa będzie przeznaczona jest także dla członków rodzin posiadaczy Karty. Karta Polaka przyznawana jest osobom polskiego pochodzenia w 15 państwach powstałych lub odrodzonych po rozpadzie ZSRR, które nie uznają podwójnego obywatelstwa¹⁴⁶.

¹⁴³ Ibidem.

¹⁴⁴ Jak czytamy w przywoływanym wyżej opracowaniu Katarzyny Waszczyńskiej, użyto różnych określeń: w Rzeczypospolitej zamieszkują „przedstawiciele mniejszości niemieckiej”, natomiast w Republice Federalnej Niemiec „osoby posiadające niemieckie obywatelstwo, które są polskiego pochodzenia”. Różnica ta wynika z faktu, iż Polska stosuje pojęcie mniejszości na swoim terytorium, natomiast RFN nie (wyjątkiem są Serbołużyczanie i Duńczycy).

¹⁴⁵ http://www.msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/polonia/karta_polaka/ [03.04.2017]

¹⁴⁶ Jak czytamy na stronach ministerstwa Spraw Zagranicznych, „zgodnie z nowelizacją posiadacze Karty Polaka, przyjeżdżający do Polski z zamiarem osiedlenia się na stałe, dostaną bezpłatnie Kartę Stałego Pobytu, po roku otrzymają obywatelstwo polskie, a w międzyczasie będą mogli liczyć na pomoc w okresie adaptacji - m.in. będą mogli ubiegać się o świadczenie pieniężne na pokrycie kosztów gospodarowania i bieżącego utrzymania na okres do 9 miesięcy, dofinansowanie do wynajmu mieszkania, intensywnej nauki języka polskiego czy kursów zawodowych.

Program ma ruszyć od 2017 r.”

http://www.msz.gov.pl/pl/aktualnosci/msz_w_mediach/posiadacze_karty_polaka_latwiej_osiedla_sie_

3.1.3. Ochrona praw mniejszości w świetle prawa wewnętrznego.

Po upadku systemu komunistycznego, na początku transformacji ustrojowej, uchwalono Ustawę Konstytucyjną (17 października 1992 r.) o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym. Ta tzw. Mała Konstytucja uchwalona przez Sejm I kadencji (1991-1993), kilkakrotnie nowelizowana obowiązywała od 8 grudnia 1992 r. do 16 października 1997 r.¹⁴⁷ Konstytucja nie wprowadzała żadnych nowych rozwiązań w omawianym zakresie, ale w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku w art. 35 znalazły się całkiem nowe sformułowania:

1. Rzeczpospolita Polska zapewnia obywatelom polskim należącym do mniejszości narodowych i etnicznych wolność zachowania i rozwoju własnego języka, zachowania obyczajów i tradycji oraz rozwoju własnej kultury.
2. Mniejszości narodowe i etniczne mają prawo do tworzenia własnych instytucji edukacyjnych, kulturalnych i instytucji służących ochronie tożsamości religijnej oraz do uczestnictwa w rozstrzyganiu spraw dotyczących ich tożsamości kulturowej¹⁴⁸.

W Konstytucji zawarto ogólne normy postępowania wobec mniejszości narodowych i etnicznych, zaś szczegółowe rozwiązania znalazły się w konkretnych aktach prawnych (przykładowo, Kodeks karny z roku 1997 przewiduje penalizację przestępstw popełnianych na tle narodowościowym lub etnicznym, zaś Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o ochronie danych osobowych zabrania przetwarzania danych ujawniających pochodzenie etniczne)¹⁴⁹.

Jednak, jak pisze jeden z badaczy, „ewenementem w skali europejskiej są rozwiązania ustawy z dnia 12 kwietnia 2001 r. – Ordynacja wyborcza do Sejmu RP i do Senatu RP (Dz. U. z 2007, Nr 190, poz. 1360 z późn. zm.), która zwalnia komitety wyborcze utworzone przez organizacje mniejszości narodowych z wymogu

w_polsce___wchodzi_w_zycie_nowela_ustawy__depesza_pap_z_dnia_2_wrzesnia_2016_r_;;session id=D797123B1A32FF3D68B6B463FB526D77.cmsap1p [03.04.2017]

¹⁴⁷ *Słownik polityki*, red. M. Bankowicz, Warszawa 1999, s. 128-130.

¹⁴⁸ <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/2.htm> [17.05.2017];

<http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm> [17.04.2017]

¹⁴⁹ Krasnowolski, s. 13-14.

przekroczenia 5 % progu wyborczego. Ta sama norma została powtórzona w ustawie z dnia 5 stycznia 2011 r. – Kodeks wyborczy¹⁵⁰.

Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. z 2004, Nr 256, poz. 2572 z późn. zm.) określa, że szkoły i placówki publiczne umożliwiają uczniom podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej, językowej i religijnej, a w szczególności naukę języka i w języku ojczystym oraz naukę własnej historii i kultury¹⁵¹. Z kolei Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji (Dz. U. z 2004, Nr 253, poz. 1114 z późn. zm.) ustala, że publiczne radio i telewizja powinny uwzględniać potrzeby mniejszości narodowych i etnicznych. Wynikająca z zapisów konstytucyjnych rola KRRiT to stać na straży wolności słowa, prawa do informacji oraz interesu publicznego w radiofonii i telewizji. KRRiT „realizuje postanowienia ustawy o radiofonii i telewizji z dnia 29 grudnia 1992 r., ustawy z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, Konwencji ramowej Rady Europy o ochronie mniejszości narodowych sporządzonej w Strasburgu 1 lutego 1995 r., czy Europejskiej karty języków regionalnych lub mniejszościowych”¹⁵². Efektem realizacji tego ustawowego obowiązku są emitowane audycje radiowe i telewizyjne, a także prawo do składania skarg i zażaleń, z którego mniejszości korzystają, rozpatrywane przez KRRiT i szczegółowo wyliczane w raportach¹⁵³.

Istotna jest także Ustawa z dnia 7 października 1999 r. o języku polskim (Dz. U. z 1999, Nr 90, poz. 999 z późn. zm.), zawierająca deklarację, zawiera deklarację, że zawarte w niej przepisy nie naruszają praw mniejszości, zaś oparte na niej rozporządzenie ministra spraw wewnętrznych i administracji przewidują m.in., że w miejscowościach, w których występują zwarte środowiska mniejszości narodowych lub etnicznych nazwom i tekstom w języku polskim mogą towarzyszyć wersje w przekładzie na język mniejszości¹⁵⁴.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. z 1997, Nr 88, poz. 553 z późn. zm.) przewiduje penalizację przestępstw popełnianych na tle narodowościowym lub etnicznym, zaś Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o ochronie

¹⁵⁰ Ibidem, s. 14.

¹⁵¹ Ibidem.

¹⁵²

http://www.krrit.gov.pl/Data/Files/_public/Portals/0/konferencje/mniejszosci_maj_2012/prezentacja_spotkanie_31-05-2012.pdf, s. 2.

¹⁵³ Ibidem, s. 11-13.

¹⁵⁴ Krasnowolski, s. 13-14.

danych osobowych (Dz. U. z 1997, Nr 133, poz. 883) zabrania przetwarzania danych ujawniających pochodzenie etniczne¹⁵⁵.

Najważniejszy akt prawny dotyczący mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce to Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym (Dz. U. z 2005, Nr 17, poz. 141 z późn. zm.). Ustawa definiuje mniejszości narodowe i etniczne w Polsce, czyniąc między nimi rozróżnienie: mniejszością narodową w jej rozumieniu, stanowi grupa obywateli polskich, która: „1) jest mniej liczebna od pozostałej części ludności Rzeczypospolitej Polskiej; 2) w sposób istotny odróżnia się od pozostałych obywateli językiem, kulturą lub tradycją; 3) dąży do zachowania swojego języka, kultury lub tradycji; 4) ma świadomość własnej historycznej wspólnoty narodowej i jest ukierunkowana na jej wyrażanie i ochronę; 5) jej przodkowie zamieszkiwali obecne terytorium Rzeczypospolitej Polskiej od co najmniej 100 lat; 6) utożsamia się z narodem zorganizowanym we własnym państwie”¹⁵⁶. W świetle Ustawy mniejszość etniczną od narodowej odróżnia fakt, iż pierwsza oznacza grupę nie utożsamiającą się z innym narodem współcześnie zorganizowanym we własnym państwie.

Mniejszości narodowe w rozumieniu Ustawy (art. 2 ust. 2) to mniejszości: białoruska, czeska, litewska, niemiecka, ormiańska, rosyjska, słowacka, ukraińska i żydowska. Mniejszości etniczne (art. 2 ust. 4) to: karaimska, łemkowska, romska i tatarska¹⁵⁷.

Art. 19 Ustawy za język regionalny, zgodnie z Europejską Kartą Języków Regionalnych lub Mniejszościowych, uznaje język, który: „1) jest tradycyjnie używany na terytorium danego państwa przez jego obywateli, którzy stanowią grupę liczebnie mniejszą od reszty ludności tego państwa; 2) różni się od oficjalnego języka tego państwa; nie obejmuje to ani dialektów oficjalnego języka państwa, ani języków migrantów”¹⁵⁸.

Za języki mniejszościowe, w znaczeniu karty, uznano: białoruski, czeski, hebrajski, jidysz, karaimski, kaszubski, litewski, łemkowski, niemiecki, ormiański, romski, rosyjski, słowacki, tatarski, ukraiński; za języki mniejszości narodowych: białoruski, czeski, hebrajski, jidysz, litewski, niemiecki, ormiański, rosyjski, słowacki i

¹⁵⁵ Ibidem, s. 13-14.

¹⁵⁶ Krasnowolski, s. 14.

¹⁵⁷ <http://www.vdg.pl/attachments/article/8/Ustawa%20o%20Mniejszo%C5%9Bciach%20Narodowych%20i%20Etnicznych%20Rzeczypospolitej%20Polskiej.pdf>, s. 2.

¹⁵⁸ Ibidem, s. 8.

ukraiński; za języki mniejszości etnicznych: karaimski, łemkowski, romski i tatarski oraz języki nieterytorialne: hebrajski, jidysz, karaimski, ormiański i romski. Za język regionalny uznano kaszubski, który posługuje się część mieszkańców województwa pomorskiego¹⁵⁹. Odpowiednie przepisy regulują kwestię liczby mieszkańców gminy, która w świetle spisu powszechnego należy uznać za wystarczającą np. do stosowania dwujęzycznego nazewnictwa.

Jak czytamy w charakterystyce Ustawy, „gwarantuje ona, że każda osoba ma prawo do swobodnej decyzji o traktowaniu jej jako osoby należącej bądź też nienależącej do mniejszości, a wybór taki lub korzystanie ze związanych z tym wyborem praw nie pociąga za sobą jakichkolwiek niekorzystnych skutków. Zapewnia, że nikt nie może być obowiązany, za wyjątkiem prawem przewidzianym, do ujawnienia informacji o własnej przynależności do mniejszości lub ujawnienia swojego pochodzenia, języka mniejszości lub religii. Gwarantuje utrzymanie własnej tożsamości kulturowej, m.in. zabraniając stosowania środków mających na celu asymilację osób należących do mniejszości, jeżeli środki te są stosowane wbrew ich woli oraz zabraniając stosowania środków mających na celu zmianę proporcji narodowościowych lub etnicznych na obszarach zamieszkanym przez mniejszość. Zapewnia również, że nikt nie może być obowiązany do udowodnienia własnej przynależności do danej mniejszości. Gwarantuje dopuszczenie używania języka mniejszościowego, w wybranych gminach, jako języka pomocniczego, w kontaktach z organami gminy oraz w postępowaniu sądowym pierwszej instancji. Informuje, że obok ustalonych w języku polskim nazw geograficznych mogą być używane, jako nazwy dodatkowe, tradycyjne nazwy w języku mniejszości dla miejscowości, obiektów fizjograficznych oraz ulic”¹⁶⁰. Ponadto, „Ustawa reguluje całokształt spraw związanych z zachowaniem i rozwojem tożsamości kulturowej mniejszości narodowych i etnicznych oraz zachowaniem i rozwojem języka regionalnego, a także sposób realizacji zasady równego traktowania osób bez względu na pochodzenie etniczne oraz określa zadania i kompetencje organów administracji rządowej i jednostek samorządu terytorialnego w tym zakresie”¹⁶¹.

Ustawa omawia też kwestie współpracy rządu z mniejszościami: organem administracji rządowej w sprawach objętych ustawą jest minister właściwy do spraw

¹⁵⁹ <http://www.mniejszosci.edudemo.org.pl/przepisy-prawa/europejska-karta-jzykow> [02.04.2017]

¹⁶⁰ Krasnowolski, s. 15.

¹⁶¹ Ibidem.

wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych (aktualnie minister spraw wewnętrznych i administracji). Na szczeblu lokalnym zapewniono możliwość powoływania pełnomocników do spraw mniejszości przez wojewodów¹⁶². Do współpracy między rządem a mniejszościami powołana jest Komisja Wspólna Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych¹⁶³.

Ponadto, rozporządzeniem Rady Ministrów z 22 kwietnia 2008 r. ustanowiono Pełnomocnika Rządu do spraw Równego Traktowania (Dz. U. z dnia 30 kwietnia 2008 r.), którym jest sekretarz stanu w Kancelarii Prezesa Rady Ministrów¹⁶⁴. W rozporządzeniu Rady Ministrów z 9 czerwca 2010 r. zmieniającym rozporządzenie z 22 kwietnia 2008 r. czytamy m.in., iż zadaniem Rzecznika jest „realizowanie polityki rządu w zakresie równego traktowania, w tym przeciwdziałania dyskryminacji w szczególności ze względu na płeć, rasę, pochodzenie etniczne, narodowość, religię lub wyznanie, poglądy polityczne, wiek, niepełnosprawność, orientację seksualną, stan cywilny oraz rodzinny”, zaś „Pełnomocnik może inicjować, realizować, koordynować lub monitorować programy na rzecz równego traktowania oraz przeciwdziałania dyskryminacji, w szczególności ze względu na płeć, rasę, pochodzenie etniczne, narodowość, religię lub wyznanie, poglądy polityczne, wiek, niepełnosprawność, orientację seksualną, stan cywilny oraz rodzinny, we współpracy z właściwymi ministrami” (pkt. 2b)¹⁶⁵.

¹⁶² <http://www.vdg.pl/attachments/article/8/Ustawa%20o%20Mniejszo%C5%9Bciach%20Narodowych%20i%20Etnicznych%20Rzeczypospolitej%20Polskiej.pdf>, s. 8-9.

¹⁶³ <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/komisja-wspolna> [02.04.2017]

¹⁶⁴ <https://bip.kprm.gov.pl/kpr/bip-rady-ministrow/organy-pomocnicze/pełnomocnicy-rządu-i-pr/90,Pełnomocnik-Rządu-do-spraw-Równego-Traktowania.html> [14.04.2017]

¹⁶⁵ Ibidem.

3.2. Status prawny mniejszości narodowych na Słowacji.

3.2.1. Ochrona praw mniejszości wynikająca z prawa międzynarodowego i prawodawstwa unijnego.

Republika Słowacka jest stroną kilku powszechnych umów i deklaracji międzynarodowych, bezpośrednio lub pośrednio odnoszących się do praw człowieka i problematyki mniejszościowej, i są to zarówno dokumenty wiążące prawnie, jak i politycznie. Są to: Powszechna deklaracja praw człowieka, Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, Deklaracja Zgromadzenia Ogólnego ONZ w sprawie osób należących do mniejszości narodowych lub etnicznych, religijnych i językowych. Na poziomie regionalnym, w ramach Rady Europy i KBWE/OBWE Słowacja, tak jak pozostałe analizowane państwa, również podpisała szereg umów i deklaracji międzynarodowych¹⁶⁶. Jest stroną Konwencji Ramowej o ochronie mniejszości narodowych (1995)¹⁶⁷.

Republika jest też sygnatariuszem Konwencji Ramowej o ochronie mniejszości narodowych (1995), które zaczęła obowiązywać w 1998. Jak już sygnalizowano wcześniej, zawarte w Konwencji zapisy mogą być dowolnie interpretowane przez sygnatariuszy – często poszczególne artykuły Konwencji opatrzone są adnotacją: „tam gdzie to możliwe”, „tam gdzie to właściwe”, „będą starać się zapewnić”¹⁶⁸. Słowacja podpisała także Europejską kartę języków regionalnych lub mniejszościowych rady Europy (ratyfikacja w 2001). Zdecydowano wówczas o prawnej ochronie języków bułgarskiego, chorwackiego, czeskiego, niemieckiego, polskiego, rusińskiego, romskiego, węgierskiego i ukraińskiego.

Warto nieco uwagi poświęcić Europejskiej karcie języków... Oparto ją na 53 ustępach lub punktach III części Karty. Minimalną liczbą ustępów, które poszczególne państwa zdecydowały się ratyfikować, wynosiła 35. Słowacja zadeklarowała stosowanie się do 49-53 ustępów, co pozwala jej politykę w tym względzie, według niektórych badaczy, określić jako „ambitną”, jakkolwiek w praktyce napotyka to ma na przeszkody natury prawnej i społeczno-historycznej¹⁶⁹.

¹⁶⁶ R. Zenderowski, P. Bajda, *Polityka etniczna Słowacji* [w:] *Polityka etniczna współczesnych państw Europy Środkowo-Wschodniej*, red. H. Chałupczak, R. Zenderowski, W. Baluk, Lublin 2015, s. 442.

¹⁶⁷ <http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/157/signatures> [11.03.2017]

¹⁶⁸ Janusz, Bajda, s. 50.

¹⁶⁹ Zenderowski, Bajda, s. 442-443.

W przypadku najczęściej używanego języka węgierskiego, jego ochronę oparto a 53 ustępach lub punktach III części karty, zobowiązując się m.in. do udostępnienia mniejszości węgierskiej oświaty na wszystkich poziomach: od przedszkolnego po uniwersytecki. Węgierski jest także silnie chroniony przez artykuły odnoszące się do sądownictwa, administracji, służby publicznej i mediów. Nieco słabiej chronione są języki ukraiński i rusiński, i słabiej pozostałe. De facto, z uwagi na zaszczości historyczne, język czeski jest quasi-oficjalnym językiem na Słowacji, zwłaszcza w jej zachodniej części, mimo iż nie odzwierciedla tego ów swoisty „ranking ochrony” języków mniejszości na Słowacji¹⁷⁰.

3.2.2. Ochrona mniejszości wynikająca z aktów bilateralnych.

Słowacja zawarła umowy bilateralne z państwami sąsiednimi oraz z Rumunią i Niemcami. Najważniejsza z nich, z uwagi na liczną mniejszość węgierską i zaszczości historyczne, to Umowa o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy między Republiką Słowacką a Republiką Węgierską z 1995. Umowa ta w największym stopniu odnosi się do kwestii mniejszości narodowych (artykuły 14 i 15)¹⁷¹. Fakt, iż podpisano ją na terytorium państwa trzeciego (w Paryżu), a dyskusje nad jej ratyfikacją trwały rok, najlepiej świadczy o wadze problemu i emocjach, jakie wywoływała.

W artykule 14 znalazła się generalna klauzula antydyskryminacyjna określająca równość obywateli i stosowanie tolerancji bez względu na ich pochodzenie etniczne, religijne, kulturalne czy językowe. Odwołano się tu także do Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych. W klauzuli właściwej, zawartej w art. 15, obie strony zadeklarowały, „że ochrona mniejszości narodowych oraz praw i swobód osób należących do tych mniejszości stanowi integralną część międzynarodowej ochrony praw człowieka [...] w tym sensie nie stanowi wyłącznie wewnętrznej sprawy państw i jest przedmiotem uzasadnionej troski społeczności międzynarodowej” oraz że „ich współpraca w tym obszarze przyczynia się do wzmacniania dobrych stosunków sąsiedzkich, wzajemnego zrozumienia, przyjaźni oraz zaufania pomiędzy ich krajami, a jednocześnie do wzmocnienia bezpieczeństwa międzynarodowego, stabilizacji i integracji

¹⁷⁰ Ibidem.

¹⁷¹ Gál, s. 14-15, 22.

europiejskiej”¹⁷². Poszczególne ustępy Umowy mówiły o wolności wyboru narodowości, równości wobec prawa, prawa do rozwoju kulturalnego, religijnego, językowego indywidualnie lub wespół z innymi członkami swej grupy, zaniechaniu przymusowych działań asymilacyjnych, prawie do utrzymywania związków i organizacji z partiami politycznymi włącznie, uczestniczenia w postanowieniach dotyczących danej mniejszości lub terytorium przez nie zamieszkanego, swobodnego używania języka w wymiarze prywatnym i publicznym, szkolnictwie, administracji, nazwach topograficznych etc., ochronie pomników historycznych i miejsc pamięci¹⁷³. W 2003 r. Słowacja i Węgry zawarły także Umowę o współpracy w dziedzinie kultury, oświaty, nauki, sportu i młodzieży, w której kwestie dotyczące mniejszości zawarto w art. 9-11¹⁷⁴.

Sytuacji mniejszości dotyczyły też podpisane przez Słowację umowy dwustronne z Polską (między Czeską i Słowacką Republiką Federacyjną, 1991), Ukrainą (już po rozpadzie federacji, 1993), Niemcami (między Czeską i Słowacką Republiką Federacyjną, 1993)¹⁷⁵. W tym ostatnim przypadku określono prawa mniejszości niemieckiej poprzez odwołanie się do postanowień KBWE, zaś jako przynależne do mniejszości niemieckiej określono „osoby mające czesko-słowackie obywatelstwo państwowe, które mają niemieckie pochodzenie lub przyznają się do języka niemieckiego, kultury lub tradycji”. Osobom tym zapewniono m.in. prawo do swobodnej deklaracji narodowościowej zaznaczając, że nie mogą z tego wynikać żadne negatywne następstwa, stwierdzono, iż przedstawiciele mniejszości niemieckiej winni „zachowywać się jak każdy obywatel państwa, realizując zobowiązania wynikające z prawa tegoż państwa”¹⁷⁶. Niewątpliwie, pobrzmiewają tu echa wydarzeń poprzedzających drugą wojnę światową, postawy Niemców zwłaszcza sudeckich i powojennych wysiedleń i przesiedleń Niemców z państwa czechosłowackiego. Analogicznie określono prawa mniejszości czeskiej i słowackiej w Niemczech.

¹⁷² Cyt. za: Zenderowski, Bajda, s. 444-445.

¹⁷³ http://www.kbdesign.sk/cia/projects/slovak_hungarian_treaty/related/treaty_sk_hu.htm [03.05.2017]

¹⁷⁴ *National Minorities in Inter-State Relations*, ed. F. Palermo, N. Sabanadze, Leiden 2011, s. 119; Zenderowski, Bajda, s. 446.

¹⁷⁵ Zenderowski, Bajda, s. 446-448.

¹⁷⁶ *Ibidem*, s. 447.

3.2.3. Ochrona praw mniejszości w świetle prawa wewnętrznego.

Najważniejszym aktem prawnym warunkującym również politykę etniczną Słowacji jest ustawa zasadnicza z 1992 roku¹⁷⁷. Jej chwaleniu towarzyszyły liczne dyskusje i protesty ze strony zwłaszcza przedstawicielei mniejszości węgierskiej, a punktem spornym była preambuła konstytucji, w której była mowa o narodzie państwowym, naród słowacki pojmując w kategoriach etnicznych. Słowa „My, obywatele Republiki Słowackiej” w trakcie głosowania zamieniono na sformułowanie „My, naród słowacki”. Chociaż w konstytucji jest mowa o „obywatelach państwa należących do mniejszości narodowych i grup etnicznych”, znaleźli się oni niejako na drugim planie, co wzbudziło ich zaniepokojenie i obawy, zwłaszcza zaś słowackich Węgrów¹⁷⁸.

W prawodawstwie Słowacji brak ustawy mniejszościowej, jakkolwiek pośrednio dotyczą mniejszości przepisy o używaniu języka jako urzędowego, i ustawa konstytucyjna¹⁷⁹. Mniejszości dotyczą zapisy całego podrozdziału IV rozdziału II konstytucji, w których zawarto gwarancje praw w zakresie rozwoju kultury, języka, zakładania i utrzymywania instytucji służącym mniejszościom. Prawo do języka narodowego połączono z prawem do nauki języka państwowego, ale w jednym z zapisów stwierdzono, że „realizacja praw mniejszości nie może stanowić zagrożenia dla suwerenności, terytorialnej jedności oraz przyczyniać się do dyskryminacji innych obywateli”¹⁸⁰. W pierwszej części II rozdziału nadto znalazł się zakaz dyskryminacji z uwagi na przynależność do mniejszości narodowej lub etnicznej, prawo do swobodnego decydowania o przynależności narodowej, a także zapewnienia o podstawowych prawach i wolnościach dla wszystkich obywateli państwa niezależnie od ich płci, rasy, koloru skóry, języka, religii i wyznania, przekonań politycznych, pochodzenia etc.¹⁸¹

¹⁷⁷ http://www.servat.unibe.ch/icl/lo00000_.html [03.05.2017]. Wersja drukowana: *Konstytucja Republiki Słowackiej z 1 września 1992 roku*, tłum. K. Skotnicki, Warszawa 2003.

¹⁷⁸ W odróżnieniu od Republiki Czeskiej, uznawanej za „demokrację liberalną”, Słowację ulokowano w kategorii „demokracji etnicznej”, zaś amerykański antropolog, Robert Hyden określił ją mianem „nacjonalizmu konstytucyjnego”, prowadzącego w krótszej lub dłuższej perspektywie do konfliktów etnicznych. Zob.: Zenderowski, Bajda, s. 448-449.

¹⁷⁹ Janusz, *Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie*, s. 63.

¹⁸⁰ Zenderowski, Bajda, s. 449.

¹⁸¹ “(1) People are free and equal in dignity and their rights. Basic rights and liberties are inviolable, inalienable, secured by law, and unchallengeable; (2) Basic rights and liberties on the territory of the Slovak Republic are guaranteed to everyone regardless of sex, race, color of skin, language, creed and religion, political or other beliefs, national or social origin, affiliation to a nation or ethnic group, property, descent, or another status. No one must be harmed, preferred, or discriminated against on these grounds; (3) Everyone has the right to freely decide on his nationality. Any influence

Poza konstytucją różnice zdań wywoływała Ustawa o nazwach gmin w językach mniejszości narodowych z 1994 r. (obowiązywała do 2011), gdzie w paragrafie 1 ust. 1 stwierdzano: „Gminy, w których członkowie mniejszości narodowej stanowią co najmniej 20% mieszkańców [...], oznaczone są w języku mniejszości narodowej na osobnych znakach drogowych wyznaczających początek gminy i koniec gminy”, podczas gdy „w kontaktach urzędowych, zwłaszcza na listach publicznych, pieczęciach gminy, w opracowaniach kartograficznych i ruchu pocztowym, używane są wyłącznie nazwy w języku urzędowym”¹⁸².

Większe jeszcze kontrowersje wywołuje Ustawa o języku państwowym Republiki Słowackiej, kilkakrotnie nowelizowana w latach 1997-2009. Jej brzmienie powodowała spory między rządem a mniejszością węgierską, ale również na linii Bratysława – Budapeszt¹⁸³. Ostatecznie nowelizacje ustawy były częściowo korzystne dla mniejszości, gdyż ustanawiając prymat języka słowackiego w sferze publicznej, pozostawiły mniejszościom prawo do równoległego używania ich języków w gminach, gdzie przekroczyły próg 20-procentowy¹⁸⁴.

Wdaje się, że w tym kierunku poszła też Ustawa o używaniu języków mniejszości narodowych z 1999 r., której celem było uregulowanie kwestii używania języków mniejszości w zgodzie z normami prawa międzynarodowego. Ustawa, ostatecznie znówelizowana w 2011 r. zawiera definicję języka mniejszościowego, którym jest „kodyfikowany albo standaryzowany język tradycyjnie używany na terytorium republiki Słowackiej przez jej obywateli należących do mniejszości narodowej, a który różni się od języka państwowego”¹⁸⁵. Bardzo istotne było tu obniżenie wspomnianego wyżej minimalnego progu zamieszkania z 20 do 15%, po którego przekroczeniu język mniejszości może stać się językiem urzędowym obok

on this decision and any form of pressure aimed at assimilation are forbidden; (4) No one must be restricted in his rights because he upholds his basic rights and liberties”. Zobacz:

http://www.servat.unibe.ch/icl/lo00000_.html

¹⁸² Cyt. za: Zenderowski, Bajda, s. 449.

¹⁸³ „Sytuacja między Budapesztem a Bratysławą wydaje się probierzem nowych tendencji regionalizacyjnych, do których impuls dały struktury europejskie. Niestety obrany kierunek nie jest tym pożądanym. Odrodzenie nacjonalistycznych czy separatystycznych tendencji jest dla wielu zwolenników tezy o niedojrzałości struktur demokratycznych Europy Środkowej i Wschodniej dowodem na odrębność cywilizacyjno-kulturową tej części kontynentu. Wydaje się, że jednak należy spodziewać się wyciszenia konfliktu” – pisze jedna z badaczek: L. Węgrzyn-Odzioba, *Sytuacja mniejszości węgierskiej w państwach Europy Środkowo-Wschodniej Przypadek węgierskiej mniejszości na Słowacji* [w:] *Mniejszości narodowe w państwach Unii Europejskiej. Stan prawny i faktyczny*, red. E. Godlewska, M. Lesińska-Staszczuk, Lublin 2013, s. 119.

¹⁸⁴ Zenderowski, Bajda, s. 450.

¹⁸⁵ W przypadku Słowacji są to języki: bułgarski, chorwacki, czeski, niemiecki, polski, rusiński, romski, węgierski i ukraiński. Ibidem, s. 451.

słowackiego; zarazem, w przypadku gdy liczba mieszkańców danej narodowości mniejszościowej spadnie poniżej progu, ludność ta traci możliwość używania swojego języka w kontaktach z administracją, jednakże dopiero jeśli spadek ten potwierdzą trzy kolejne spisy powszechne. Zmiana ustawy „konserwuje więc obecne *status quo* na co najmniej 10 lat i zabezpiecza mniejszościowe gminy, które obecnie posiadają prawo do używania języka mniejszości, przed jego utratą, na okres 20 lat”¹⁸⁶. Ustawa reguluje też kwestie nazw topograficznych i toponimicznych oraz napisów w językach mniejszości m.in. na dworcach, stacjach kolejowych, lotniskach etc., zobowiązuje odpowiednie służby, aby w sytuacji zagrożenia życia, zdrowia i mienia umieszczały odpowiednie informacje w języku słowackim i mniejszości na danym terenie, umożliwiono umieszczanie dwujęzycznych napisów na tablicach pamiątkowych, pomnikach historycznych i kulturowych¹⁸⁷.

W 2008 r. weszła w życie Ustawa o wychowaniu i kształceniu (ostatni raz nowelizowana w 2011), w której stwierdzono, iż „dzieciom i uczniom obywateli należących do mniejszości narodowych i etnicznych zapewnia się poza prawem do uczenia się języka państwowego także prawo do wychowania i nauczania w ich języku”¹⁸⁸. Nauczanie odbywa się w szkołach lub klasach z językiem wykładowym mniejszości; w szkołach lub klasach, w których język mniejszości jest jednym z języków nauczania; w pomieszczeniach szkolnych, w których wychowanie odbywa się w „języku mniejszości narodowej”. Ponadto w szkołach z niesłowackim językiem nauczania wydawane są świadectwa dwujęzyczne¹⁸⁹.

Ustawa o Radiu i Telewizji Słowackiej z grudnia 2010 produkuje programy adresowane do mniejszości narodowych i mówi o „wyważeniu proporcji” emisji programów mniejszościowych w zależności od wielkości populacji mniejszościowej na danym terenie. Najwięcej i najdłuższe były i są programy radiowe i telewizyjne przeznaczone dla Węgrów, następnie audycje w językach rusińskim i ukraińskim, i daleko za nimi romskim, niemieckim, polskim i czeskim. W 2000 r. krótkie programy telewizyjne produkowano także dla mniejszości bułgarskiej i żydowskiej¹⁹⁰.

¹⁸⁶ Za: Zenderowski, Bajda, s. 451.

¹⁸⁷ Ibidem.

¹⁸⁸ Ibidem, s. 452.

¹⁸⁹ Ibidem.

¹⁹⁰ Ibidem, s. 452-453.

Poza organami zajmującymi się mniejszościami funkcjonującymi przy rządzie, Słowacja powołała także krajowy organ do spraw równości, którym jest Krajowe Centrum Praw Człowieka. Centrum posiada niezależną osobowość prawną i zajmuje się wszelkimi kwestiami dotyczącymi dyskryminacji wymienionych w dyrektywach Komisji Europejskiej w sprawie równości, a także kwestiami praw człowieka i praw dziecka¹⁹¹.

¹⁹¹ *Działania Unii Europejskiej przeciwko dyskryminacji. Sprawozdanie z działalności w latach 2007–2008*, Luksemburg 2009, <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=3044&langId=pl>, s. 35.

3.3. Status prawny mniejszości narodowych na Węgrzech.

3.3.1. Ochrona praw mniejszości wynikająca z prawa międzynarodowego i prawodawstwa unijnego.

Węgry są stroną powszechnych umów i deklaracji międzynarodowych, bezpośrednio lub pośrednio odnoszących się do praw człowieka i problematyki mniejszościowej, i są to zarówno dokumenty wiążące prawnie, jak i politycznie. Są to: Powszechna deklaracja praw człowieka, Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, Deklaracja Zgromadzenia Ogólnego ONZ w sprawie osób należących do mniejszości narodowych lub etnicznych, religijnych i językowych. Na poziomie regionalnym, w ramach Rady Europy i KBWE/OBWE Węgry również podpisały szereg umów i deklaracji międzynarodowych.

Węgry są stroną Konwencji Ramowej o ochronie mniejszości narodowych (1995), które zaczęła obowiązywać w 1998, jak również Europejską kartę języków regionalnych lub mniejszościowych (podpisana w 1992, ratyfikacja w 1995)¹⁹². Ten wymiar ochrony praw mniejszości jest zresztą typowy dla większości państw Europy Środkowo-Wschodniej.

3.2.2. Ochrona mniejszości wynikająca z aktów bilateralnych.

Ważnym procesem w dziele ochrony praw mniejszości są umowy dwustronne w formie traktatów lub deklaracji z państwami nie tylko sąsiadującymi w Węgrami. Począwszy od 1991 r. Węgry podpisały odpowiednie dokumenty z:

- Ukrainą (Traktat ustanawiający dobrosąsiedzkie stosunki i współpracę z grudnia 1991 r.);
- Federacją Rosyjską (Deklaracja o zasadach określających współpracę między Republiką Węgier i Federacją Rosyjską odnośnie gwarancji praw narodowych mniejszości z listopada 1992 r.);
- Słowenią (Umowa o określeniu specjalnych praw słoweńskiej mniejszości w Republice Węgierskiej i węgierskiej wspólnoty narodowej w Republice Słowenii z listopada 1992, następnie Traktat o przyjaźni i współpracy z grudnia 1992 r.);

¹⁹² D. Héjj, B. Olszewski, *Polityk etniczna Węgier [w:] Polityka etniczna współczesnych państw Europy Środkowo-Wschodniej*, red. H. Chałupczak, R. Zenderowski, W. Baluk, Lublin 2015, s. 552-553.

- Chorwacją (Traktat o przyjaznych stosunkach i współpracy z grudnia 1992, następnie Umowa między Republiką Chorwacką i Republiką Węgierską o ochronie odpowiednio mniejszości węgierskiej i chorwackiej z kwietnia 1995);
- Słowacją (Umowa o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy między Republiką Słowacką a republiką Węgierską z marca 1995 r.); w 2003 r. Słowacja i Węgry zawarły także Umowę o współpracy w dziedzinie kultury, oświaty, nauki, sportu i młodzieży, w której kwestie dotyczące mniejszości zawarto w art. 9-11;
- Rumunią (traktat między Rumunią a Węgrami o porozumieniu, współpracy i dobrym sąsiedztwie z września 1996).

Porozumienie bilateralne Węgry zawarły również z Polską (1991), Serbią i Czarnogórą (2003)¹⁹³. Z racji zaszczości historycznych, jak i liczby poszczególnych mniejszości w danym państwie, a przede wszystkim mniejszości węgierskiej, najważniejsze z punktu widzenia państwa węgierskiego były porozumienia ze Słowacją i Rumunią, następnie z Ukrainą i Serbią. Tu kontrowersje budzi Karta Praw Węgry z 2001 r., dająca Węgrom zamieszkałym w krajach sąsiednich prawo do trzymiesięcznej pracy i ubezpieczenia w ojczyźnie oraz uprawniająca do finansowania nauki języka węgierskiego ze środków publicznych, bezpłatnych studiów i korzystania z bibliotek, dotuje rodziców posyłających dzieci do szkół z językiem węgierskim. W 2010 r. Zgromadzenie narodowe przyjęło ustawę o solidarności narodowej, w myśl której diaspora węgierska stała się częścią jednolitego narodu węgierskiego¹⁹⁴.

Karta Węgry i kwestia podwójnego obywatelstwa pozostaje spornym obszarem w stosunkach słowacko-węgierskich, niektóre zapisy nowej konstytucji dotyczące mniejszości węgierskiej zagranicą były też krytykowane przez Komisję Wenecką. „Rozciągnięcie praw wyborczych na obywateli w państwach ościennych najprawdopodobniej doprowadzi do kolejnych napięć w stosunkach słowacko-węgierskich, podgrzewając jednocześnie atmosferę polityczną na Słowacji. Głosowanie rodaków z zagranicy może także skomplikować relacje Węgier z innymi sąsiadami, w których zamieszkują liczne skupiska ludności węgierskiej. Państwa te nie poddały oficjalnej krytyce węgierskich przepisów o obywatelstwie (m.in. dlatego że stosują podobne rozwiązania wobec swoich rodaków za granicą), niemniej

¹⁹³ Ibidem, s. 552-553; Zenderowski, Bajda, s. 446.

¹⁹³ Héjj, Olszewski, s. 535.

¹⁹⁴ Ibidem, s. 555.

działania, które noszą charakter „przewycięzania” układu z Trianon, są także w Rumunii wykorzystywane w wewnętrznej walce politycznej i mogą rzutować na dobrze rozwijające się w ostatnich latach relacje rumuńsko-węgierskie¹⁹⁵.

3.3.3. Ochrona praw mniejszości w świetle prawa wewnętrznego.

W świetle artykułu pierwszego Ustawy CLXXIX o mniejszościach narodowych z 2011 r. „narodowość to każda grupa narodowa zamieszkująca terytorium Węgier od przynajmniej 100 lat, będąca liczebnej mniejszości >wśród mieszkańców państwa<, której członkami są obywatele Węgier o odmiennym języku, kulturze i tradycji, posiadający poczucie wspólnoty i pragnący ją kultywować”¹⁹⁶. W załączniku wymieniono narodowości: bułgarską, chorwacką, cygańską (romską), grecką, niemiecką, ormiańską, polską, rumuńską, rusińską, serbską, słowacką, słoweńską, ukraińską. Dokument ten stanowi też „podstawę organizacji samorządów mniejszości narodowych”¹⁹⁷.

Ustawa z 2011 r. zastąpiła, częściowo powtarzając jej zapisy, ustawę LXXVII O prawach mniejszości narodowych i etnicznych przyjętą przez Zgromadzenie Narodowe w 1993 r. Warto przywołać jej zapisy dla zilustrowania ewolucji prawodawstwa w dziedzinie ochrony praw mniejszości narodowych i etnicznych na Węgrzech, sygnalizując zarazem punkty sporne, które mimo ustaleń traktatowych budzą pewne emocje do dziś¹⁹⁸.

W myśl zapisów Ustawy z 1993 do mniejszości należy każdy obywatel Węgier będący członkiem grupy etnicznej lub narodowej zamieszkujący Węgry przynajmniej od 100 lat; grupa taka musi być liczebnie mniejsza w stosunku do narodu tytularnego, świadoma odróżniającego ją języka, kultury, tradycji a także zainteresowana eksponowaniem i ochrona tychże. Ustawa wykluczała z katalogu mniejszości uchodźców, imigrantów, osiedleńców i bezpaństwowców, zabraniała prowadzenie polityki asymilacyjnej i wszelkiej dyskryminacji, szkodliwych zmian w stosunkach narodowościowych (państwo zobowiązało się przeciwdziałać takim tendencjom na arenie międzynarodowej, a zapis ten miał zabezpieczać, sugerując

¹⁹⁵ M. Gniazdowski, A. Sadecki, *Konstytucja nowych Węgier – implikacje krajowe i regionalne*, za <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2011-07-29/konstytucja-nowych-wegier-implikacje-krajowe-i-regionalne> [05.04.2017]

¹⁹⁶ Héjj, Olszewski, s. 533-534.

¹⁹⁷ Ibidem, s. 535.

¹⁹⁸ Węgrzyn-Odzioba, s. 119-120.

dwustronność, prawa Węgrów w państwach ościennych), prześladowań i wysiedleń. Uwzględniała prawa mniejszości w czynnościach administracyjnych i gwarantowała je w sferze prywatnej zrównując etnosy w prawach publicznych. Umożliwiała zakładanie partii politycznych i organizacji oraz w paragrafie 42 określała języki mniejszości: bułgarski, chorwacki, cygański (*romani* i *beas*), grecki, niemiecki, ormiański, polski, rumuński, ruski, serbski, słowacki, słoweński, ukraiński¹⁹⁹.

Co interesujące i unikalne w przypadku państw Europy Środkowo-Wschodniej, Ustawa ustanawiała lokalnego rzecznika mniejszości i jego kompetencje, a Zgromadzeniu Narodowemu wybór rzecznika praw mniejszości narodowych i etnicznych. Jego kandydaturę wysuwał prezydent po konsultacjach z samorządami krajowymi lub z zarejestrowanym organem reprezentującym interesy mniejszości.

Ustawa z 2011 r. umożliwiła w miejscowościach zamieszkałych przez zadeklarowaną minimalną liczbę trzydziestu obywateli należących do jednej z trzynastu oficjalnych mniejszości przedstawienie ich kandydatów do rad miejskich i gminnych na preferencyjnych warunkach. Państwo zobowiązało się także popierać wszelkie inicjatywy mające na celu zachowanie dziedzictwa kulturalnego mniejszości, gwarantuje prawo do ochrony języka i kultury oraz używania nazw geograficznych i imion własnych w językach narodowych²⁰⁰.

Ustawa z 1993 r. dała podstawę do powołania Parlamentarnego Rzecznika Praw Mniejszości Narodowych, którego kompetencje przejął w 2011 Rzecznik Praw Podstawowych ds. Obrony Praw Mniejszości Narodowych, będący zarazem jednym z zastępców Rzecznika Praw Podstawowych. Określeni przez konstytucję zastępcy Rzecznika „działają na rzecz ochrony praw przyszłych pokoleń i żyjących na Węgrzech mniejszości narodowych”²⁰¹. Jednocześnie, w myśl nowej ustawy zasadniczej mianowano komisarza ds. praw mniejszości.

Jak piszą badacze problematyki narodowościowej na Węgrzech, „zasadniczy wpływ na charakter wewnętrznej polityki etnicznej Węgier ma, zajmujące się od 2010 roku sprawami narodowości, Ministerstwo Zasobów Ludzkich” (określane jako super-resort Ministerstwo powstałe z połączenia Ministerstwa Edukacji i Kultury, Ministerstwa Zdrowia i Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej), w ramach którego działa Sekretariat ds. Religii, Narodowości i Społeczeństwa Obywatelskiego (na jego

¹⁹⁹ Héjj, Olszewski, s. 554.

²⁰⁰ Ibidem, s. 554-555.

²⁰¹ Ibidem, s. 556,

czele stoi urzędnik w randze sekretarza stanu). Spawami Węgrów żyjących poza granicami kraju zajmuje się Sekretariat ds. Polityki Narodowej działający w ramach Ministerstwa Administracji Publicznej²⁰². Poza licznymi instytucjami badawczymi i uniwersyteckimi, państwowymi i niezależnymi (np. budapeszteński Tarki Instytut²⁰³), sprawami narodowościowymi zajmuje się Instytut Badawczy Polityki Narodowej, swego rodzaju *think tank*, dostarczający podbudowy naukowej, sugerujący rozwiązania decydującym politycznym i integrującym badania.

Najważniejszym dokumentem ustalającym obecny status mniejszości jest Artykuł XXIX Konstytucji Węgier uchwalonej 18 kwietnia 2011 r. i ogłoszonej w dzienniku urzędowym 25 kwietnia²⁰⁴. Stwierdza się w nim, że: „Narodowości żyjące na Węgrzech współtworzą państwo. Każdy obywatel węgierski, niezależnie od przynależności narodowościowej, ma prawo do swobodnego wyrażania i zachowania swej tożsamości. Narody żyjące na Węgrzech mają prawo do używania języka ojczystego, do używania we własnym języku nazwisk indywidualnych i zbiorowych, do kultywowania własnej kultury i do oświaty w języku ojczystym”²⁰⁵.

Nie można zaprzeczyć, że i na Węgrzech w dobie odradzającego się nacjonalizmu zdarzają się konflikty i spory, choć w powszechnej opinii, generalnie, 13 oficjalnych mniejszości narodowych na Węgrzech funkcjonuje w dobrych i bardzo dobrych warunkach prawnych i finansowych, a niektóre rozwiązania prawne, jako instytucja rzecznika ds. spraw mniejszości, mogą uchodzić wręcz za wzorcowe. Węgry były jednym z pierwszych państw w Europie Środkowo-Wschodniej, które zgodnie ze standardami międzynarodowymi uregulowały status prawny mniejszości, a co więcej, nawet go wyprzedziły. Rzeczywiście, żadne inne państwo nie przyjęło tak szeroko zakrojonej polityki ochrony mniejszości²⁰⁶.

Węgry, poza organami zajmującymi się mniejszościami funkcjonującymi przy rządzie, powołały także osobne krajowe organy do spraw równości: Urząd do spraw Równego Traktowania oraz urząd Komisarza Parlamentu do spraw Mniejszości. Urząd ds. Równego Traktowania zajmuje się sprawami dotyczącymi dyskryminacji ze względów wykraczających

²⁰² Ibidem, s. 557.

²⁰³ <http://www.tarki.hu/en/> [05.05.2017]

²⁰⁴ <http://www.kormany.hu/download/e/02/00000/The%20New%20Fundamental%20Law%20of%20Hungary.pdf>

²⁰⁵ Ibidem, w tłum. na język polski za: *Konstytucja Węgier*, tłum. J. Snopek, Warszawa 2012 (*passim*).

²⁰⁶ S. Maksimiec, *Mniejszości narodowe i etniczne w krajach Europy Środkowej i Wschodniej po przystąpieniu do Unii Europejskiej*, Warszawa 2012, s. 109, 110.

poza prawodawstwo Unii Europejskiej (m.in. ze względu na język, przynależność polityczną, stan zdrowia lub status finansowy), zaś Komisarz zajmuje się sprawami dotyczącymi dyskryminacji ze względu na pochodzenie krajowe i etniczne²⁰⁷.

Mniejszości na Węgrzech posiadają własne media (w tym program IV węgierskiego radia), rząd w miarę możliwości wspiera inicjatywy lokalne, dotuje budowę szkół i ośrodków kulturalnych, w parlamencie zasiada 13 rzeczników dbających o interesy swych społeczności. Niemniej, polityka narodowościowa Węgier ma przede wszystkim wymiar zewnętrzny, skierowany do skupisk węgierskich w krajach ościennych, a dopiero w drugiej kolejności wewnętrzny. Wiele regulacji w konstytucji i Ustawie o mniejszościach przyjęto ze względu na mniejszość węgierską pozostającą poza granicami państwa, zaś „prawo do tworzenia lokalnego i krajowego samorządu mniejszości oraz spektakularne prawo używania języka mniejszości w parlamencie zostały uchwalone z myślą o wzajemności – przyznaniu podobnych praw mniejszości węgierskiej w krajach sąsiednich”²⁰⁸. Postępowanie wobec mniejszości na Węgrzech jest zatem funkcją polityki państwa wobec Węgrów w krajach ościennych, w czym i nadal bardzo mocno przebijają echa Trianon.

²⁰⁷ *Działania Unii Europejskiej przeciwko dyskryminacji. Sprawozdanie z działalności w latach 2007–2008*, Luksemburg 2009, <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=3044&langId=pl>, s. 35.

²⁰⁸ *Ibidem*, s. 111.

3.4. Status prawny mniejszości narodowych w Austrii.

3.4.1. Ochrona praw mniejszości wynikająca z prawa międzynarodowego i prawodawstwa unijnego.

Austria jest stroną powszechnych umów i deklaracji międzynarodowych, bezpośrednio lub pośrednio odnoszących się do praw człowieka i problematyki mniejszościowej. Dokumenty te są wiążące prawnie i politycznie. Są to: Powszechna Deklaracja Praw Człowieka przyjęta przez ONZ większością państw jako Międzynarodowa Karta Praw Człowieka w 1948 (w jej ramach przyjęto 5 dokumentów, w tym dokument zatytułowany „Los mniejszości”, następnie Konwencja w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty UNESCO (1960), Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej (1966), Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych ONZ (1966), Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych ONZ (1966), Deklaracja praw osób należących do mniejszości narodowych lub etnicznych, religijnych i językowych ONZ (1992)²⁰⁹.

Na poziomie regionalnym, w ramach Rady Europy i KBWE/OBWE Austria również jest sygnatariuszem szeregu umów i deklaracji międzynarodowych. Są to Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie z 1975 (OBWE od 1994), Europejska konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (1950), Dokument kopenhaski (1990), Europejska konwencja ochrony mniejszości tzw. Komisja Wenecka (1991), Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych (1992), Deklaracja wiedeńska (1993)²¹⁰. Republika jest też sygnatariuszem Konwencji Ramowej o ochronie mniejszości narodowych (1995), które zaczęła obowiązywać w 1998²¹¹.

Warto zaznaczyć, że w rezolucji nr 1205 Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europejskiej: „Zagrabione żydowskie dobra kultury” z listopada 1999 r. podkreślono, że niektóre państwa (Austria i Francja) „poczyły odpowiednie kroki w tym kierunku”²¹².

²⁰⁹ <http://www.austria.org/minority-rights/> [11.03.2017]

²¹⁰ Ibidem.

²¹¹ <http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/157/signatures> [11.03.2011]

²¹² <http://www.lootedartcommission.com/council-of-europe> [11.03.2017]

3.4.2. Ochrona mniejszości wynikająca z aktów bilateralnych.

Austria zawarła umowy bilateralne m.in. z państwami sąsiednimi, jakkolwiek dotyczą głównie kwestii inwestycyjnych czy unikania podwójnego opodatkowania. Wspomniane poniżej akty prawa wewnętrznego gwarantują prawa uznanym mniejszościom narodowym. Jeszcze przed drugą wojną światową, Republika zapewniała specjalną Czechom i Słowakom na mocy umów dwustronnych z Czechosłowacją (traktat z Brna, 1920), zaś Słoweńcy i Chorwaci są specjalnie wymienieni w art. 7 traktatu wiedeńskiego z 1955 r.

Austriackie kraje związkowe (*Bundesländer*) mają dużą samodzielność w zakresie kontaktów zagranicznych. Dominują kontakty z partnerami z krajów zachodnioeuropejskich, dużym zainteresowaniem społeczności lokalnych cieszą się również kontakty z partnerami z państw sąsiedzkich, które w 2004 roku przystąpiły do Unii Europejskiej: Czech, Słowacji, Węgier i Słowenii, jakkolwiek miasta i gminy np. w Styrii mają wielu partnerów w Polsce²¹³.

3.4.3. Ochrona praw mniejszości w świetle prawa wewnętrznego.

W Austrii obowiązuje system koncesjonowania mniejszości narodowych, które są określane jako grupy narodowościowe (*Volksgruppe*). Wynika on z przepisów „Ustawy o położeniu prawnym grup narodowościowych w Austrii (ustawa o grupach narodowościowych)” z 1976 r. Kryterium wyróżniającym nie jest deklarowana narodowość lub przynależność do danej grupy, lecz języka używanego w kręgu rodzinnym i przyjaciół. Stąd, wyróżnia się 6 grup: Słoweńcy, Chorwaci, Czesi, Słowacy, Węgrzy i Romowie (ci ostatni zostali uznani za odrębną grupę narodowościową w 1993 r.)²¹⁴. Podział mniejszości w Austrii przebiega zatem wzdłuż linii mniejszości uznane (*anerkannte Minderheiten*) i mniejszości nieuznane (*unanerkannte Minderheiten*), i podział ten odpowiada podziałowi na grupy autochtoniczne i napływowe. Najpoważniejszymi kandydatami do zaliczenia do pierwszej grupy są Polacy, Turcy i Serbowie²¹⁵.

Politykę etniczną i prawa mniejszości gwarantuje też Federalna Ustawa Konstytucyjna Republiki Austrii z 1920 r., ostatnio zmieniona przez ustawę

²¹³ http://www.wieden.msz.gov.pl/pl/wspolpraca_dwustronna/polsko_austriacka_wspolpraca_regionalna/ [04.05.2017]

²¹⁴ Janusz, *Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie*, s. 109-110.

²¹⁵ E. Godlewska, *Kwestia dwujęzycznych tablic o charakterze topograficznym w Republice Austrii – prawo oraz jego realizacja* [w:] *Mniejszości narodowe w państwach Unii Europejskiej. Stan prawny i faktyczny*, s. 63-64.

z dnia 28 czerwca 2002 r. Artykuł 8 części ogólnej konstytucji mówi, iż „(1) Język niemiecki jest, nie naruszając praw przyznanych w ustawach federalnych językom mniejszości narodowych, językiem państwowym Republiki; (2) Republika (federacja, kraje i gminy) uznaje swoją językową i kulturalną różnorodność, która znajduje swój wyraz w istnieniu autochtonicznych grup narodowościowych. Język, kulturę, istnienie i trwanie tych grup narodowościowych należy szanować, zachować i wspierać”²¹⁶.

Urząd Rzecznika do spraw Równego Traktowania to krajowy organ do spraw równości. Osobni rzecznicy zajmują się kwestiami dyskryminacji ze względu na pochodzenie etniczne, religię lub przekonania, wiek i orientację seksualną w miejscu pracy oraz kwestiami dyskryminacji ze względu na pochodzenie etniczne poza miejscem pracy²¹⁷.

Chociaż Austria należy do tych państw, w których istnieje możliwość używania podwójnego nazewnictwa, w praktyce prawo to ogranicza się do kilku narodowości, i jest ograniczone terytorialnie. W tym przypadku dotyczy to Słoweńców, Chorwatów i Węgrów i austriackiej Karyntii i Burgenlandu, przy czym w pierwszym z wymienionych landów były największe problemy z egzekucją praw językowych. Aktualnie, mimo sporów, które trafiły na wokandę sądową, przekroczenie progu 10-procentowego jest wystarczające, aby uznać daną miejscowość za teren mieszany pod względem narodowościowym, a zatem winny tam być umieszczone dwujęzyczne napisy o charakterze topograficznym²¹⁸. Jak na standardy europejskie, wymóg 10% jest stosunkowo niski (np. na Słowacji i w Polsce obowiązuje klauzula 20%), niemniej w Karyntii sprawa nie została ostatecznie zakończona, i nie we wszystkich miejscowościach pojawiły się napisy w języku słoweńskim²¹⁹.

²¹⁶ *Konstytucja Austrii*, tłum. P. Czarny, B. Naleziński, Warszawa 2004, za: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/austria.html>

²¹⁷ *Działania Unii Europejskiej przeciwko dyskryminacji. Sprawozdanie z działalności w latach 2007–2008*, Luksemburg 2009, <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=3044&langId=pl>, s. 33.

²¹⁸ Godlewska, *Kwestia dwujęzycznych tablic*, s. 65-67.

²¹⁹ *Ibidem*, s. 70-71.

3.5. Status prawny mniejszości narodowych w Belgii.

3.5.1. Ochrona praw mniejszości wynikająca z prawa międzynarodowego i prawodawstwa unijnego.

Belgia jest stroną powszechnych umów i deklaracji międzynarodowych, bezpośrednio lub pośrednio odnoszących się do praw człowieka i problematyki mniejszościowej. Dokumenty te są wiążące prawnie i politycznie. Są to: Powszechna Deklaracja Praw Człowieka przyjęta przez ONZ większością państw jako Międzynarodowa Karta Praw Człowieka w 1948 (w jej ramach przyjęto 5 dokumentów, w tym dokument zatytułowany „Los mniejszości”, następnie Konwencja w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty UNESCO (1960), Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej (1966), Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych ONZ (1966), Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych ONZ (1966), Deklaracja praw osób należących do mniejszości narodowych lub etnicznych, religijnych i językowych ONZ (1992)²²⁰.

Na poziomie regionalnym, w ramach Rady Europy i KBWE/OBWE Belgia jest sygnatariuszem umów i deklaracji międzynarodowych²²¹. Są to Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie z 1975 (OBWE od 1994), Europejska konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (1950, ratyfikowana w Belgii w 1955)²²², Europejska konwencja ochrony mniejszości tzw. Komisja Wenecka (1991). Belgia, państwo Walonów, Flamandów i ludności niemieckojęzycznej (nie istnieje definiowany w kategoriach etnicznych naród belgijski), nie podpisała Europejskiej karty języków regionalnych lub mniejszościowych z 1992²²³. Królestwo Belgii jest sygnatariuszem Deklaracji wiedeńskiej (1993)²²⁴, a także Konwencji Ramowej o ochronie mniejszości narodowych z 1995 r. (przez Belgię podpisana w 2001 r.), która jednak nie została dotąd ratyfikowana i wprowadzona w życie²²⁵.

²²⁰ <http://newyorkun.diplomatie.belgium.be/> [11.03.2017]

²²¹ https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/belgium_pl [11.03.2017]

²²² http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_POL.pdf

²²³ http://www.coe.int/en/web/conventions/search-on-treaties/-/conventions/treaty/148/signatures?p_auth=RWhqxcBH [11.03.2011]

²²⁴ http://www.coe.int/t/dcr/summit/decl_vienne_pl.asp

²²⁵ <http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/157/signatures> [11.03.2011]

3.5.2. Ochrona mniejszości wynikająca z aktów bilateralnych.

Po drugiej wojnie światowej, z uwagi na brak siły roboczej w przemyśle, rekrutowano pracowników zagranicą. Przepływ pracowników, oprócz umów pracownik-pracodawca, regulowały bilateralne umowy międzyrządowe. Gros przybyłych wówczas robotników osiedliło się Belgii na stałe. Około 25 proc. mieszkańców Belgii nie posiada korzeni belgijskich, a 10 proc. z nich to imigranci²²⁶. Aktualnie obowiązujące umowy bilateralne dotyczą głównie handlu i inwestycji. Generalnie nie mają bezpośredniego wpływu na politykę etniczną tego państwa i sytuację jego mieszkańców nie mówiących w języku walońskim, flamandzkim czy niemieckim (języku wspólnot).

Przykładem Polska – mimo iż liczbę osób polskiego pochodzenia w Belgii szacuje się na ponad 120 tys., rozwija się współpraca regionalna a Belgia pozostaje od lat ważnym partnerem handlowym Polski, to kwestie statusu mniejszości polskiej w tym kraju nie są przedmiotem stosunków bilateralnych na szczeblu państwowym²²⁷. Wynika to poniekąd z faktu, iż w prawodawstwie federalnym nie stosuje się pojęcia mniejszości etnicznej czy narodowej, a konstytucja wszystkim obywatelom korzystanie z praw i wolności bez jakiegokolwiek dyskryminacji.

3.5.3. Ochrona praw mniejszości w świetle prawa wewnętrznego.

Mieszkańcy Belgii dzielą się na dwie grupy etniczne, posługujące się odmianami języków niderlandzkiego (flamandzkiego) i francuskiego (walońskiego). Nie stanowią zatem jednej narodowości: są to germańscy Flamandowie i romańscy Walonowie, ponadto istnieje kilkudziesięcioletnia grupa posługująca się językiem niemieckim. Imigranci używają na ogół ojczystych języków (najliczniejsi: arabskim). Konstytucja Belgii mówi, że Belgowie są równi wobec prawa, korzystanie z przyznanych im praw i wolności jest zapewnione bez jakiegokolwiek dyskryminacji; gwarantuje się wolność kultu religijnego i jego publicznego praktykowania. Wspólnoty zapewniają neutralne światopoglądowe nauczanie, zaś wszyscy uczniowie podlegający obowiązkowi szkolnemu mają prawo do edukacji religijnej lub etycznej na koszt wspólnoty²²⁸.

²²⁶ <http://uniaeuropa.org/belgia-krajem-imigrantow/> [11.03.2017]

²²⁷ http://www.msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/europa/stosunki_z_panstwami_europy/belgia;jsessionid=96EB83655F59795FD3AE55B2FCC8DEC7.cms2 [04.05.2017]

²²⁸ *Konstytucja Belgii*, tłum. W. Skrzydło, Warszawa 1996, za: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/belgia.html>

Belgijskie prawodawstwo federalne nie zna pojęcia mniejszości etnicznej czy narodowej. Drugi rozdział konstytucji, zatytułowany „Belgowie i ich prawa” określa podstawowe zasady praw i wolności obywatelskich, które obejmują: równość wobec prawa, zakaz rozróżnienia stanowego, prawo dostępu do stanowisk cywilnych i wojskowych (z ustawowymi wyjątkami), zakaz dyskryminacji w korzystaniu z praw i wolności (podkreślono tu „szczególnie” zakaz dyskryminacji mniejszości ideologicznych i filozoficznych). Brak jednoznacznego rozwinięcia i dookreślenia tych praw „pozwała na szeroką interpretację zapisu w odniesieniu do konstytucji, wszelkich ustaw oraz konwencji międzynarodowych i europejskich”²²⁹.

Organem zajmującym się kwestiami równości w myśl m.in. wskazań dyrektyw równościowych Komisji Europejskiej, jest Krajowe Centrum Równych Szans i Zwalczenia Rasizmu. Jeżeli chodzi o kompetencje Centrum, może ono wnosić sprawy do sądu, zaś jego mandat został rozszerzony o sprawy związane z migracją, handlem ludźmi, ubóstwem i dyskryminacją z przyczyn innych niż pochodzenie rasowe²³⁰.

²²⁹ <http://www.psz.pl/168-archiwum/marta-pachocka-w-jednosci-sila-czyli-system-konstytucyjny-krolestwa-belgii> [12.03.2017]

²³⁰ *Działania Unii Europejskiej przeciwko dyskryminacji. Sprawozdanie z działalności w latach 2007–2008*, Luksemburg 2009, <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=3044&langId=pl>, s. 33.

3.6. Status prawny mniejszości narodowych w Hiszpanii.

3.6.1. Ochrona praw mniejszości wynikająca z prawa międzynarodowego i prawodawstwa unijnego.

Hiszpania jest stroną powszechnych umów i deklaracji międzynarodowych, bezpośrednio lub pośrednio odnoszących się do praw człowieka i problematyki mniejszościowej. Dokumenty te są wiążące prawnie i politycznie²³¹. Są to: Powszechna Deklaracja Praw Człowieka przyjęta przez ONZ i większość państw jako Międzynarodowa Karta Praw Człowieka w 1948 (w jej ramach przyjęto 5 dokumentów, w tym dokument zatytułowany „Los mniejszości”, następnie Konwencja w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty UNESCO (1960), Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej (1966), Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych ONZ (1966), Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych ONZ (1966), Deklaracja praw osób należących do mniejszości narodowych lub etnicznych, religijnych i językowych ONZ (1992)²³².

Na poziomie regionalnym, w ramach Rady Europy i KBWE/OBWE Królestwo Hiszpanii jest sygnatariuszem umów i deklaracji międzynarodowych²³³. Są to Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie z 1975 (OBWE od 1994), Europejska konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (1950, ratyfikowana w Belgii w 1955)²³⁴, Europejska konwencja ochrony mniejszości tzw. Komisja Wenecka (1991). Państwo jest sygnatariuszem Europejskiej karty języków regionalnych lub mniejszościowych z 1992²³⁵, Deklaracji wiedeńskiej (1993)²³⁶, a także stroną Konwencji Ramowej o ochronie mniejszości narodowych (1995)²³⁷.

Z drugiej strony, władze hiszpańskie zdają się stać na stanowisku, że na jego terytorium nie istnieje problem mniejszości etnicznych, a pogląd ten wyrażany był

²³¹ Artykuł 10 punkt 2 Konstytucji z 1978 r. mówi: „Normy odnoszące się do praw podstawowych i do wolności, które Konstytucja uznaje, są interpretowane zgodnie z Powszechną Deklaracją Praw Człowieka oraz ratyfikowanymi przez Hiszpanię traktatami i umowami międzynarodowymi dotyczącymi tych spraw”. *Konstytucja Hiszpanii z 27 grudnia 1978*, tłum. T. Mołdavia, Warszawa 1993, za: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/hiszpania.html> [24.03.2017]

²³² Treść dokumentów w j. polskim: <http://www.spoleczenstwoobywatelskie.gov.pl/akty-prawne?tid=All&page=2> [24.03.2017]

²³³ https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/spain_pl [24.03.2017]

²³⁴ http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_POL.pdf

²³⁵ http://www.coe.int/en/web/conventions/search-on-treaties/-/conventions/treaty/148/signatures?p_auth=RWhqxcBH [11.03.2017]

²³⁶ http://www.coe.int/t/dcr/summit/decl_vienne_pl.asp [23.03.2017]

²³⁷ <http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/157/signatures> [11.03.2017]

na forum OBWE, gdy Hiszpania sprzeciwiało się powołaniu Wysokiego komisarza do spraw Mniejszości Narodowych²³⁸. Jest to wypadkowa troski o zachowanie całości i jedności państwa w obliczu silnych tendencji separatystycznych niektórych regionów, jakkolwiek nie ma problemów z akceptacją odmienności regionów, z których niektóre cieszą się statusem autonomicznym.

3.6.2. Ochrona mniejszości wynikająca z aktów bilateralnych.

Hiszpania podpisała szereg umów dwustronnych, jakkolwiek ochrony mniejszości, i to tylko pośrednio, dotyczyć może tylko zapis Konstytucji (art. 11 pkt. 3) mówiący, że państwo „może zawierać traktaty o podwójnym obywatelstwie z krajami iberoamerykańskimi lub tymi, które łączyły lub łączą szczególne więzi z Hiszpanią. W tych samych krajach, chociażby one nie uznawały w stosunku do swych obywateli takiego prawa na zasadzie wzajemności, Hiszpanie mogą się naturalizować, nie tracąc swego pierwotnego obywatelstwa”²³⁹.

3.6.3. Ochrona praw mniejszości w świetle prawa wewnętrznego.

Sytuacja mniejszości w Hiszpanii jest bardzo złożona; oprócz regionalnych wspólnot autonomicznych, z których największe stanowią Katalończycy i Baskowie, są regiony posiadające własne statuty, rządy i parlamenty, jednak nie posiadają praw suwerennych, zaś w konstytucji Hiszpanii nie wspomina się o autonomii innych narodowości²⁴⁰. Poniższa tabela obrazuje kompetencje wspólnot autonomicznych i państwa.

²³⁸ A. Antczak, *Kształtowanie się tożsamości narodowej wspólnot autonomicznych w Hiszpanii*, Warszawa 2008, s. 80.

²³⁹ *Konstytucja Hiszpanii*, za: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/hiszpania.html> [24.03.2017]

²⁴⁰ <http://www.eesti.pl/prawa-mniejszosci-narodowych-w-estonii-i-innych-krajach-europejskich-12004.html> [24.03.2017]

Tab. Rodzaje kompetencji wspólnot autonomicznych w Hiszpanii i państwa.

Kompetencje własne państwa	Kompetencje wspólnot autonomicznych	Kompetencje wspólne	Kompetencje konkurencyjne	Kompetencje niezdefiniowane
<p>narodowość, imigracja, emigracja, cudzoziemcy, prawo azylu</p> <p>stosunki międzynarodowe, obrona i siły zbrojne</p> <p>ustrój celny, system taryf, handel zagraniczny</p> <p>system monetarny, dewizy, wymiana, wymienialność</p> <p>podstawy systemu kredytowego, bankowego i ubezpieczeń</p> <p>zewnętrzna ochrona zdrowotności, podstawy i ogólna koordynacja służby zdrowia</p> <p>ustawodawstwo ds. wyrobów farmaceutycznych</p> <p>koleje i transport lądowy (linie przebiegające na terenie więcej niż jednej wspólnoty), powszechne przepisy komunikacyjne, ruch uliczny i środków lokomocji o napędzie motorowym</p> <p>ochrona hiszpańskiego dziedzictwa kulturalnego, artystycznego i pomników, muzea, biblioteki, archiwa państwowe</p>	<p>organizacja instytucji samorządowych</p> <p>planowanie przestrzenne, urbanistyka i sprawy mieszkaniowe</p> <p>rolnictwo i hodowla, rybołówstwo</p> <p>transport drogowy, kolejowy, liniowy, którego trasa w całości biegnie przez terytorium wspólnoty</p> <p>porty schronienia, przystanie, lotniska sportowe oraz wszystkie inne, które nie prowadzą działalności handlowej</p> <p>muzea, biblioteki, konserwatoria muzyczne ważne dla wspólnoty</p> <p>popieranie, promocja i organizacja turystyki</p> <p>pomoc społeczna</p> <p>handel</p> <p>przemysł</p>	<p>ustawodawstwo pracy</p> <p>ustawodawstwo handlowe i penitencjarne</p> <p>ustawodawstwo o wyrobach farmaceutycznych</p> <p>ustawodawstwo dotyczące własności intelektualnej i przemysłowej</p>	<p>podstawy i koordynacja ogólnego planowania działalności gospodarczej</p> <p>edukacja</p> <p>reżim lokalny</p> <p>służba zdrowia</p> <p>kredyty i kasy oszczędnościowe</p> <p>administracje publiczne i urzędnicy</p> <p>ochrona środowiska</p> <p>środki komunikacji</p>	<p>kultura</p> <p>porządek publiczny</p> <p>telewizja autonomiczna</p> <p>przedsiębiorstwa publiczne</p>

Źródło: A. Sroka, *Hiszpańska droga do federalizmu*, Wrocław 2008, s. 164.

Jak wynika z powyższej tabeli, istnieją obszary, w których kompetencje państwa nakładają się na kompetencje wspólnot. Dotyczą głównie dziedzictwa kulturowego, przy czym ogólne kwestie dotyczące cudzoziemców leżą w kompetencji państwa, zaś edukacji w kompetencji wspólnot, jakkolwiek muszą one przestrzegać ogólnych zasad np. nauczania języka kastylijskiego (powszechnie zwanego hiszpańskim), uznanego na mocy konstytucji za urzędowy.

Mieszkańcy kraju dzielą się na grupy etniczne (według kryteriów etnicznych nie istnieje w zasadzie narodowość hiszpańska – większość mieszkańców to Kastylijczycy), posługujące się różnymi, choć najczęściej spokrewnionymi z sobą odmianami języka (w języku kastylijskim, powszechnie nazywanym hiszpańskim, mówi ok. 75% ludności). W konstytucji (art. 3) zaznaczone jest jednak:

1. Kastylijski jest hiszpańskim urzędowym językiem państwa. Wszyscy Hiszpanie mają obowiązek go znać i prawo posługiwać się nim.
2. Pozostałe języki hiszpańskie są również językami urzędowymi w odpowiednich wspólnotach autonomicznych, zgodnie z ich statutami.
3. Bogactwo różnych odmian językowych Hiszpanii jest dziedzictwem kulturowym, które jest przedmiotem szczególnego poszanowania i szczególnej ochrony²⁴¹.

Władze, nie chcąc lub obawiając się reakcji na ewentualne ograniczanie cech autonomicznych, chcą zachować jednolitość państwa. W ustawie zasadniczej podkreślona jest zasada nierozzerwalności i niepodzielności narodu hiszpańskiego: w art. 2 mowa jest o „nierozzerwalnej jedności Narodu hiszpańskiego, wspólnej i niepodzielnej ojczyzny wszystkich Hiszpanów, a także [Konstytucja – KZ] uznaje i zapewnia prawo do autonomii stanowiących go narodowości i regionów oraz solidarność między wszystkimi”²⁴². Konstytucja nakreśla ogólne podstawy działania regionów, i w zależności od statutu wyznaczającego zakres autonomii, samodzielność regionów może być różna. Autonomicznych regionów w Hiszpanii aktualnie jest 17, zaś polityka państwa w kwestii ich samodzielności jest zatem prowadzona dwutorowo²⁴³. Dopuszczając szeroki status autonomii regionów, obowiązująca od 1978 r. konstytucja (art. 2) mówi o narodzie hiszpańskim i innych

²⁴¹ *Konstytucja Hiszpanii*, za: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/hiszpania.html> [24.03.2017]

²⁴² *Ibidem*.

²⁴³ <http://countrystudies.us/spain/78.htm> [24.03.2017]

narodowościach, nigdy jednak nie nazywając ich mianem mniejszości²⁴⁴. Skądinąd, takie grupy jak Galicyjczycy, Baskowie czy Katalończycy, silnie powiązane ze swoim regionem, nie domagają się statusu mniejszości i w większości są przekonane, że ułatwi im to realizację coraz dalej idących żądań autonomicznych, czy – w skrajnych przypadkach – założenie własnego państwa.

Konstytucja z 1978 r. uznawała istnienie wspólnot autonomicznych obok ogólnokrajowych władz centralnych, ale to same wspólnoty miały zdecydować o autonomii, jej zakresie i nazwie²⁴⁵. Niemniej, konstytucja przyzywała nadrzędność prawa państwowego nad prawem poszczególnych wspólnot, i jedynie te kwestie, które nie należą do wyłącznych kompetencji władz państwowych mogą być podejmowane przez władze wspólnotowe (niezależnie od autonomii regionów, funkcjonuje system samorządu terytorialnego)²⁴⁶.

Kwestii mniejszościowych dotyczyć może kilka artykułów Konstytucji, jakkolwiek i w nich nie używa się terminu mniejszość etniczna czy narodowa. Artykuł 14 Konstytucji mówi, że „Hiszpanie są równi wobec prawa. Niedopuszczalna jest wszelka dyskryminacja z powodu pochodzenia, rasy, płci, religii, poglądów albo jakichkolwiek innych osobistych lub społecznych warunków lub okoliczności”²⁴⁷. Wzmianka o pochodzeniu nie dookreśla, czy chodzi o pochodzenie etniczne, czy może status społeczny.

W art. 16 sekcji „O prawach podstawowych i wolnościach publicznych” stwierdzono, odpowiednio, że „jednostkom i wspólnotom” zapewnia się „wolność w sferze ideologii, religii i kultu”, zaś korzystanie z tych wolności „podlega tylko takim ograniczeniom, jakie są konieczne dla utrzymania ładu publicznego chronionego przez ustawę”, oraz że „nikt nie może być zobowiązany do składania oświadczeń co do swej ideologii, religii lub swych przekonań”²⁴⁸. W punkcie 3. tego artykułu zastrzeżono też, że „żadne wyznanie nie ma charakteru państwowego. Władze publiczne uwzględniają przekonania religijne społeczeństwa hiszpańskiego i utrzymują wynikające z tego stosunki współpracy z Kościołem Katolickim i pozostałymi wyznaniami”²⁴⁹. Ten zapis, w którym mocno podkreślono wolność religijną, zarazem wymieniając z nazwy tylko Kościół Katolicki, jest wypadkową

²⁴⁴ Antczak, s. 81.

²⁴⁵ J. Piecuch, *Hiszpania w Unii Europejskiej: aspekt rozwoju regionalnego*, Warszawa 2004, s. 72.

²⁴⁶ <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Hiszpania-Ustroj-polityczny;4574247.html> [24.03.2017]

²⁴⁷ *Konstytucja Hiszpanii*, za: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/hiszpania.html> [24.03.2017]

²⁴⁸ Ibidem.

²⁴⁹ Ibidem.

trudnej historii Hiszpanii, czasów republiki i wojny domowej oraz reżimu generała Franco. Z kolei w art. 139 czytamy, że „wszyscy Hiszpanie mają te same prawa i obowiązki na całym terytorium państwa”²⁵⁰.

O kwestiach etnicznych narodowościowych mówi za to kodeks karny, przewidujący kary przestępstwa nie tylko na tle religijnym, ale także rasowym, etnicznym czy narodowościowym. Przewidziane są także kary za podżeganie do waśni i przestępstw nie tylko na tle religijnym, ale także narodowym, etnicznym z powodu antysemityzmu etc. Również statut zatrudnienia zabrania jakiegokolwiek dyskryminacji z powyższych powodów, podobnie jak z uwagi na płeć, niepełnosprawność i kalectwo, orientację seksualną, poglądy i wyznawana ideologię²⁵¹.

Ponadto funkcjonują Rada do spraw Promocji Równego Traktowania i Zwalczania Dyskryminacji ze względu na Pochodzenie Rasowe lub Etniczne oraz Krajowa Rada do spraw Osób Niepełnosprawnych. Rada ds. Promocji kieruje działaniami na rzecz promocji zasady równego traktowania i zwalczania dyskryminacji ze względu na pochodzenie rasowe lub etniczne w sferze i poza sferą zatrudnienia²⁵².

Sytuacja mniejszości w Hiszpanii jest zatem bardzo skomplikowana. O ile kodeksy pracy i karny, tak jak kilka innych aktów prawnych, przewidują ściganie i kary za przestępstwa na tle narodowościowym i etnicznym czy dyskryminację z takich powodów, to kwestiom mniejszości etnicznych nie poświęca się zbyt wiele miejsca w ustawie zasadniczej i aktach ogólnopaństwowych, nie używa się pojęcia mniejszości narodowej, zarazem zapewniając szeroki status autonomiczny wspólnotom regionalnym (które generalnie nie forsują tego określenia i są bardziej zainteresowane utrzymaniem czy rozszerzeniem swej autonomii, niż przyznaniem specjalnych praw w ramach ustawodawstwa ogólnohiszpańskiego). W tej sytuacji status mniejszości etnicznych na poziomie ogólnym pozostaje w gestii prawodawstwa wspólnotowego, w którym zapewnione są podstawowe prawa i wolności, którego twórcy jednak również unikają definiowania pojęcia mniejszość. W wyjątkowych sytuacjach, powoływane są na szczeblu ogólnym agendy, których

²⁵⁰ Ibidem.

²⁵¹ S. Giménez, J. Sáez, *Discrimination of Roma Communities Spain National Report*, s. 10-13, http://www.gitanos.org/upload/16/68/Discrimination_of_Roma_National_Report_SPAIN_Net_Kard.pdf

²⁵² *Działania Unii Europejskiej przeciwko dyskryminacji. Sprawozdanie z działalności w latach 2007–2008*, Luksemburg 2009, <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=3044&langId=pl>, s. 34.

zadaniem jest zajęcie się problemami dotyczącymi w sposób szczególny niektóre grupy ludności, w przypadku Hiszpanii jest to ludność romska. Ad hoc, celem m.in. inkluzji Romów w społeczeństwo, likwidacji trapiących tę społeczność problemów socjalnych oraz poprawy jej sytuacji na rynku pracy, powołano m.in. Państwową Radę Romów (*Consejo Estatal del Pueblo Gitano*) czy Program Rozwoju Romów (*Programa de Desarrollo Gitano*)²⁵³. W regionach autonomicznych, między innymi w Kraju Basków, Nawarze, Andaluzji, Katalonii istnieją instytucje zajmujące się tym samym problemem na szczeblu lokalnym²⁵⁴.

Aktem swoistej sprawiedliwości dziejowej stało się przyjęcie przez Hiszpanię w roku 2015 długo i z niecierpliwością oczekiwanego prawa, zezwalającego na starania tysiącom ludzi na świecie o hiszpańskie obywatelstwo, o ile udowodnią, iż są potomkami Żydów wypędzonych z kraju w czasach prześladowań Wielkiej inkwizycji w 1492 r. Co istotne, starający nie muszą zrzekać się już posiadanego obywatelstwa ani zamieszkać w Hiszpanii²⁵⁵.

²⁵³ *The social situation of the Roma and their improved access to the labour market in the EU*, ed. Ch. Crepaldi et al., Strasburg 2008, s. 138.

²⁵⁴ Giménez, Sáez, s. 9.

²⁵⁵ http://elpais.com/elpais/2015/06/11/inenglish/1434029376_459656.html [10.05.2015];
<http://www.timesofisrael.com/spain-expected-to-approve-law-of-return-for-jews/> [09.05.2017]

Część 4.

MNIEJSZOŚĆ ŻYDOWSKA W WYBRANYCH PAŃSTWACH UE.

CHARAKTERYSTYKA OGÓLNA

4.1. Polska.

Dzieje społeczności żydowskiej na ziemiach polskich liczą ponad 1000 lat. Poprzez wieki sytuacja Żydów w Polsce fluktuowała, cechowały ją okresy względnej prosperity, rozwoju ekonomicznego i kulturalnego, jak i zmagania z antysemityzmem i niechętnym Żydom prawodawstwem państwowym czy polityką Kościoła. Historia Żydów w Polsce ma bogatą historiografię dla niemal każdej epoki, niemniej warto nieco uwagi poświęcić dziejom tej największej w Europie społeczności żydowskiej.

Najstarsze wzmianki o obecności Żydów na ziemiach polskich pochodzą z X w., począwszy od XIII w. można mówić o stałym, planowym osadnictwie żydowskim. Związane z sytuacją gospodarczą ruchy migracyjne w średniowieczu nie omijały również Żydów – dawał się zauważyć wzmożony, w pewnych latach napływ Żydów na teren Małopolski, Litwy i ziem ruskich, stymulowany z jednej strony osadnictwem tamtych terenów, z drugiej wybuchającymi co raz w Europie Zachodniej zamieszkami antysemitycznymi, którym towarzyszyły prześladowania i wygnanie żydowskich mieszkańców Niemiec, Francji, Hiszpanii. W wiekach średnich Żydzi osiedlali się na Śląsku, potem w Wielkopolsce i na Kujawach. Duże znaczenie dla osadnictwa żydowskiego na tamtych terenach miał przywilej immunitetowy wydany przez księcia kaliskiego Bolesława Pobożnego "jego" Żydom, określając ich jako ludzi wolnych i podlegających jedynie książęcej jurysdykcji (1264). W przywileju określono zakres ich działalności handlowej, zapewnił im niezależne sądownictwo w sprawach wewnętrznych oparte na prawie talmudycznym oraz ochronę przed „samowolą chrześcijańskich sąsiadów”. Przywilej Pobożnego potwierdzali kolejni polscy monarchowie, rozbudowując zakres autonomii dla całej wspólnoty żydowskiej. Nie bez znaczenia było przy tym, że kraje wschodnie rozwijały się wolniej, stąd przybysze z Zachodu, także Żydzi, przynoszący gotowe wzory organizacyjne czy rozwiązania techniczne, zagospodarowujący nieużytki czy raczej organizujący produkcję rolną, dysponujący koneksjami, doświadczeniem i kapitałem, byli mile widziani. Za najważniejszą datę w dziejach średniowiecznego osadnictwa

żydowskiego na ziemiach polskich uważa się powszechnie rok 1334, w którym król Kazimierz Wielki rozszerzył przywilej Pobożnego na całą Polskę.

Chociaż zrazu mieszczenie, patrycjat, cenił sobie ich doświadczenie handlowe i organizacyjne, wkrótce Żydzi w miastach zaczęli być postrzegani jako poważni rywale kupców i rzemieślników chrześcijańskich. Na domiar, w przypadku ziem polskich, postępy reformacji sprawiały, iż kościół katolicki w Polsce coraz ostrzej zaczął występować także przeciwko Żydom. Wszystko to pogarszało ich sytuację w Polsce – rozwiązać problem czy osiągnąć kompromis starano się w różny sposób, najczęściej ograniczano możliwości handlowe Żydów poprzez wyjmowanie niektórych obszarów handlu spod ich kompetencji, np. zakazywano im handlu detalicznego wybranymi artykułami, zabraniano targować w mieście, nakazano przesiedlenie do nieodległych przedmieść.

Mimo to w XV/XVI w. Żydzi na ziemiach polskich cieszyli się wolnością gospodarczą i należeli do stosunkowo zamożnej grupy społecznej, obsługującej m.in. handel lewantyński, pełniąc funkcje bankierów królewskich i magnackich, dzierżawiąc intratne przedsiębiorstwa królewski czy służąc szlachcie poprzez pośrednictwo w sprzedaży zboża i płodów rolnych. Ta coraz liczniejsza w XVI w. społeczność, odmienna wyznaniowo i kulturowo, potrzebowała ponadlokalnej organizacji, i w 1580 r. ustanowiono Sejm Czterech Ziem (*Waad arba ha-aracot*), mający dopomóc w regularnym zbieraniu podatków od Żydów zamieszkujących państwo polsko-litewskie. Sejm szybko przekształcił się w naczelny organ samorządu żydowskiego, uprawnionego do rozstrzygania spraw wewnątrz-żydowskich w całym kraju, pełnił rolę żydowskiego trybunału sądowiczego. Żydowski samorząd, jedyny tego typu organ w Europie, przetrwał do 1764 r.

Pozycja Żydów w Polsce XV-XVI wieku była relatywnie dobra: powstawały akademie talmudyczne i hebrajskie drukarnie, rozwijało się piśmiennictwo także w języku jidysz, lecz polscy Żydzi doświadczali niepokojów politycznych, kryzysów i fal antysemityzmu, jakie zdarzały się coraz częściej począwszy od XVII w. Liczne wojny Rzeczypospolitej: ze zbuntowanymi Kozakami na Ukrainie, Szwecją, Rosją, Turcją przyniosły kryzys gospodarczy i finansowy również Żydom i gminom żydowskim. Społeczność ta stała się ofiara krwawych pogromów, zwłaszcza ze strony zbuntowanych Kozaków. Mimo iż gminy żydowskie szybciej zaczęły wychodzić z kryzysu niż mieszczaństwo chrześcijańskie, wiek XVIII to w dziejach

całego kraju czas regresu i powolnego upadku. Podjęto wprawdzie próby zreformowania państwa, w tym poprawy sytuacji Żydów, lecz pod koniec tego stulecia Polska przestała istnieć jako samodzielny twór polityczny, a społeczność żydowska znalazła się pod zaborem trzech obcych mocarstw, co zaważyło na ich sytuacji politycznej i kierunkach rozwoju. O ile ci, którzy znaleźli się w granicach Prus i Austrii doczekali się naturalizacji i równouprawnienia wespół ze społecznościami żydowskimi w Niemczech, Austrii czy na Węgrzech, o tyle polscy Żydzi, których pochłonęło imperium rosyjskie, znaleźli się w państwie, które aż do rewolucji rosyjskich 1917 r. uchodziło za wzorcowy przykład „oficjalnego antysemityzmu”. Fale pogromów z głębi imperium docierały na ziemie polskie, a ich wypadkową będzie m.in. fala emigracji zamorskiej po 1881 r.

Żydzi pod koniec XIX w. byli z pewnością najbardziej zurbanizowana i związana z przemysłem grupą etniczną w Cesarstwie Rosyjskim. Jednocześnie prześladowania carskiej administracji sprawiły, że tym łatwiej było im angażować się w ruchy polityczne, w tym i rewolucyjne. Czynniki, które powodowały różnice w rozwoju i emancypacji Żydów w Europie Zachodniej i w Rosji, zaowocowały rozwojem dużego i autonomicznego żydowskiego ruchu politycznego. Co ważne, ruch ten nie poszedł w kierunku asymilacji i akulturacji: odrzucając czy deprecjonując tradycyjną pobożność, wyznaczników tożsamości żydowskiej szukał w etniczności, narodowości oraz nakazywał odrodzenie, sięgnięcie po język hebrajski jako narodową mowę Żydów. Niektórzy angażowali się w polskie ruchy wyzwolenicze, dla innych alternatywą mógł być socjalizm²⁵⁶.

Przez cały okres nowożytny, praktycznie aż do 1939 r. w wielu miasteczkach na ziemiach polskich, białoruskich czy ukraińskich Żydzi stanowili przeważającą część ludności, nadając im charakter typowego, wschodnioeuropejskiego sztetl, w którym kościoły i cerkwie sąsiadowały z bożnicą, cmentarz z kirkutem, a szynk i pełen żydowskich handlarzy rynek były stałymi punktami w topografii miasteczka. Początek wielu z tych społeczności dały polskie rody szlacheckie i magnackie, ściągające osadników żydowskich i umożliwiające im rozwój na terenie swych włości. Zapewne wynikało to nie tyle z otwartości na „obcych”, ale z powodów ekonomicznych w skądinąd pozbawionej stanu trzeciego szlacheckiej Rzeczypospolitej, niemniej było z korzyścią dla obu stron. Żydzi zamieszkiwali

²⁵⁶ A. Polonsky, *Dzieje Żydów w Polsce i Rosji*, przeł. M. Wilk, Warszawa 2014, s. 199-249.

przeważnie centrum miast i miasteczek, a skupienie ludności chrześcijańskiej na obrzeżach było spowodowane zajmowaniem się przez nią pracą na roli.

Dziedzictwo rozbiorów sprawiło, że Żydzi, którzy znaleźli się w granicach odrodzonego w 1918 r. państwa polskiego, nie byli społecznością jednorodną. Różnice mentalności, obyczaju, tradycji i sytuacji ekonomicznej czy sympatii politycznych dzielące żydowskich mieszkańców poszczególnych regionów były większe, niż w społeczeństwie polskim trzech zaborów. Mówić można o trzech, a nawet czterech społecznościach żydowskich na ziemiach polskich: 1/ w byłym Królestwie Polskim, 2/ kresową, na tzw. Ziemiach Zabrzanych – tych, które zostały w czasie rozbiorów bezpośrednio wcielone do państwa rosyjskiego, 3/ galicyjską w byłym zaborze austriackim oraz 4/ społeczność na terenie byłego zaboru pruskiego²⁵⁷.

Przed rokiem 1939 Polska ze swoją blisko 3,5-milionową mniejszością żydowską była największą w Europie i drugą co do wielkości na świecie. Warszawa, ze swoją ok. 300-tys. społecznością żydowską, stanowiła największe w Europie skupisko ludności żydowskiej, najbardziej zurbanizowanej grupy wśród ludności kraju. Społeczność ta w większości reprezentowała typ wschodni, w dużej mierze ortodoksyjnie religijny, o wysokim przyroście naturalnym i mniejszym niż u chrześcijan odsetku zawodowo czynnych kobiet. W strukturze zatrudnienia tej ludności przeważały handel, pośrednictwo, rzemiosło i usługi, chociaż proporcje te ulegały zmianom w latach 20. i 30.²⁵⁸

Jakkolwiek z nie-żydowskimi sąsiadami konfliktów nie brakowało (włącznie z pogromami w pierwszych latach odzyskania niepodległości i w latach trzydziestych, nieoficjalnym *numerus clausus* dla Żydów w korporacjach zawodowych i na uczelniach oraz zamieszkami na uniwersytetach), Polska stała się dla wielu przedstawicieli tutejszych społeczności żydowskich drugą, a czasem pierwszą – ojczyzną. Tutaj przez wieki rozwijało się życie religijne, literatura, sztuka, język, tutaj powstawały szkoły i uczelnie. Tu wykuwały się idee i hasła, które potem dały początek nowoczesnej polityce żydowskiej. Polska wielu przedstawicielom tej społeczności zawdzięcza swój rozwój; oni Polsce – możliwości pracy czy swe sukcesy na niwie zawodowej, kulturalnej, gospodarczej

²⁵⁷ E. Mendelsohn, *The Jews of East Central Europe Between the World Wars*, Bloomington – Indianapolis 1987, s. 11-14.

²⁵⁸ L. Dulik, K. Zieliński, *The Lost World: Polish Jews – Photographs from 1918-1939*, Lublin – Warsaw 2015, s. 14, 19.

Świat polskich Żydów bezpowrotnie zniknął w czasie Zagłady; zginęło ok. 85% polskich Żydów, a większość ocalonych po drugiej wojnie światowej wyjechała, dobrowolnie, skutek powojennych zamieszek i pogromów, lub – jak w czasie nagonki antysemitycznej w 1968 r. pod naciskiem władz – do Izraela i krajów Europy Zachodniej. Przez cały okres rządów komunistycznych w Polsce istniało, ściśle koncesjonowane i kontrolowane życie żydowskie, ale po 1989 r., zwłaszcza w ostatnich latach, daje się zauważyć powolny renesans życia żydowskiego we współczesnej Polsce²⁵⁹.

W zależności od przyjętych kryteriów, liczebność populacji żydowskiej w Polsce szacuje się na 5-20 tys. osób w liczącym ok. 38 milionów ludności kraju. Według oficjalnych wyników spisu powszechnego z 2011 r. w Polsce mieszka ponad 7 tys. osób deklarujących narodowość żydowską (przy czym w liczbie tej są osoby deklarujące podwójną tożsamość, polską i żydowską)²⁶⁰.

Najwięcej Żydów mieszka w stolicy państwa, stosunkowo liczne skupiska egzystują także w Krakowie, Wrocławiu, Łodzi, Katowicach, Szczecinie, Gdańsku i kilku innych miejscowościach²⁶¹. Przed wybuchem drugiej wojny światowej, dzięki m.in. wprowadzeniu obowiązku szkolnego, dla młodego pokolenia Żydów język polski przestał być językiem obcym, ale najczęściej używanym na co dzień językiem pozostał jidysz. Aktualnie bardzo niewiele osób deklaruje jego znajomość i używanie w życiu codziennym, jakkolwiek po 1989 daje się zauważyć swoisty renesans życia żydowskiego w Polsce, odkrywania korzeni przez młodych ludzi, ich akcesu do gmin żydowskich. W Polsce mieszka również kilkuset Izraelczyków, w tym studenci i biznesmeni zatrudnieni przez światowe i izraelskie firmy, emeryci urodzeni w Polsce, działacze żydowscy z zagranicy, zarówno organizacji judaizmu reformowanego, jak i ortodoksyjnego Chabad. Ten ostatni coraz wyraźniej zaznacza swoją obecność, zwłaszcza w przestrzeni miejskiej Warszawy, organizując szereg przedsięwzięć adresowanych do wszystkich mieszkańców miasta²⁶². Naczelnym rabinem Polski jest obecnie Michael Schudrich. W kraju czynnych jest kilkanaście synagog i łaźni rytualnych, w Warszawie działa przedszkole i szkoły żydowskie, kursy

²⁵⁹ <http://www.bbc.com/news/world-radio-and-tv-17741185> [05.05.2017]

²⁶⁰ Więcej danych: *Raport z wyników. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań*, Warszawa 2012, s. 106-108, za: http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/lud_raport_z_wynikow_NSP2011.pdf.

²⁶¹ <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/PL> [06.05.2017]

²⁶² <http://www.chabad.org.pl/> [11.05.2017]

jidysz hebrajskiego oferowane są zarówno przez instytucje żydowskie, jak i katedry uniwersyteckie²⁶³.

Doroczny, organizowany już od wielu lat Festiwal Kultury Żydowskiej w Krakowie jest największą tego typu imprezą w Europie. Krakowski Festiwal nie jest jedyny – przykładowo, w sierpniu bieżącego roku odbył się Festiwal Kultury Żydowskiej Misz-Masz w Lublinie, niegdyś ważnego ośrodka kulturalnego, politycznego i religijnego polskich Żydów²⁶⁴. Państwowy Teatr Żydowski im. Estery Racheli Kamińskiej jest aktualnie jedynym, regularnie wystawiającym również sztuki w jidysz, teatrem żydowskim na świecie (mimo iż aktualnie gros aktorów nie jest Żydami). W Polsce ukazuje się kilka tytułów prasy żydowskiej, uczelnie i instytucje badawcze regularnie wydają czasopisma naukowe poświęcone szeroko rozumianym studiom żydowskim, wysoko ocenić należy dorobek historiografię poświęconą dziejom i kulturze Żydów w Polsce²⁶⁵.

Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich, centralna instytucja organizująca życie religijne i kulturalne członkom gmin w Polsce, zajmująca się również działalnością charytatywną, zrzesza pełnoletnie osoby wyznania mojżeszowego, osoby narodowości żydowskiej lub pochodzenia żydowskiego, nie będące jednocześnie wyznawcami innych religii, posiadające obywatelstwo polskie, zamieszkałe na terytorium Polski. W tej chwili w skład Związku wchodzi osiem gmin żydowskich: w Warszawie, Wrocławiu, Krakowie, Łodzi, Szczecinie, Katowicach, Bielsku-Białej i Legnicy, zaś w mniejszych skupiskach żydowskich Związek lub gminy posiadają filie²⁶⁶.

Poza organizacjami i instytucjami oficjalnie reprezentującymi mniejszość żydowską (Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce założone w 1950 r.²⁶⁷ i zajmujący się sprawami gmin i kwestiami organizacji religijnej Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w Polsce²⁶⁸), działa cały szereg stowarzyszeń i organizacji zajmujących się różnymi aspektami życia żydowskiego w Polsce, kulturą, historią, popularyzacją wiedzy o judaizmie. Wiele z nich współpracuje z otwartym w 2013 r. Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN, Żydowskim Instytutem

²⁶³ <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/PL> [06.05.2017]

²⁶⁴ <https://www.facebook.com/MiszMaszFestiwal/> [19.08.2017]

²⁶⁵ <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/PL> [06.05.2017]

²⁶⁶ <http://new.jewish.org.pl/aktualnosci/zwipzek-gmin-wyznaniowych-mydowskich-w-rp-157/> [05.05.2017]

²⁶⁷ <http://tskz.pl/o-nas/> [05.05.2017]

²⁶⁸ <http://new.jewish.org.pl/aktualnosci/zwipzek-gmin-wyznaniowych-mydowskich-w-rp-157/> [05.05.2017]

Historycznym, krakowskim Muzeum Galicja, muzeami w miejscach Zagłady, katedrami uniwersyteckimi zajmującymi się dziejami i kulturą Żydów i mniejszościami narodowymi²⁶⁹. Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego zajmuje się restytucją i restauracją zabytków kultury materialnej przed wojną należących do gmin żydowskich²⁷⁰.

Wydaje się, że antysemityzm nie stanowi poważnego problemu w dzisiejszej Polsce, jakkolwiek coraz częściej zdarzają się manifestacje na których podnoszone są hasła antysemickie (jednym z głośniejszych było spalenie kukły Żyda na prawicowej manifestacji we Wrocławiu; winny został skazany na 10 miesięcy więzienia, sprawa jest jednak ciągle w toku)²⁷¹, przypadki dewastacji cmentarzy czy miejsc pamięci, antysemickie graffiti. Żadna partia polityczna nie głosi otwarcie haseł antysemickich, jakkolwiek w wypowiedziach niektórych polityków, kapłanów i hierarchów Kościoła katolickiego pobrzmiewa niechęć do Żydów i silne nuty antysemickie. Wypowiedzi otwarcie antysemickie zdarzają się zwłaszcza w katolickiej rozgłośni radiowej Radio Maryja, prawicowych stacjach telewizyjnych i prasie. Z drugiej strony, Kościół katolicki corocznie organizuje Dni Judaizmu, jego przedstawiciele biorą udział w dysputach ekumenicznych czy prowadzą studia żydowskie²⁷². Antysemityzm w Polsce często bywa nazywany „antysemityzmem bez Żydów”, i jest w tym wiele prawdy: hasła antysemickie bywają jednak wykorzystywane do ataku na wrogów politycznych prawicowych partii politycznych czy krytyce mediów uznanych przez prawicę za lewicowe i „nie-narodowe”²⁷³. Fakt znajdowania się u steru władzy prawicowej i populistycznej partii Prawo i Sprawiedliwość, ograniczanie niezależności aparatu sądowego i najwyższych instytucji pilnujących porządku konstytucyjnego, wreszcie tolerowanie i wspieranie przez członków obozu rządzącego ultrapravicowych sił politycznych, nawiązujących w swej retoryce do zajadłe antysemickich, paramilitarnych stowarzyszeń młodzieżowych i oddziałów wojskowych, które po zakończeniu drugiej wojny światowej, walcząc z władzą komunistyczną nierzadko mordowały członków mniejszości narodowych, w tym żydowskiej, napawa coraz większym niepokojem.

²⁶⁹ Przykładowo: <http://www.polin.pl/en>; <http://www.jhi.pl/en>; <http://www.galiciajewishmuseum.org/>; <http://auschwitz.org/>; <http://www.majdanek.eu/pl/>; <http://www.umcs.pl/pl/zaklad-badan-etnicznych,1392.htm>; <http://www.ca.uw.edu.pl/>; <http://www.judaistyka.uni.wroc.pl/judaistyka/index.php>.

²⁷⁰ <http://fodz.pl/?d=1&l=en> [05.05.2017]

²⁷¹ <http://www.tvn24.pl/wroclaw,44/wroclaw-apelacja-po-spaleniu-kukly-zyda,729218.html> [06.05.2017]

²⁷² <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/PL> [06.05.2017]

²⁷³ <http://www.polskieradio.pl/7/1691/Artykul/939093,Polski-antysemityzm-bez-Zydow> [05.05.2017]

Różnego rodzaju antysemickie wypowiedzi członków przede wszystkim partii rządzącej nie są generalnie piętnowane i są słabo nagłaśniane w ogólnopolskich mediach publicznych²⁷⁴; z drugiej strony, w odpowiedzi na apel środowisk żydowskich zaniepokojonych brutalizacją języka debaty publicznej dotyczącej Żydów i wzbierająca falą antysemickich wypowiedzi do prezesa partii rządzącej Jarosława Kaczyńskiego, doszło do spotkania z Kaczyńskim²⁷⁵. W spotkaniu uczestniczyli szef Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce Artur Hofman, naczelny rabin Krakowa Eliezer Gurary oraz stojący na czele wspólnoty Chabad Lubawicz w Polsce Szalom Ber Stambler oraz były doradca Donalda Trumpa, a także założyciel i prezes Fundacji From the Depths zajmującej się relacjami Polaków i Żydów Jonny Daniels. Daniels ocenił spotkanie jako pełne wzajemnego zrozumienia, a dotyczyło m.in. odbudowywania obecności i kultury Żydów w Polsce po poczucie bezpieczeństwa Żydów w kraju²⁷⁶. Spotkanie, w którym nie uczestniczyli przedstawiciele wszystkich środowisk żydowskich w Polsce, wywołało wśród nich pewne kontrowersje, dotyczące m.in. tego, kto ma prawo reprezentować polskich i mieszkających w Polsce Żydów, i czy należy spotykać się z przedstawicielami władzy, która wykazuje wyraźne autorytarne ciągoty i toleruje różnego rodzaju wypowiedzi antysemickie²⁷⁷.

Jak się wydaje, mimo niefortunnnych wypowiedzi niektórych polityków i antysemickich „wycieczek” niektórych środowisk, sytuacja wspólnot żydowskich w Polsce nie jest zagrożona. Niepokojem jednak może napawać próba budowania nowej narracji historycznej i programy edukacji szkolnej, w której niewiele miejsca zamierza się poświęcić trudnym kwestiom wzajemnych relacji, zwłaszcza postawom Polaków w czasie Zagłady (więcej o heroicznej postawie ratujących Żydów, możliwe niewiele lub wcale o szmalcownikach wydających Żydów, grabieży mienia żydowskiego i członkach zbrojnego podziemia antykomunistycznego,

²⁷⁴ <http://www.rp.pl/Prawo-i-Sprawiedliwosc/170809812-Posel-PiS-Bogdan-Rzonca-Dlaczego-Zydzi-sa-wsrod-aborterow.html> [18.08.2017]

²⁷⁵ <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/antysemityzm-w-polsce-spolcznosc-zydowska-pisze-dokaczynskiego,763973.html> [18.08.2017]; https://www.washingtonpost.com/world/europe/jews-ask-polands-leader-to-denounce-rising-anti-semitism/2017/08/10/ace749f0-7dc0-11e7-b2b1-aeba62854dfa_story.html?utm_term=.ee5ca1978a7e [19.08.2017]

²⁷⁶ <https://www.wprost.pl/kraj/10070509/Prezes-PiS-spotkal-sie-z-przedstawicielami-srodowisk-zydowskich-Owocne-wzmocni-relacje.html> [19.08.2017]

²⁷⁷ <https://www.jta.org/2017/08/17/news-opinion/world/polish-jews-spar-over-community-bosses-criticism-of-government> [19.08.2017]

którzy mordowali m.in. ocalałych)²⁷⁸. Trudno w tej chwili wyrokować, na ile taki sposób nauczania wpłynie na postawy i świadomość historyczną młodych pokoleń Polaków.

²⁷⁸ <https://oko.press/juz-niczego-bedziemy-sie-wstydziec-nowa-podstawa-programowa-historii-nauczania-o-przeszlosci/> [18.08.2017]

4.2. Słowacja.

Żydzi pojawili się na terytorium dzisiejszej Słowacji już w XI w., ale pierwszą gminę założono tu dopiero pod koniec XIII stulecia na terenie późniejszej Bratysławy (Pressburg)²⁷⁹. Ziemie słowackie począwszy od średniowiecza, niemal bez przerwy stanowiły integralną część historycznych Węgier, stąd dzieje społeczności żydowskiej tych ziem są ściśle związane z historią żydostwa węgierskiego. W XVII i XVIII w. nastąpił wyraźny rozwój gmin żydowskich, zwłaszcza tych leżących w miejscowościach położonych na granicy z Morawami, Dolną Austrią i Bukowiną. Sprzyjał temu Toleranzpatent, edykt tolerancyjny Józefa II, kiedy to w ramach tzw. reform józefińskich i centralizacji państwa zniesiono większość prawnych ograniczeń dotyczących Żydów. Żydzi mieszkający na słowackich ziemiach Korony Św. Stefana doczekali się edyktu w 1782 r.²⁸⁰ W następnych latach na mocy edyktu i jego uzupełnień zlikwidowano dotychczasowe formy samorządu żydowskiego (na miejsce kahałów powołano gminy wyznaniowe, zniesiono oddzielne sądownictwo, wprowadzono dalsze ułatwienia dotyczące handlu, rzemiosła, przemysłu, nabywania nieruchomości i studiów uniwersyteckich. W 1787 r. nakazano Żydom przyjąć niemieckie nazwiska rodowe oraz wprowadzono przymus szkolny dla młodzieży, zaś w 1788 zaprowadzono obowiązek służby wojskowej. Wszystko to otworzyło drogę do asymilacji i aktywizacji gospodarczej²⁸¹.

Przed drugą wojną światową Bratysława stanowiła stosunkowo duże, prężnie się rozwijające i zamożne centrum życia żydowskiego i nauki judaistycznej, a tutejsza *jesziwa* była wymieniana jako jedna z najbardziej szacownych i poważanych instytucji tego typu w Europie. Wśród Żydów na Słowacji równie silne były wpływy chasydyzmu i judaizmu reformowanego, a generalnie tamtejszą społeczność słusznie uznawano za silnie zmadziaryzowaną i o nieco mniejszych wpływach niemieckich. Zwłaszcza w południowej części kraju językiem ojczystym większości Żydów był węgierski, a relacje z większością słowacką, zazwyczaj chłopską, pozostawały napięte. W sytuacji tej można doszukać się pewnych analogii z nie-ortodoksyjnymi spolonizowanymi Żydami w Galicji, ceniącymi kulturę polską, ewentualnie niemiecką (austriacką), i nie mającymi – poza wymiana handlową – wiele wspólnego z większością ukraińskich mieszkańców wsi i osad. Podstawą

²⁷⁹ *Národnostné menšiny*, s. 18.

²⁸⁰ *Ibidem*.

²⁸¹ <http://www.sztetl.org.pl/pl/term/1094,jozefinskie-reformy/> [05.05.2017]

utrzymania Żydów mieszkających na węgierskiej Słowacji był handel, pośrednictwo i w mniejszym stopniu rzemiosło (był to przyczyną konfliktu i zamieszek antysemitycznych na słowackiej wsi), ale wysoki był też odsetek urzędników i inteligencji, oskarżanych – nie bez racji – o madziaryzację kraju²⁸².

Po 1918 r. ziemie słowackie znalazły się w jednym państwie o nazwie Czechosłowacja. Żydzi na Słowacji i zwłaszcza Rusi Zakarpackiej różnili się od swych współwyznawców z czeskiej części państwa, bliższa im była kultura węgierska, znacznie silniejsze też były wśród nich wpływy chasydzkie, niemniej i nadal dominowali w handlu i rzemiośle w tej części kraju, silniej też dawał o sobie znać antysemityzm, mimo iż sytuacja Żydów w państwie czechosłowackim była generalnie dobra. Jak stwierdził Ezra Mendelsohn, Żydzi w państwie byli jedynymi „prawdziwymi Czechosłowakami” (w 1921 r. blisko 50% Żydów czeskich, 16% na Śląsku i Morawach, 22% na Słowacji i niespełna 1% na Rusi deklarowało się jako „Czechosłowacy”)²⁸³.

Liczba gmin żydowskich na terytorium Słowacji w okresie międzywojennym wzrosła w porównaniu z czasami węgierskimi ze 170 do 228. Gros tej ludności zamieszkiwała niewielkie miasteczka i osady, Bratysława i Koszyce były największymi skupiskami Żydów na Słowacji i jednymi z najważniejszych i największych w całej Czechosłowacji²⁸⁴.

W przeddzień rozwiązania Czechosłowacji w 1939 r. na Słowacji mieszkało ok. 150 tys. Żydów. Nacjonalistyczny, satelicki rząd nowo utworzonej Słowacji sekundował deportacji Żydów do niemieckich obozów śmierci w Polsce (kierowano do nich także Żydów z zajętych przez Węgrów terenów południowej Słowacji, w czym uczestniczył rząd Węgier). Zagładę przeżyło zaledwie 25 tys. słowackich Żydów, z których wielu wyjechało z kraju zaraz po wojnie (w latach 1948-1949 ok. 11 tys. wyjechało do Izraela i ok. 1 tys. do innych państw), również wskutek niechętnego wobec powracających postawie społeczeństwa słowackiego. Bezpośrednio po wojnie, na Rusi Zakarpackiej i terenach graniczących z Polską i radziecką Ukrainą zdarzało się mordowanie Żydów przez członków Ukraińskiej Powstańczej Armii, walczących zarówno przeciwko władzom komunistycznym²⁸⁵. Zbiegło się to w czasie

²⁸² Mendelsohn, s. 141.

²⁸³ Ibidem, s. 146, 149.

²⁸⁴ *Národnostné menšiny*, s. 18-19.

²⁸⁵ <http://www.jta.org/1946/01/25/archive/anti-semitism-in-slovakia-still-strong-despite-governments-efforts-16-jews-killed> [07.05.2017]

z nasileniem represji komunistycznych władz słowackich (czechosłowackich) wobec syjonizmu i instytucji religijnych. Wprawdzie państwo oficjalnie zwalczało antysemityzm, ale życie żydowskie właściwie się nie odbudowywało, zaś liczba ludności żydowskiej stale kurczyła wobec emigracji, asymilacji i starzeniu się społeczności²⁸⁶.

Upadek komunizmu i transformacja ustrojowa w Europie Środkowej i Wschodniej po 1989 r. otworzyły przed nieliczną społecznością żydowską możliwości rozwoju swego życia narodowego i kulturalnego, lecz towarzyszyło temu również nasilenie nastrojów antysemickich. Kilka prawicowych tytułów prasowych, związanych z nacjonalistycznymi partiami politycznymi i czasem wspieranych przez Kościół katolicki, oskarżało i zniesławiało Żydów, co wobec *de facto* bardzo nieznacznej liczebności społeczności było w dużym stopniu populistycznym i nośnym propagandowo narzędziem walki politycznej. Zdewastowano kilka cmentarzy żydowskich, usiłowano zminimalizować rolę, jaka w zagładzie słowackich Żydów odegrał faszystowski rząd ks. Tiso, kreowanego przez skrajną prawicę na bohatera niepodległej Słowacji²⁸⁷.

Chociaż ostatni oficjalny spis powszechny przyniósł wynik 631 osób narodowości żydowskiej, to liczebność tej społeczności na Słowacji można szacować na ok. 3 tys., z czego największym skupiskiem jest stołeczna Bratysława, ale gminy żydowskie egzystują również m.in. w Koszycach, Preszowie, Piestanach, Nowy Zamku. Jest to generalnie społeczność stara, z nieproporcjonalnie wysokim odsetkiem osób w wieku poprodukcyjnym, jakkolwiek w ostatnich latach daje się zauważyć napływ młodych ludzi, odkrywających swoje żydowskie korzenie, przystępujących i angażujących się w życie wspólnoty²⁸⁸.

Centralny Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich na Słowacji (Ustredny zväz Židovských náboženských obcí) z siedzibą w Bratysławie jest oficjalnym reprezentantem społeczności żydowskiej²⁸⁹. Nauczanie religijne Talmud-Tora w Bratysławie i Koszycach utrzymuje słowacki Chabad, zaś Żydowskie Centrum Nauczania oferuje kursy edukacyjne dla dzieci, młodzieży i dorosłych. W Bratysławie prowadzone jest także przedszkole, w Koszycach cieszący się dużą popularnością

²⁸⁶ Więcej na temat społeczności Żydów na Słowacji po 1918 r. zobacz: Mendelsohn, s. 131-169.

²⁸⁷ <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/SK> [06.05.2017]

²⁸⁸ Ibidem.

²⁸⁹ <http://www.eurojewcong.org/communities/slovakia.html> [05.05.2017]

Klub Dziecięcy²⁹⁰. Organizacje i instytucje dokumentujące dziedzictwo kulturowe Żydów na Słowacji, upamiętniające miejsca deportacji i Zagłady, zajmujące się popularyzacją wiedzy o kulturze żydowskiej i studiami naukowymi²⁹¹.

Organizacje żydowskie mogą liczyć na skromne wsparcie ze strony państwa: przykładowo, w latach 2011-2014 dotacja finansowa w ramach projektu Kultura mniejszości narodowych wynosiła odpowiednio: 72 000, 75 000, 60 000 i 55 575 Euro. Nie były to duże kwoty, niemniej należy pamiętać, że mniejszość żydowska na Słowacji jest jedną z najmniejszych. Zbliżona pod względem liczebności do żydowskiej według oficjalnych wyników Spisu z 2011 r. mniejszość serbska (698 osób, podczas gdy Żydów 631) czy kilkukrotnie większa społeczność polska (3084 osoby) otrzymywały rokrocznie od 18 do 27,7 tys. Euro (Serbowie) i od 40 do 80 tys. Euro (Polacy)²⁹².

Czynne są synagogi i domy modlitwy (Bratysława, Koszyce); ostatnimi laty daje się też zauważyć, że dzieci z mieszanych małżeństw zgłaszają się do gmin i podejmują naukę. Organizacje żydowskie na Słowacji organizują także kilka wydarzeń kulturalnych, z których najważniejsze to letnie i zimowe Igrzyska Makkabejskie (uczestniczy w nich rokrocznie ok. 200 zawodników), letnie obozy dziecięce Moadon. Na Słowacji swoje oddziały ma kilka międzynarodowych organizacji żydowskich, m.in. Maccabi i czy B'nai B'rith²⁹³.

Liczne wycieczki odwiedzają synagogi i miejsca pamięci, zaś szczególnie częstym miejscem odwiedzin jest Mauzoleum w Bratysławie, w którym spoczywa 18 wybitnych rabinów, w tym sławny Moshe Sofer Schreiber, znany jako Chatam Sofer, gorliwy przeciwnik Oświecenia²⁹⁴.

Przypadki antysemityzmu na Słowacji ostatnimi laty rzadko trafiały do mediów, niemniej trzeba pamiętać, że w ostatnich wyborach parlamentarnych 6 marca 2017 r. neonazistowska Partia Ludowa Nase Slovensko (Nasza Słowacja) kierowana przez Mariana Kotlebę zdobyła 14 miejsc w parlamencie (8%). Budzi to uzasadniony niepokój sił demokratycznych i części społeczeństwa na Słowacji²⁹⁵. Nowojorska ADL (Liga Przeciwko Zniesławieniu – Anti-Defamation League) alarmuje, że Kotleba

²⁹⁰ <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/SK> [06.05.2017]

²⁹¹ *Národnostné menšiny*, s. 18-19.

²⁹² *Ibidem*, s. 21.

²⁹³ *Ibidem*.

²⁹⁴ <http://www.chatamsofer.sk/> [05.05.2017]

²⁹⁵ <http://natemat.pl/173581,neonazisci-w-parlamencie-slowacja-w-szoku-chryste-dokad-zmierza-nasz-kraj> [07.05.2017]

i członkowie jego partii mocno podkreślają swe przywiązanie do haseł i ideologii głoszonej przed wojną przez Gwardię ks. Hlinki, której członkowie czynnie uczestniczyli w deportowaniu Żydów do obozów Zagłady²⁹⁶.

²⁹⁶ <http://everydayantisemitism.com/2016/03/15/neo-nazi-party-makes-significant-gains-in-slovakian-elections/> [07.05.2017]

4.3. Węgry.

Pierwsi Żydzi na terytorium dzisiejszych Węgier byli mieszkańcami rzymskiej prowincji Panonia I osiedlili się tu w II w. Trzy legie wysłane z Panonii do Judei do walki z powstańcami Bar Kochby, po stłumieniu rewolty przyprowały z sobą do Aquincum i Savarii żydowskich niewolników (osada rzymska znajdowała się w północno-zachodniej części dzisiejszego Budapesztu; Savaria to dzisiejsze Szombathely). Oprócz niewolników, do Panonii docierali także żydowscy kupcy.

Dokumenty pisane z czasów formowania się państwa węgierskiego dowodzą istnienia gmin żydowskich. W 1251 r. król Béla IV wydał Kartę żydowską, potem potwierdzaną przez kolejnych średniowiecznych władców Węgier, poddających Żydów w państwie sądownictwu królewskiemu i królewskiej protekcji²⁹⁷.

W XV w. prężnie rozwijały się gminy żydowskie w rozbudowujących się miastach, takich jak: Buda, Esztergom, Sopron, Tata, Óbuda. Po aneksji Węgier przez ottomańską Turcję gminy żydowskie, o ile sumiennie wywiązywały się z narzucanych na nie podatków „od niewiernych”, rozwijały się pomyślnie i względnie bezpiecznie. Po wyzwoleniu kraju od Turków, wielu wcześniej dobrze prosperujących kupców żydowskich opuściło kraj, chcąc uniknąć napaści antyżydowskich i pogromów. W rezultacie, Żydzi praktycznie zniknęli z krajobrazu Węgier do końca XVII w.²⁹⁸

W XVIII w. Żydzi aszkenazyjscy z ziem czeskich i niemieckich zaczęli osiedlać się na Węgrzech. Populacja żydowska licząca w 1769 r. ok. 20 tys., w ciągu niespełna dwóch następných dekad (do 1787 r.) powiększyła się czterokrotnie. Koniec stulecia przyniósł jednak po raz pierwszy od czasów post-otomańskich konflikty z chrześcijanami.

Wiek XIX przyniósł emancypację, akulturację i asymilację Żydów na Węgrzech. Niewielka liczba zamożnych, osiadłych w dużych miastach rodzin żydowskich stanowiło swoista reprezentację węgierskiego żydostwa w tym okresie. Począwszy od 30. lat XIX w. biedniejsi Żydzi z krajów imperium Habsburgów zaczęli przybywać na Węgry, ale generalnie status i pozycja ekonomiczna społeczności

²⁹⁷ *Jewish Budapest. Monuments, Rites, History*, ed. K. Frojimovics, G. Komoróczy, V. Pusztai, A. Strbik, Budapest 1999, s. 3-40.

²⁹⁸ <http://www.porges.net/JewishHistoryOfHungary.html> [08.05.2017];
<http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/HU> [07.05.2017];
http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Hungary/Hungary_before_1918 [05.05.2017].

żydowskiej w tym kraju się wzmacniała; niektórzy węgierscy Żydzi wzięli udział w rewolucyjnych wydarzeniach lat 1848/1849 r. W 1867 r. Żydzi na Węgrzech zostali w pełni zrównani w prawach z chrześcijanami. Dominował judaizm reformowany (z nabożeństwami w języku krajowym, tu: węgierskim), liberalna atmosfera późnych lat XIX w. sprawiała, że coraz częściej Żydzi zawierali związki małżeńskie z Węgrami lub Niemcami, dzieci z takich małżeństw chrzczono, zaś finansjera żydowska i żydowskiego pochodzenia w Budapeszcie stała się jednym z filarów ekonomicznych wchodzącego w skład dualistycznej monarchii Królestwa Węgier²⁹⁹.

Po rozpadzie Austro-Węgier Żydzi węgierscy znaleźli się w niewielkim, niewiele znaczącym państwie środkowo-europejskim, a wielu z nich z sąsiednich, niechętnym Węgrom państwach. W 1919 r. powstała Węgierska Republika Rad; twór ten kierowany przez Belę Kuna, syna żydowskich przedsiębiorców z Budapesztu, który w trakcie pobytu w rosyjskim obozie jenieckim obozie „zaraził się” bolszewizmem, upadł po sześciu miesiącach. Węgierscy Żydzi, którym generalnie daleko było od wspierania komunizmu, stali się kozłem ofiarnym kontr-rewolucji i „białego terroru”. W pogromach, ekspedycjach karnych i pacyfikacjach wojskowych, do których doszło w 50-ciu miejscowościach, mogło zginąć nawet 3 tys. Żydów. Traktat w Trianon, okrojenie Węgier i krwawy rok 1919 zakończył „złotą erę” węgierskich Żydów. Okazało się, że również w kraju, w którym to Żydzi byli raczej podporą starego reżimu niż ewentualną awangardą przemian, hasła o żydokomunie znajdują chętnych słuchaczy, a nagromadzone frustracje społeczne, problemy gospodarcze znajdują ujście w atakach antysemitycznych³⁰⁰.

W latach dwudziestych sytuacja nieco się uspokoiła, Żydzi stracili swoje znaczenie polityczne, ale generalnie zachowali pozycję ekonomiczną, przynajmniej w przemyśle, bankowości i handlu. Byli też potrzebni, ze swoim kapitałem, doświadczeniem i koneksjami, nękanemu problemami gospodarczymi krajowymi. Przed drugą wojną światową na Węgrzech mieszkało ok. 450 tys. Żydów. Budapeszt, którego 20% mieszkańców stanowili Żydzi (ok. 200 tys.), był jednym z największych skupisk żydowskich w Europie. Setki tysięcy węgierskojęzycznych Żydów mieszkało również na terytoriach państw sąsiednich, które w wyniku ustaleń traktatu z Trianon znalazły się po pierwszej wojnie w granicach głównie Rumunii i Czechosłowacji. Począwszy od 1938 r., dzięki związaniu się i sojuszom z Niemcami, część tych

²⁹⁹ <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/HU> [07.05.2017]

³⁰⁰ Mendelsohn, s. 94-99.

terytoriów zaczęła wracać do Węgier. W czasie drugiej wojny światowej Węgrzy zainicjowali szereg kroków antyżydowskich i represji, których kulminacją była deportacja ogromnej części żydowskich obywateli państwa do obozu zagłady w Auschwitz-Birkenau.

Lata trzydzieste przyniosły eskalację nastrojów antysemitycznych i wzrost nacjonalizmów w całej Europie, ogłoszono pierwszą serię praw antyżydowskich ograniczających aktywność ekonomiczną (jest faktem, że ze względów praktycznych nie były ściśle przestrzegane) i uderzających w pozycję społeczną żydowskich obywateli. Lata przed wybuchem wojny przyniosły zaostrzenie wzorowanego na ustawach norymberskich ustawodawstwa rasowego³⁰¹.

Według oficjalnych spisów, w 1941 r. Żydzi stanowili 6,2% powiększonych dzięki sojuszowi z Hitlerem, względnie – jak chcą inni – częściowo nawiązujących do granic przed-trianońskich Węgier w liczącym 13,644 miliona ludności państwie.. Na odsetek ten składało się ok. 846 tys. Żydów (według rasistowskiego ustawodawstwa), z czego ok. 725 tys. identyfikowano jako Żydów z uwagi na religię (w tym 184 tys. w Budapeszcie, 217 tys. w prowincjach węgierskich przed 1938 r. i 324 tys. w północnej Transylwanii, Rusi Zakarpackiej, południowej Słowacji i obszarze Bácska). Deportacje na wielką skalę rozpoczęły się w marcu 1944 r., po zaokupowaniu Węgier przez Niemcy i odsunięciu od władzy odcinającego się od Hitlera, świadomego zbliżającej się klęski nazistów, rządu węgierskiego. Mimo iż deportacje węgierskich Żydów do obozów śmierci rozpoczęły się stosunkowo późno, zginęło ok. 600 tys. Żydów z obszaru tzw. Wielkich Węgier. Z liczby ponad 800 tys. Żydów i osób pochodzenia żydowskiego, które znalazły się w czasie wojny na terytoriach węgierskich lub przez nie kontrolowanych, przeżyło ok. 200 tys.³⁰²

Po wojnie kraj wrócił do granic z Trianon i znalazł się w sowieckiej strefie wpływów; węgierscy Żydzi powracający do kraju również doświadczyli niechęci i przemocy antysemitycznej ze strony swych współobywateli, czego wynikiem była m.in. decyzja o emigracji (do pogromów i zająć antysemitycznych doszło m.in. w Miskolcu i Kunmadaras). Zaraz po wojnie udało się restaurować wprawdzie ok. 200 gmin, ale wielu ich członków przeniosło się do Budapesztu. Odrodzenie życia społecznego i religijnego nie leżało też w interesie stawiających na jedność

³⁰¹ <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/HU> [07.05.2017]. Więcej: Mendelsohn s. 112-124.

³⁰² <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/HU> [07.05.2017]

narodową i homogeniczność etniczną kraju, niechętnych odrodzeniu religijnemu komunistów. Stopniowo zamykano organizacje żydowskie i aresztowano aktywistów żydowskich; wielu Żydów wyeksmitowano ze stolicy kraju (jakkolwiek zezwolono potem na ich powrót)³⁰³.

Kolejną falę emigracji przyniosły wydarzenia i zdławienie powstania w 1956 r. Zmuszono do wyjazdu ok. 20 tys. Żydów. Po tej dacie sytuacja się ustabilizowała, pod koniec lat pięćdziesiątych zezwolono Żydom na Węgrzech na kontakty z międzynarodowymi organizacjami żydowskimi, ale dopiero upadek komunizmu przyniósł wyraźne ożywienie i restaurację życia żydowskiego na Węgrzech³⁰⁴. Na początku lat 90. na Węgrzech społeczności żydowskiej służyło 12 rabinów z nurtu neologicznego, rabin ortodoksyjny, funkcjonował szkoła Reichmann. Pieszym wybranym rabinem naczelnym Węgier został były dyrektor seminarium rabinicznego Josef Schweitzer³⁰⁵.

Obecnie, mimo zdarzających się przypadków antysemityzmu, społeczność żydowska na Węgrzech może bez przeszkód rozwijać instytucje życia narodowego, kulturalnego i religijnego³⁰⁶.

Społeczność żydowska w tym liczącym ponad 10 milionów mieszkańców kraju jest największą w Europie Środkowo-Wschodniej. Jej wielkość szacowana jest na 35-120 tys., przy czym niektóre źródła żydowskie podają liczbę Żydów w tym kraju sięgającą 150-200 tys.³⁰⁷ Problem z oszacowaniem liczby Żydów na Węgrzech sprawia fakt, iż większość członków tej społeczności nie jest afiliowana przez żadne związki czy organizacje. Nie ulega jednak wątpliwości, że większość węgierskich Żydów mieszka w Budapeszcie (80% całej populacji żydowskiej), w którym czynnych jest 20 synagog i szereg instytucji gminnych i religijnych. Mniejsze gminy żydowskie, z dobrze rozwiniętą siecią instytucji społecznych i kulturalnych, istnieją w miastach prowincjonalnych, w tym w Debreczynie, Miszkolcu i Szegedzie³⁰⁸. Gminy żydowskie na Węgrzech są przeważnie reformowane, judaizm postępowy charakteryzuje

³⁰³ <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/HU> [07.05.2017];
<http://www.ejassociation.eu/71472.html> [08.05.2017]

³⁰⁴ <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/HU> [07.05.2017]

³⁰⁵ <http://www.porges.net/JewishHistoryOfHungary.html#Rabbis%20and%20Spiritual%20Leadership>. [07.05.2017]

³⁰⁶ <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/HU> [07.05.2017];
<http://www.porges.net/JewishHistoryOfHungary.html#Antisemitism> [07.05.2017]

³⁰⁷ http://www.simpletoremember.com/vitals/world-jewish-population.htm#_Toc26172079 [05.05.2017]

³⁰⁸ <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/HU> [07.05.2017];
<http://www.eurojewcong.org/communities/hungary.html> [07.05.2017]

członków organizacji i stowarzyszeń, jakkolwiek w Budapeszcie prężnie działa także ruch Chabad³⁰⁹.

Większość międzynarodowych i krajowych instytucji i organizacji żydowskich podkreśla fakt, iż jest to generalnie dość wiekowa społeczność, której połowa członków jest w wieku przekraczającym 65 rok życia. Odsetek małżeństw mieszanych szacuje się na ponad 60%. Żydzi na Węgrzech są szczególnie licznie reprezentowani w wolnych zawodach, nauce i biznesie. W ostatnich latach również wielu młodych Izraelczyków zdecydowało się wstąpić na węgierskie uniwersytety, zwłaszcza w Debreczynie (najczęściej są to studia medyczne prowadzone w języku angielskim). Chociaż antysemityzm nie stanowił ostatnimi laty większego problemu na Węgrzech, jak twierdzą autorzy informacji na temat żydowskiej społeczności żydowskiej na Węgrzech, w ostatnich latach kilkuset Żydów zdecydowało się osiedlić niedalekim Wiedniu³¹⁰. Prawdopodobnie było to związane z antydemokratycznymi posunięciami prawicowego rządu Viktora Orbana i rosnących wpływów populistycznych partii i organizacji odwołujących się do haseł i ideologii nacjonalistycznych. Dowodem na to jest m.in. sojusz trzech radykalnych organizacji, którego głównym celem jest zerwanie z polityczną poprawnością oraz walka z liberalizmem. Działacze węgierskich Identytarystów, samoobrony Betyársereg oraz lokalnego ruchu Városi Nemzeti Szövetség złączyli sojusz o nazwie „Siła i Determinacja” (Erő és Elszántás), który ma zapobiec „niszczeniu Węgier i całego kontynentu europejskiego”³¹¹. Jakkolwiek w hasłach głoszonych przez nacjonalistów nie ma – lub nie przebijają się hasła bezpośrednio odnoszące się do społeczności żydowskiej – separatyzm etniczny, głoszenie supremacji białej rasy na Węgrzech i w Europie mogą napawać pewnym niepokojem.

³⁰⁹ http://www.chabad.org/centers/default_cdo/aid/117858/jewish/Lubavitch-of-Hungary.htm [11.05.2017]

³¹⁰ <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/HU> [07.05.2017]

³¹¹ <https://nacjonalizm.wordpress.com/2017/07/13/nowy-sojusz-nacjonalistow-na-wegrzech/> [18.08.2017]

4.4. Austria.

Z fragmentarycznych danych wiemy, że Żydzi pojawili się na obszarze dzisiejszej Austrii już w czasach rzymskich. Kolejne źródła pochodzą z IX w., i w jednym z nich znajdujemy informację, że biskup Arno z Salzburga był leczony przez żydowskiego medyka (*medicum iudaicum*). Z kolei *Raffelstettener Zollordnung* (wykaz taks podatkowych z lat 903-906) poświadcza obecność kupców żydowskich w Austrii w tym okresie. Następnie, podczas rządów Fryderyka I Babenberga (koniec XII w.) na terenie Austrii osiedla się duża grupa Żydów z Bawarii i Nadrenii.

W 1244 r. cesarz Fryderyk II przyznał Żydom szereg praw, zaś Austria stała się wiodącym ośrodkiem nauki żydowskiej. W tym okresie niektórzy Żydzi zajmowali zaszczytne stanowiska w państwie, administrowali kopalniami, jako *servi camerae regis* zajmowali się sprawami podatkowymi i handlem. Jednak w drugiej połowie stulecia, co wiązało się m.in. z napływem ludności żydowskiej z Niemiec, coraz częściej doświadczali wrogości ze strony Kościoła. Mimo iż Żydzi cieszyli się oficjalnie pełnią praw, to w 1320 r. specjalny podatek żydowski został po raz pierwszy odnotowany w dokumentach państwowych, wkrótce potem zaś dojdzie do napaści i masakr. W 1338 r. w miejscowości Pulkau dojdzie do pierwszego pogromu. Odpowiedzią na Pulkau była decyzja wiedeńskich Żydów o obniżeniu oprocentowania pożyczek, co mogłoby zapobiec podobnym napaściom, ale sytuacja Żydów stawała się coraz trudniejsza, zwłaszcza w czasach panowania Alberta III i Leopolda. W następnych stuleciach, wraz z rozwojem reformacji, Żydów coraz częściej atakowano jako sprzymierzeńców anty-imperialnych i antykatolickich sił protestanckich. Mnożyły się przypadki umarzania długów wobec Żydów, konfiskaty majątków, restrykcje ekonomiczne. W 1420 r. król Albert V nakazał aresztowanie Żydów, z których 270 spalono na stosie, pozostałych wygnano z kraju konfiskując uprzednio ich majątek. Pozycja Żydów poprawiła się w czasie rządów Fryderyka III, który z zgodą papieża objął ochroną uchodźców żydowskich i zezwolił im się osiedlić w Styrii i Karyntii, jednak pod koniec wieku nowy władca, Maksymilian I na prośbę miejscowych, chrześcijańskich gildii kupieckich nakazał im opuścić ten obszar państwa i osiedlić się na wschodnich krańcach państwa w Zistersdorf koło Eisenstadt³¹².

³¹² <http://www.jewishvirtuallibrary.org/austria-virtual-jewish-history-tour> [10.05.2017]

Jądrem imperium Habsburgów była Austria, do której z czasem przyłączano inne kraje o widocznej populacji żydowskiej: Czechy, Morawy, Węgry, części Włoch, Galicję i Bukowinę, w rezultacie czego państwo to stało się największym skupiskiem ludności żydowskiej w Europie. Położenie Żydów było zróżnicowane, ale zasadniczo opierało się na autonomii prawnej i religijnej. W czasie kontrreformacji katolicycy Habsburgowie dalecy byli od ducha tolerancji religijnej, choć mimo to starali się chronić Żydów w swych dobrach, głównie z uwagi na wysokie podatki, jakimi obłożona była ludność żydowska. Niejednokrotnie też Habsburgowie znosili dekrety antyżydowskie ogłaszane przez władze lokalne. Imperium Habsburgów było pierwszym, które powoływało Żydów do służby wojskowej, a edykt tolerancyjny Józefa II był pierwszym tego typu dokumentem, który znosił upokarzające ograniczenia. Od 1848 roku korzystanie z praw obywatelskich było niezależne od przynależności religijnej, a od 1867 r. Żydzi cieszyli się pełną równością obywatelską w imperium. Ich udział w życiu gospodarczym imperium był znaczny, szczególnie w przemyśle³¹³.

Wiek XIX przyniósł rozwój życia narodowego nacji zamieszkałych Imperium Habsburgów, co nie ominęło również ludności żydowskiej. Dla niej jednak władza cesarska była najważniejszym gwarantem bezpieczeństwa, a Franciszek Józef I zaskarbił sobie szczególne miejsce w sercach Żydów imperium, m.in. poprzez odcinanie się od antysemityzmu i słów takich ludzi, jak burmistrz Wiednia Karl Lueger czy Georg von Schoenerer. Politycy i myśliciele żydowscy, m.in. Otto Bauer byli świadomi niebezpieczeństwa, jakie niósł w sobie fakt, iż monarchia była wielonarodowościowa; Joseph Samuel Bloch stworzył fundament ideologiczny dla patriotyzmu żydowskiego; Teodor Herzl stworzył podwaliny nowoczesnego syjonizmu, który mógł być odpowiedzią na antysemityzm³¹⁴. W latach Wielkiej Wojny Żydzi Habsburgów stanęli po stronie „swojego cesarza”, a po klęsce państw centralnych, wraz z pozostałymi mieszkańcami okrojonego państwa dzielili frustracje i trudy lat powojennych³¹⁵.

Sytuacja Żydów w Republice Austriackiej była relatywnie stabilna do połowy lat trzydziestych. Wielkość populacji żydowskiej sięgała 200 tys. (z tego 180 tys.

³¹³ <http://www.jewishvirtuallibrary.org/hapsburg-monarchy> [13.05.2017];
<http://www.tourmycountry.com/austria/austrianjewishhistory2.htm> [10.05.2017]

³¹⁴ <http://www.jewishvirtuallibrary.org/hapsburg-monarchy> [13.05.2017];
<http://www.tourmycountry.com/austria/austrianjewishhistory2.htm> [10.05.2017]

³¹⁵ Więcej: W. O. McCagg, *A History of Habsburg Jews 1670–1918*, Bloomington – Indianapolis 1989.

mieszkało w Wiedniu). Jednak większość Austriaków entuzjastycznie powitała Anschluss, a Austriacy proporcjonalnie częściej niż Niemcy wstępowali do partii nazistowskiej, abstrahując od faktu, iż Hitler i Eichmann byli Austriakami, czy pełnili służbę w obozach zagłady. Wielu Żydów austriackich zdołało wyjechać z kraju po 1938 r., niemniej ok. 70 tys. zginęło w Holokauście³¹⁶.

Po wojnie w Austrii znalazło się wielu tzw. dipisów (displaced persons), w tym Żydzi. Niektórzy powrócili do domów, ale większość wyjechała do Izraela po 1948. Niewielka liczebnie gmina egzystowała w Wiedniu, w 1968 r. utrzymywała ona dom starców, szpital i szkołę. Napięte początkowo relacje dyplomatyczne z Izraelem poprawiły się po tym, jak Republika poparła Izrael w czasie wojny sześciodniowej w 1967 r.

W pierwszej dekadzie XX w. w Austrii mieszkało ok. 7400 Żydów, z czego ok. 800 osób mieszkało w Wiedniu przed wojną, 1,5 tys. przyjechało z państw byłego Związku Radzieckiego (w tym spora grupa z Gruzji), pozostali z innych państw Europy Wschodniej. Poza Wiedniem istnieje jeszcze kilka gmin żydowskich, ale liczba żadnej z nich nie przekracza stu osób (Baden, Bad Gastein, Graz, Innsbruck, Linz, Salzburg). W ostatnich latach do Austrii wjechało także wielu Żydów z Iranu. Liczba Żydów w Austrii jest szacowana na 9-15 tys., w zależności od przyjętych kryteriów³¹⁷.

W lipcu 1991 r. rząd austriacki oficjalnie przyznał udział Austrii w zbrodniach Trzeciej Rzeszy. W 1993 r. na nowo otwarto synagogę w Innsbrucku, zniszczoną w 1938; w tym samym roku otworzono Muzeum Żydów m. Wiednia; w 1994 otwarto bibliotekę gminy żydowskiej w Wiedniu; w 1995 r. reformowana kongregacja Ohr Chadash świętowała piątą rocznicę istnienia. Wiedeńskie Museum Judenplatz otwarte w 2000 r. jest pomnikiem ofiar pomordowanych w Holokauście; w Wiedniu funkcjonuje też Muzeum Freuda³¹⁸.

Najważniejszą organizacją żydowską w Austrii jest Bundesverband der Israelitischen Kultusgemeinden (aktualnie prezesem jest Oskar Deutsch)³¹⁹. Niezależnie od Związku, działa Federacja Sefardyjska; działają także austriackie oddziały międzynarodowych organizacji żydowskich, jak B'nai B'rith i WIZO

³¹⁶ <http://www.holocaustresearchproject.org/nazioccupation/anschluss.html> [10.05.2017]

³¹⁷ <http://www.eurojewcong.org/communities/> [10.05.2017];

<http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/AT> [07.05.2017]

³¹⁸ <http://www.jewishvirtuallibrary.org/austria-virtual-jewish-history-tour> [10.05.2017]

³¹⁹ <http://www.eurojewcong.org/communities/> [10.05.2017]

(Women's International Zionist Organization). Prężnie działają Federacja Syjonistyczna, organizacje studenckie i młodzieżowe, klub sportowy, mogący poszczycić się dużymi sukcesami (S.C. Hakoah)³²⁰. Jeśli chodzi o życie religijne, jedyną synagogą wiedeńską, której nie zniszczono w czasie wojny jest Stadttempel z 1826 r., w której dziś mieszczą się biura rabina i gminy. Funkcjonuje także kilka chasydzkich sztibli i domów modlitwy; działa organizacja Chabad³²¹.

Istnieją przedszkola żydowskie i szkoła podstawowa, gimnazjum, chedery utrzymywane przez społeczności ortodoksyjne³²². Studia żydowskie są rozwijane na Uniwersytecie Wiedeńskim i innych uczelniach, ukazują się gazety i czasopisma, działają księgarnie żydowskie, a naczelny rabin ma swój program radiowy. Poza Wiedniem, muzea żydowskie znajdują się w Eisenstadt i Hohenems, turyści i potomkowie pomordowanych często odwiedzają też obozu koncentracyjnego w Mauthausen³²³.

Niestety, problem z neo-nazizmem i antysemityzmem pozostaje wciąż aktualny. We wczesnych latach dziewięćdziesiątych do polityków, urzędników i dziennikarzy współpracujących z gminami żydowskimi wysłano bomby listowe; wielu polityków, w tym nieżyjący już Joerg Heider z Partii Wolności sięgało do retoryki antysemickiej; swastyki, hasła antyżydowskie, dewastacje są dość częste w ostatnich latach. Rząd austriacki niechętnie i wolno rozpatruje wnioski o zwrot lub rekompensatę mienia odebranego Żydom³²⁴. Kampanii wyborczej Kurta Waldheima, byłego sekretarza ONZ, który zataił swoją nazistowską przeszłość, towarzyszyły dyskusje i antysemickie manifestacje. Skądinąd, sprawa Waldheima pozwoliła Austriakom skonfrontować się ze swoją historią i brunatną przeszłością swych rodzin³²⁵.

³²⁰ <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/AT> [07.05.2017]

³²¹ http://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/1388659/jewish/Jews-in-the-Land-of-the-Waltz.htm [10.05.2017]

³²² <http://www.jewishnews.at/jewish-life-in-vienna/> [10.05.2017]

³²³ <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/AT> [07.05.2017]

³²⁴ <https://www.algemeiner.com/2015/09/22/austria-sends-jewish-historian-to-jail-after-he-exposes-holocaust-crimes/> [10.05.2017]; <http://www.nydailynews.com/news/world/austria-jews-wary-quiet-anti-semitism-article-1.1285357> [10.05.2017]

³²⁵ <http://www.jewishvirtuallibrary.org/austria-virtual-jewish-history-tour> [10.05.2017]

4.5. Belgia.

Pierwsze ślady materialne dowodzące obecności Żydów na terytorium dzisiejszej Belgii pochodzą z XIII w. W tym wypadku jest to płyta nagrobna z Tienen z hebrajską inskrypcją wspominającą Rebekę córkę Muszego. Prawdopodobnie jednak nieliczni Żydzi przybywali na ten obszar już w czasach rzymskich. W XV i XVI w. duża liczba Żydów sefardyjskich wygnanych z Hiszpanii schroniła się na należących wówczas do Habsburgów obszarach, a gdy po 1713 r. rządy Austriaków w Belgii złagodniały i stały się bardziej otwarte na społeczność żydowską, osiedliła się tu także grupa Aszkenazyjczyków. Na terenie Belgii rozwijał się przemysł tekstylny, kwitły żydowskie domy wydawnicze i drukarnie, wysoko wyspecjalizowane rzemiosło i jubilerstwo; była to generalnie dość zamożna społeczność, której sytuacja polityczna poprawiła się jeszcze, gdy kraj dostał się pod rządy francuskie i holenderskie. W 1831 r. Belgia stała się niezależnym królestwem³²⁶.

W momencie wybuchu wojny światowej na terenie Belgii znajdowało się, według różnych szacunków, od 80 do 100 tys. Żydów, w tym wielu uciekinierów z państw Europy Środkowej i wschodniej, liczących na to, iż uda im się wyjechać do państw Ameryki Północnej i Południowej. W momencie inwazji niemieckiej na Belgię, wciąż wielu z nich czekało w belgijskich portach. W czasie czteroletniej okupacji hitlerowskiej, z pomocą kolaborantów belgijskich, ok. 25 tys. Żydów trafiło do obozu tranzytowego w Mechelen (Malines) i zostało deportowanych do obozów śmierci (dziś znajduje się tam muzeum deportowanych). Mimo iż belgijski ruch oporu i wielu cywili ukrywało w swoich domach żydowskich sąsiadów, nieliczni przeżyli. Warto jednak podkreślić, że Belgia była jednym z nielicznych okupowanych państw, w których wstrzymano transporty i istniała szansa na ucieczkę z nich. Po wojnie życie żydowskie w tym kraju odradzało się bez przeszkód, ale ok. 4 tys. wybrało *alijah* do Izraela³²⁷.

Dziś liczba ludności żydowskiej w Belgii sięga 42 tys., głównie w Brukseli i Antwerpii. Podczas gdy przeważnie francuskojęzyczni Żydzi brukselscy tworzą społeczność zsekularyzowaną, Antwerpia jest największym w Europie skupiskiem chasydów, w tym m.in. zwolenników cadyków z Bełza, Góry Kalwarii (Ger), Czortkowa, Lubawicz, Satmaru. W Belgii czynnych jest 45 synagog, z których 30,

³²⁶ <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/be> [10.05.2017]

³²⁷ Ibidem.

wszystkie ortodoksyjne, znajduje się w Antwerpii. W Brukseli działa ponad 10 synagog, w tym dwie reformowane (jedna z posługą anglojęzyczną) i trzy sefardyjskie. Oczywiście, w Antwerpii funkcjonuje całe zaplecze, niezbędne dla przestrzegania nakazów i zakazów religijnych (koszerne sklepy, jatki i piekarnie, zaopatrujące w koszerne produkty Żydów w całej Europie, restauracje, łaźnie, chedery), o co trudniej w Brukseli, w której jednak prężnie działają nie-ortodoksyjne organizacje społeczne i centra żydowskie (m.in. Centre Communautaire Laïc Juif i Cercle Ben Turion), pomnik ku czci pomordowanych belgijskich Żydów, Żydów-uczestników ruchu oporu, a także Muzeum Żydowskie³²⁸. Tutaj też mieszczą się biura Światowego Kongresu Żydowskiego i siedziba główna Europejskiej Unii Studentów Żydowskich. W Brukseli i Antwerpii mieszka po ok. 15 tys. Żydów, mniejsze kongregacje istnieją w Arlon, Liege, Mons, Ostendzie, Charleroi i Ghent. Naczelną organizacją krajową jest Komitet Koordynacyjny Belgijskich Organizacji Żydowskich, na którego czele stoi Yohan Benizri³²⁹. Antwerpia, nazywana także ostatnim sztetlem Europy, jest znanym i jednym z największych na świecie centrów obrotu diamentami, w którym swoistym lingua franca jest język jidysz. Handel diamentami jest blisko powiązany ze społecznością chasydzką w tym mieście, jakkolwiek w ostatnim czasie rośnie konkurencja ze strony kupców ormiańskich i z Indii³³⁰. Naczelny rabin Belgii jest wybierany przez gminę i rezyduje w głównej synagodze kraju, La Régence. Rabin i utrzymanie synagogi głównej jest opłacane przez rząd. Jakkolwiek w konstytucji belgijskiej nie wyszczególnia się mniejszości narodowych, to uznanie mniejszości/wspólnot religijnych oznacza, że państwo przychylnie patrzy na sieć szkół różnego szczebla prowadzonych przez związki wyznaniowe, i wspiera je finansowo. W Antwerpii funkcjonuje siedem szkół żydowskich, w Brukseli trzy; poza tym, dzieci w Antwerpii otrzymują tradycyjne wykształcenie religijne³³¹.

Żydzi w Belgii posiadają własne tytuły prasowe (w językach francuskim i flamandzkim), wychodzi szereg tytułów w jidysz, gmina w Brukseli posiada własne Radio Judaica, działa tam także żydowska agencja informacyjna, jedyna taka w Europie³³². Bruksela wyrasta na centrum żydowskiego życia intelektualnego,

³²⁸ www.mjb-jmb.org [13.05.2017]; www.Jewishcom.be [13.05.2017]; www.fjo.be [13.05.2017]

³²⁹ <http://www.eurojewcong.org/communities/> [10.05.2017]

³³⁰ <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/be> [10.05.2017]

³³¹ Ibidem.

³³² <http://ejpress.org/> [13.05.2017]

wśród ostatnich gości CCLJ, wspomnianego wyżej Centre Communautaire Laïc Juif byli francuscy myśliciele Alain Finkielkraut i Bernard-Henri Levy, a izraelski „Haaretz” nazwał miasto stolicą przyszłości³³³. Daje się jednak zauważyć, że żydowscy mieszkańcy miasta przenoszą się z centrum i śródmieścia Brukseli na zamożniejsze przedmieścia, co być może wiąże się z rosnącym zagrożeniem terrorystycznym. Po 2013 r. gmina w Brukseli sprzedała dwie synagogi i budynek szkoły żydowskiej zlokalizowane w centrum miasta³³⁴.

Nie można mówić o jednej społeczności żydowskiej w Belgii. Ortodoksyjni Żydzi z Antwerpii diametralnie różnią się od swych współwyznawców Brukseli. Społeczności położone we flamandzkojęzycznej części kraju coraz częściej mówią o powołaniu odrębnych reprezentujących je organizacjach. Pomimo różnic, obie wspólnoty dzielą i mają świadomość tego, jak wielki był wpływ Holokaustu na współczesne oblicze światowej, w tym belgijskiej, społeczności żydowskiej. W przeciwieństwie do Francji, gdzie większość Żydów jest imigrantami sefardyjskimi z Afryki Północnej, w Belgii większość z nich to Aszkenazyjczycy, którzy przybyli tutaj w latach trzydziestych i czterdziestych z Europy Środkowej i Wschodniej. Jest coś symbolicznego w fakcie, że największe belgijskie muzeum Holokaustu i centrum pamięci Kazerne Dossin, otwarte w 2012 r. w Mechelen, jest położone dokładnie w połowie drogi między Antwerpią a Brukselą. Żydzi z całego kraju gromadzą się tam corocznie w celu upamiętnienia pomordowanych³³⁵.

Antysemityzm właściwie nie występuje jeśli chodzi o chrześcijańskich i zateizowanych mieszkańców kraju, a gminy i organizacje żydowskie solidaryzują się z ofiarami ataków w kraju i Europie (np. redakcja „Charlie Hebdo” czy market koszerny w Paryżu w 2015 r.). Społeczność żydowska Belgii jest narażona, nawet w większym stopniu niż pozostali mieszkańcy, na ataki terrorystyczne ze strony fundamentalistów islamskich. M.in. zabójstwo czterech osób w położonym niedaleko Synagogi Głównej Muzeum Żydowskim w stolicy w maju 2014 r., zamachy na lotnisku Zaventem i stację metra w Brukseli było powodem, dla którego zrezygnowano z corocznie organizowanych korowodów karnawałowych w święta Purim³³⁶.

³³³ <http://www.haaretz.com/jewish/features/1.711541> [10.05.2017]

³³⁴ Ibidem.

³³⁵ Ibidem.

³³⁶ Ibidem.

4.6. Hiszpania.

Sefarad to hebrajskie słowo oznaczające Hiszpanię. W ścisłym tego słowa znaczeniu Sefardim (liczba mnoga) to Żydzi pochodzący z Półwyspu Iberyjskiego, choć dziś określenie to ma szersze znaczenie i obejmuje także społeczności żydowskie w Afryce Północnej, Iraku (Babilonie), Syrii, Grecji, Turcji i większości Żydów, którzy nie są Aszkenazyjczykami (określenie to powstało z hebrajskiego słowa oznaczającego „niemiecki”, i dziś obejmuje nie tylko niemieckich Żydów, ale także Żydów z Europy Wschodniej i Rosji). Dziś rozróżnienie pomiędzy Sefardim i Aszkenazim to przede wszystkim kwestia tradycji; różne języki (ladino, arabski, jidysz), wymowa hebrajskiego. Judaizm aszkenazyjski dzieli się nurt ortodoksyjny, konserwatywny, reformatorski, rekonstrukcjonistyczny etc., to judaizm Sefardyjczyków generalnie pozostał jednorodny i bardziej tradycyjny religijnie³³⁷.

Dzieje Żydów w Hiszpanii sięgają czasów rzymskich; niektórzy historycy wskazują na okres po zburzeniu Drugiej Świątyni w Jerozolimie i żydowskich niewolników ściągniętych tu przez zwycięskich Rzymian; inni wskazują na okres jeszcze wcześniejszy. Wydaje się wysoce prawdopodobne, że na Półwysp Iberyjski Żydzi przybywali, choćby w sprawach handlowych, wcześniej³³⁸.

Żydzi w wiekach średnich, w czasach panowania arabskiego, żyli na Półwyspie, trudniąc się głównie handlem i rzemiosłem, a ich pozycja polityczna i społeczna w poszczególnych królestwach, księstwach i kalifatach i była różna i ulegała częstym zmianom. Mimo iż szacunki się różnią, większość historyków przyjmuje, że przed małżeństwem Izabeli i Ferdynanda na terenie Półwyspu mieszkało ok. 200 tys. Żydów³³⁹. Związek dynastyczny Izabeli Kastylijskiej i Fernanda Aragońskiego rozpoczął proces, w wyniku którego zjednoczono katolicką Hiszpanię. Niosło to z sobą niebezpieczeństwo dla Żydów: arcykatolicki król i królowie Hiszpanii postanowili „oczyścić” kraj z innowierców. W 1481 r. utworzono Św. Inkwizycję, a gdy w 1492 r. usunięto muzułmanów z Granady, postanowiono wygnać także Żydów. Pod koniec lipca 1492 r. ponad 100 tys. Żydów uciekło z Hiszpanii³⁴⁰.

Ci, którzy chcieli zostać w kraju, musieli zgodzić się na chrzest, lecz wielu i nadal skrycie dochowywało wierności judaizmowi. Wielu z tych tzw. *conversos*

³³⁷ http://www.jewishgen.org/Sephardic/SEPH_who.HTM [10.05.2017]

³³⁸ <http://kehillatisrael.net/docs/learning/sephardim.html> [10.05.2017]

³³⁹ <http://www.timesofisrael.com/spain-expected-to-approve-law-of-return-for-jews/> [10.05.2017]

³⁴⁰ Ibidem.

pogardliwie nazywanych *marranos* (świń) zginęło na stosie, niektórzy uciekli do Europy Zachodniej (osiedlając się m.in. w Niderlandach) i Ameryki Łacińskiej, wielu powróciło do judaizmu. Zamożni konwertyci związali się poprzez małżeństwa z hiszpańską arystokracją. Niewielka liczba Żydów przybyła do Hiszpanii w XIX w. Odbudowująca się społeczność żydowska otworzyła synagogi w Barcelonie i Madrycie już w pierwszych dekadach XX stulecia.

Neutralność Hiszpanii w czasie drugiej wojny światowej umożliwiła ponad 25 tys. Żydów ewakuować się przez Hiszpanię na zachód. Współpracowano z dyplomacją francuską, zaś w 1944 r. Hiszpania również wzięła udział w staraniach o ratowanie żydostwa węgierskiego, przyjmując 2750 uchodźców. Postawa wielu dyplomatów hiszpańskich odbiegała od postawy samego Franco, który rządził krajem od 1939 do swej śmierci w 1975 r. Po drugiej wojnie Franco próbował twierdzić, że rzeczywiście starał się ratować Żydów w Hiszpanii, lecz historycy twierdzą, że faszystowska Hiszpania nie pozostała neutralna ze względu na ideologiczną opozycję, aby przystąpić do państw Osi, lecz dlatego, że wojna domowa w Hiszpanii w latach 1936-1939 (która była swego rodzaju poligonem doświadczalnym dla wojsk niemieckich, pomagających Franco), kosztowała kraj zbyt dużo i pozostawiła go zrujnowanym. Generał Franco nie budował wprawdzie obozów koncentracyjnych w kraju, ani nie wysłał hiszpańskich Żydów do Niemiec, choć kilka lat temu w archiwach odnaleziono dokument z 1941 r., dowodzący, że Hiszpania przygotowała listę 6 tys. Żydów zamieszkałych na jej terytorium z zamiarem przekazania jej „architektowi Zagłady”, Himmlerowi. Działo się to w momencie negocjacji Niemiec i Hiszpanii w sprawie przystąpienia tej ostatniej do państw Osi, do czego ostatecznie nie doszło³⁴¹.

Zdecydowana większość Żydów, którzy schronili się w Hiszpanii, po wojnie wyjechała do innych krajów, ponieważ oferowano im jedynie tranzyt, a nie wizę rezydencyjną. Do Izraela wyemigrowało po 1948 r. ok. 1400 osób. W czasie reżimu generała Franco społeczności żydowskie w Madrycie i Barcelonie egzystowały; dopiero w 1968 r. w Madrycie otwarto nową synagogę. Izrael i Hiszpania nie nawiązały stosunków dyplomatycznych aż do 1986 r., kiedy to Hiszpania uznała państwo Izrael. Niemniej, hiszpańska społeczność żydowska, poprzez stowarzyszenia przyjaźni i współpracę kulturalną, wreszcie więzy rodzinne,

³⁴¹ <http://www.haaretz.com/wwii-document-reveals-general-franco-handed-nazis-list-of-spanish-jews-1.297546> [13.05.2017]

zapewniała nieoficjalne powiązania między obydwojoma krajami. W 1992 r. rząd i król Juan Carlos oficjalnie uchylili edykt o wydaleniu Żydów z 1492 r. W ostatnich latach w Madrycie i Barcelonie wybudowano nowe synagogi³⁴².

Dziś dwa główne centra życia żydowskiego w Hiszpanii to Madryd (ok. 4,5 tys.) i Barcelona (3,5 tys.), następnie Malaga, Alicante, Kadyks, Marbella, Majorka, Torremolinos, Walencja, Wyspy Kanaryjskie (przybysze z Afryki Północnej w latach pięćdziesiątych XX w. dali początek tamtejszym społecznościom żydowskim), Sewilla. W hiszpańskiej Afryce Północnej, w miastach Ceuta i Melilla również rezyduje niewielka społeczność żydowska. Żydzi hiszpańscy dziś to potomkowie powojennej migracji z Maroka, krajów bałkańskich, innych państw europejskich i jako ostatnia większa fala migracyjna, Żydzi z Ameryki Łacińskiej³⁴³.

W Hiszpanii mieszka ok. 45 tys. Żydów (0,08% całej populacji), z czego większość w Madrycie i Barcelonie (po ok. 15 tys., choć oficjalne dane gmin żydowskich podają mniejsze liczby). Federacja Gmin Żydowskich Hiszpanii (Federacion de Comunidades Israelitas de Espada, przewodniczącym jest aktualnie Isaac Querub³⁴⁴), która jednoczy ortodoksyjne gminy żydowskie z różnych części kraju, reprezentuje interesy społeczności żydowskiej przed rządem. W Barcelonie istnieje także kongregacja reformowana i grupy prowadzone przez Chabad. Chabad działa także w Maladze, Gironie, Marbelli i Madrycie³⁴⁵.

Emigranci z Ameryki Łacińskiej, przybyli z gmin silnie zlaicyzowanych, organizują własne stowarzyszenia, niereligijne, w których działalnością starają się zainteresować innych Żydów. Jednym z najprężniej w tym duchu działającą organizacją jest centrum Barucha Spinozy. W Barcelonie Sefardyjczycy i Aszkenazyjczycy modlą się w osobnych synagogach,; poza głównymi ośrodkami, madrytem i Barcelona, czynne są synagogi m.in. w Alicante, Maladze, Marbelli, Melilli, Sewilli, Torremolinos i Walencji. Szkoły żydowskie funkcjonują w Barcelonie, Madrycie i Maladze. Aktywne są krajowe filie WIZO i B'nai B'rith, w Barcelonie otwarto niedawno ośrodek zajmujący się ochroną dziedzictwa żydowskiego „Zakhor”³⁴⁶.

³⁴² <http://www.jewishvirtuallibrary.org/spain-virtual-jewish-history-tour> [10.05.2017]

³⁴³ <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/ES> [10.05.2017]

³⁴⁴ <http://www.eurojewcong.org/communities/> [10.05.2017]

³⁴⁵ http://www.chabad.org/centers/default_cdo/country/Spain/jewish/Chabad-Lubavitch-Directory.htm [13.05.2017]

³⁴⁶ <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/ES> [10.05.2017]

W Toledo znajduje się ulokowane w synagodze Muzeum Sefardyjskie, w Kordobie można odwiedzić synagogę Majmonidesa (wiele obiektów synagogalnych w Hiszpanii, po wygnaniu Żydów służyło jako kościoły katolickie). W wielu miastach można zwiedzić były dzielnice żydowskie³⁴⁷. Hiszpania w 2015 r. przyjęła długo i z niecierpliwością oczekiwane prawo, zezwalające na starania tysiącom ludzi na świecie o hiszpańskie obywatelstwo, o ile udowodnią, iż są potomkami Żydów wypędzonych z kraju w czasach prześladowań Wielkiej inkwizycji w 1492 r. Co istotne, starający się nie muszą zrzekać się już posiadanego obywatelstwa ani zamieszkać w Hiszpanii³⁴⁸.

Wobec braku prawa ograniczającego propagowanie nienawiści lub negowania Holocaustu, Hiszpania służy jako ośrodek wydawniczy i dystrybucyjny dla neonazistów i innych przedstawicieli skrajnej prawicy. Rzeczywiście, po zakończeniu wojny we frankistowskiej Hiszpanii schroniło się wielu hitlerowskich zbrodniarzy wojennych i neonazistów, skazanych za promowanie nienawiści rasowej lub rewizjonizmu historycznego³⁴⁹.

We współczesnej Hiszpanii w zasadzie nie słyhać o przypadkach antysemityzmu, i tym bardziej zaskakują dane z raportu Instytutu Gatestone w 2011 r., zajmującego się m.in. przemocą i propagandą antysemicką na Półwyspie Iberyjskim. Autorzy raportu twierdzili, iż Hiszpania stała się jednym z najbardziej antysemickich państw w Unii Europejskiej, a rząd hiszpański nie poczynił żadnych kroków, aby ten stan rzeczy zmienić. Zbiegło się to w czasie z recesją, kryzysem ekonomicznym i zaburzeniami społecznymi w Hiszpanii, zaś wzrost antysemityzmu autorzy raportu łączyli ze znanym zjawiskiem szukania „kozła ofiarnego” odpowiedzialnego za kłopoty gospodarcze i niepokoje społeczne³⁵⁰. Inne sprawozdanie dotyczące antysemityzmu w Europie, opublikowane przez nowojorską Ligę Przeciwko Zniesławieniu mówi, że według 54% Hiszpanów „Żydzi mają zbyt dużą siłę na rynkach międzynarodowych”, zaś 51% respondentów twierdziło, że „Żydzi są bardziej lojalni wobec Izraela niż Hiszpanii”³⁵¹. Wyniki ankiety dziwią w przypadku państwa, którego zaledwie 0,08% stanowią Żydzi, i państwa, które pozbyło się znacznej części „swoich” Żydów kilka stuleci temu.

³⁴⁷ Ibidem.

³⁴⁸ http://elpais.com/elpais/2015/06/11/inenglish/1434029376_459656.html [10.05.2015]

³⁴⁹ <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/ES> [10.05.2017]

³⁵⁰ <https://www.gatestoneinstitute.org/2020/spain-anti-semitic> [13.05.2017]

³⁵¹ Ibidem.

Można jednak zaryzykować stwierdzenie, że społeczność żydowska w tym państwie może być specjalnie narażona na zagrożenie terrorystyczne ze strony fundamentalistów islamskich. Potencjalne zagrożenie zdają się dostrzegać hiszpańscy Żydzi: Naczelny rabin Katalonii Meir Bar-Hen w wywiadzie dla Żydowskiej Agencji Telegraficznej zaapelował do społeczności żydowskiej, aby opuszczała Katalonię i przenosiła się do Izraela. Rabin udzielił wywiadu po zamachach, do jakich doszło w sierpniu 2017 r. w centrum Barcelony i Cambrils³⁵².

³⁵² <http://www.rp.pl/Terroryzm/170819114-Rabin-do-Zydow-z-Katalonii-Wyjezdzaicie-do-Izraela.html>
[23.08.2017]

„B”

**BADANIA ANKIETOWE. MNIEJSZOŚĆ ŻYDOWSKA W WYBRANYCH
PAŃSTWACH**

Cz. 1. PRZEBIEG I ORGANIZACJA BADAŃ.

Dla potrzeb koordynowanego przez Fundację ChAI związanej z Chabad Lubawicz Polska projektu pt. „Comparative Studies on Minorities Situation in Europe and Guidelines to Improve and Standardize the Minorities' Status in Europe”, realizowanego w ramach programu ERASMUS+, przeprowadzono badania ankietowe dotyczące mniejszości żydowskiej w danym państwie. Badania, oprócz Polski, przeprowadzono na Słowacji, na Węgrzech, w Austrii, Belgii i Hiszpanii.

W tej części opracowania przedstawiono opinię przedstawicieli mniejszości żydowskiej, które są pomocne dla m.in. oceny ich sytuacji w danym państwie, nakreślenia płaszczyzn kontaktów funkcjonujących pomiędzy przedstawicielami mniejszości żydowskiej a ośrodkami władzy, społeczeństwem większościowym i innymi mniejszościami. Informacje uzyskane dzięki badaniom miały na celu ukazać – choćby częściowo – sytuację mniejszości żydowskiej tak, jak ją postrzegają sami jej przedstawiciele, zobrazować problemy związane np. ze swobodą funkcjonowania kultu i utrzymania tożsamości narodowej, możliwościami nauki i posługiwania się językami żydowskimi, wskazać na wynikające stąd potrzeby i problemy w poszczególnych krajach (także problem antysemityzmu i dyskryminacji oraz ich przeciwdziałania), poziom ich akceptacji dla innych mniejszości i społeczeństwa większościowego.

Przedmiot i cel badania:

Istotną kwestią była próba określenia identyfikacji i tożsamości: żydowskiej, europejskiej, obywatelskiej respondentów. W ramach systematyzacji i uproszczenia procedur badawczych w kwestionariuszu wyodrębniono kilka zagadnień: kwestie językowe, religijne i rodzinne, relacji z innymi, stosunku mniejszość-władze, stopnia zaufania do poszczególnych agend rządowych i instytucji publicznych, antysemityzmu i dyskryminacji. Na tej podstawie starano się pozyskać materiały, pomocne w udzieleniu odpowiedzi na pytania:

- Jakie są potrzeby i stopień ich zaspokojenia, jeśli chodzi o możliwość nauki i posługiwania się językami żydowskimi oraz poznawania kultury i historii Żydów?
- Jakie czynniki przeszkadzają czy uniemożliwiają swobodny dostęp do nauki języków żydowskich oraz wiedzy o historii i kulturze Żydów?

- Poczucie jakiej tożsamości jest najbliższe przedstawicielom mniejszości żydowskiej w danym kraju?
- Jak przedstawiciele mniejszości oceniają udział i zaangażowanie agend rządowych i samorządowych w zagwarantowanie wynikających z prawa zewnętrznego i wewnętrznego bezpieczeństwa mniejszości i we wspieranie jej rozwoju i tożsamości?
- Jak przedstawiciele mniejszości żydowskiej postrzegają inne nacje zamieszkałe w danym kraju, ze szczególnym uwzględnieniem liczniejszych mniejszości narodowych i jak oceniają ich sytuację?
- Jak mniejszość postrzega swoje relacje ze społeczeństwem większościowym?
- Czy przedstawiciele mniejszości żydowskiej spotykają się z jakimiś formami dyskryminacji i antysemityzmu?

Miejsce przeprowadzenia badań, dobór respondentów, charakterystyka narzędzia badawczego:

Grupy badawcze składały się w założeniu wyłącznie z przedstawicieli mniejszości żydowskiej w danym kraju (deklaracja własna). Badania ankietowe prowadziły organizacje związane z chasydzkim ruchem Chabad i w siedzibach Chabad, względnie ankiety rozsyłano online za pośrednictwem organizacji i fundacji współpracujących z ruchem. Kwestionariusze ankiety sporządzono w języku polskim i w języku angielskim (dla respondentów spoza Polski), przy czym można było skorzystać z pomocy tłumacza – osoby przeprowadzającej badania w danym kraju, względnie kontaktując się drogą mailową. Za przeprowadzenie badań na miejscu, rozsyłanie i zbieranie kwestionariuszy ankiety online i drogą mailową odpowiedzialni byli koordynator i partnerzy projektu: Fundacja ChAI, Warszawa (koordynator), Egység Magyarországi Izraelita Hitközség, Budapest, Chabad Huis voor Cultuur, Zorg en Forming vzw, Antwerpen, Chabad Youth Center, Wien, Chabad Lubavitch Fundacion Privada, Barcelona, Zidovske vzdelevacie Chabad, Bratislava.

Kwestionariusz ankiety, jako narzędzie pozwalające na zachowanie anonimowości a także przeprowadzenia badań w dość krótkim czasie na możliwie dużej grupie respondentów uznano za najbardziej odpowiednie narzędzie badawcze. Kwestionariusz (zob. Aneks), poza pytaniami z tzw. metryczki (płeć, wiek, wykształcenie, źródła utrzymania, członkostwo w gminie żydowskiej bądź organizacji mniejszości żydowskiej), zawierał 25 pytań. Znalazły się w nim pytania zarówno

o zamkniętej kafeterii odpowiedzi, jak i pytania otwarte, pozwalające udzielić respondentowi odpowiedzi, jaką on sam uznał za właściwą. W niektórych pytaniach zamkniętych pozostawiono także możliwość udzielenia odpowiedzi spoza kafeterii w przypadku, gdyby respondent uznał, że zaproponowane odpowiedzi nie wyczerpują tematu pytania lub gdyby miał szczególną opinię w jakiejś kwestii i chciał się nią podzielić.

Przebieg badań:

Badania realizowane były w miesiącach kwiecień – maj 2017 roku, przy czym, z uwagi na znikomą liczbę odpowiedzi z niektórych państw, przedłużono okres ich zbierania do 15 sierpnia. Dobór próby nie do końca był losowy – kwestionariusze otrzymali członkowie i sympatycy organizacji i instytucji współpracujących z ruchem Chabad w poszczególnych państwach, co nie wykluczało – z uwagi na zakres i charakter aktywności poszczególnych stowarzyszeń – wypełnienia ankiety także przez osoby nie związane z Chabad, ale poczuwające się do bycia członkiem mniejszości żydowskiej i będące obywatelami danego państwa. Pośrednictwo wspomnianych wyżej instytucji-partnerów projektu pozwoliło na dotarcie bezpośrednio do przedstawicieli mniejszości żydowskiej.

Każda grupa przed rozdaniem ankiet była poinformowana, że udział w badaniach jest dobrowolny i anonimowy (stosowna informacja znalazła się też na wydrukach ankiet). Przedstawiony został również temat i cel badania oraz informacja o projekcie, a także krótka instrukcja dotycząca sposobu umieszczania odpowiedzi w kwestionariuszu. Szacowany czas, jaki był potrzebny respondentom na udzielenie pytań to 15 do 25 minut.

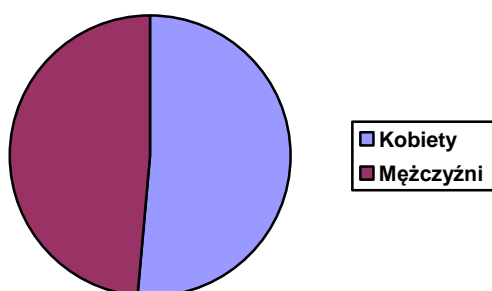
Informacje na temat liczby respondentów, struktury wiekowej oraz charakterystyka badanej grupy znajdują się w części poprzedzającej odpowiedzi na same pytania (tam, gdzie znalazło to zastosowanie w świetle definicji mniejszości obowiązującej w danym państwie, nie wzięto pod uwagę odpowiedzi tych osób, które wypełniały ankietę nie będąc obywatelem danego państwa, a zatem nie należące do oficjalnie uznanej w danym państwie mniejszości). Generalnie, w badaniu wzięła udział grupa ok. 180 respondentów o dużym zróżnicowaniu wiekowym, od lat 17 do 70+. Wśród poszczególnych grup wiekowych najliczniejsza była grupa osób w wieku dojrzałym i produkcyjnym (powyżej 25, poniżej 60).

Cz. 2. POLSKA.

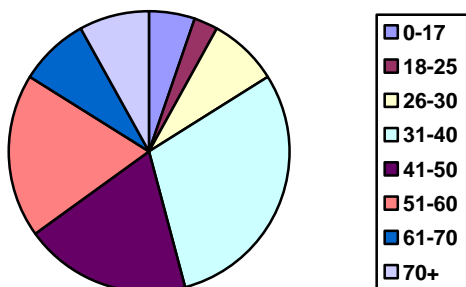
2.1. Struktura i charakterystyka badanej grupy respondentów.

W badaniu wzięło udział 37 respondentów, deklarujących się jako przedstawiciele mniejszości żydowskiej w Rzeczypospolitej Polskiej, w tym 19 kobiet i 18 mężczyzn. Badana grupa była zróżnicowana wiekowo ze wskazaniem na osoby w wieku produkcyjnym: 2 osoby w wieku do 17 lat, jedna w wieku od 18 do 25 lat, 3 w przedziale wiekowym 26-30, 11 osób w przedziale 31-40, po 7 osób w przedziale 41-50 i 51-60, 3 osoby w wieku 61-70 i jedna osoba w wieku powyżej 70 lat. Zdecydowana większość respondentów urodziła się w Polsce (34 osoby), dwie na Ukrainie i jedna na Słowacji.

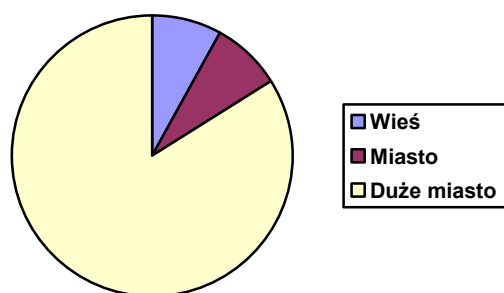
Płeć respondentów:



Wiek respondentów:

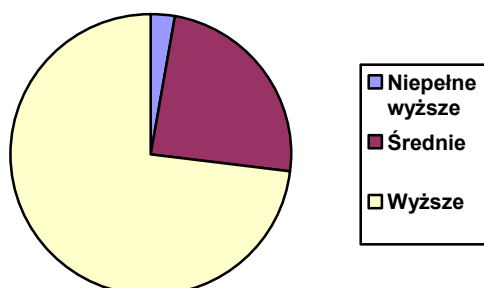


Miejsce zamieszkania respondentów:



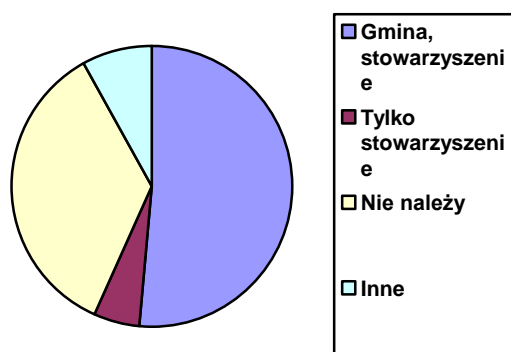
Większość respondentów jako miejsce swego zamieszkania wskazała duże miasto (powyżej 100 000), 3 miasto i 3 wieś. Trzy z tych osób wskazały na miejsce swego aktualnego zamieszkania inny kraj niż Polskę: Izrael (duże miasto), Hiszpanię (duże miasto) i Ukrainę (miasto). Badania ankietowe przeprowadzono w Warszawie, ale wydaje się, że – generalnie, mimo iż jest to bardzo mała próbka, odpowiedzi potwierdzają tradycyjne miejsca osiedlenia mniejszości żydowskiej w Polsce, grupy od dawna wysoce zurbanizowanej, w ośrodkach miejskich i wielkomiejskich. Wśród respondentów w związku małżeńskim pozostawało 19 osób, w związku partnerskim 4, stanu wolnego 12, zaś dwie osoby odmówiły odpowiedzi na to pytanie.

Wykształcenie:



Jest to grupa dobrze wykształcona: jedna osoba deklarowała wykształcenie niepełne wyższe, 9 średnie i 27 wyższe. Z tego własną firmę jako źródło utrzymania zadeklarowało 8 osób, w administracji rządowej i pozarządowej pracuje 5 osób, w wolnych zawodach 8, jako najemni pracownicy umysłowi 4, w kulturze i edukacji pracuje 3 osoby, uczący się to dwie osoby, utrzymujący się z renty lub emerytury 3, i jedna osoba jako najemny pracownik fizyczny. Trzy osoby nie udzieliło odpowiedzi na to pytanie.

Przynależność do gminy wyznaniowej, organizacji mniejszościowej etc.



Jako członkowie gminy żydowskiej względnie gminy i stowarzyszeń mniejszości żydowskiej zadeklarowało się 19 osób, dwie zadeklarowały przynależność do stowarzyszeń mniejszości, jedna odmówiła odpowiedzi, jedna jej nie udzieliła i jedna stwierdziła, że okazjonalnie odwiedza siedzibę Chabad Lubawicz. Ani do gminy, ani do stowarzyszeń mniejszości żydowskiej nie należy 13 spośród respondentów.

2.2. Wybrane aspekty badań.

2.2.1. JĘZYK.

Na pytanie „W jakim języku najczęściej rozmawia Pani/Pan w domu?”, respondenci mieli do wyboru kilka odpowiedzi, mogli odmówić odpowiedzi, względnie wskazać swoją. Wyniki:

- krajowym (tu: polskim) – 28
- hebrajskim i polskim – 1
- jidysz i polskim – 2
- polskim, hebrajskim, jidysz – 1
- polskim, hebrajskim, angielskim – 1
- polskim i angielskim – 2
- polskim i słowackim – 1
- rosyjskim – 1

Żaden z respondentów nie wskazał wyłącznie języków żydowskich: hebrajskiego i jidysz. W sumie zaledwie 5 zadeklarowało posługiwanie się którymś z języków żydowskich w domu, przy czym każdorazowo towarzyszyło temu posługiwanie się innymi językami, najczęściej polskim. Może to wynikać z ograniczonych możliwości

nauki języków żydowskich, zwłaszcza jidysz, w Polsce. Poniższa tabela informuje o tych możliwościach (pytanie „Czy ma Pani/Pan możliwość...”):

	Tak	Dość często	Bardzo rzadko	Nie	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi/Brak odpowiedzi
Nauki języka hebrajskiego?	20	1	10	5	-	1
Nauki języka żydowskiego (jidysz)?	10	1	12	12	1	1
Rozmawiania z przyjaciółmi, kolegami etc. w językach żydowskich?	3	5	15	7	1	2
Czytania prasy, słuchania audycji radiowych i oglądania TV w językach żydowskich?	7	5	10	7	7	3
Czytania prasy, słuchania audycji radiowych i TV poświęconych religii, kulturze i historii żydowskiej (w językach nie-żydowskich)?	11	9	7	7	-	3
Załatwiania spraw urzędowych i posługiwania się językami żydowskimi w biurze czy urzędzie?	2	-	5	25	1	4

Zarazem wymienione wyżej możliwości okazały się dość istotne dla części respondentów, co ilustruje poniższa tabela (pytanie: „W jakim stopniu jest dla Pani/Pana ważna...?”):

	Bardzo	Dość ważne	Mało ważne	Nieważ ne	Nie wiem	Odma wiam odpowi edzi/Br ak odpowi edzi
Możliwość nauki języka hebrajskiego	16	11	6	1	1	2
Możliwość nauki języka żydowskiego (jidysz)	9	9	10	5	1	3
Możliwość rozmawiania z przyjaciółmi, kolegami etc. w językach żydowskich	9	10	10	4	1	3
Możliwość nauki o kulturze i historii żydowskiej	24	8	2	-	-	3
Możliwość czytania prasy, słuchania audycji radiowych i oglądania TV w językach żydowskich	13	10	9	1	-	3
Możliwość czytania prasy, słuchania audycji radiowych i TV poświęconych religii, kulturze i historii żydowskiej (w językach nie-żydowskich)	19	10	4	1	-	3
Możliwość załatwiania spraw urzędowych i posługiwania się językami żydowskimi w biurze czy urzędzie	5	8	10	10	-	4

Dla większości osób, które wypełniły ankietę, możliwości uczenia się o historii i kulturze Żydów, podobnie jak możliwości nauki języków żydowskich (zwłaszcza hebrajskiego), są dość ważne. Przewaga wskazań na język hebrajski może wynikać z użyteczności tego języka, obowiązującego w Izraelu (niewykluczony też religijny aspekt znajomości języka Pisma), podczas gdy chęć znajomości jidysz może wynikać z potrzeb naukowych, zainteresowań literackich czy „sentymentalnych”, teoretycznie w mniejszym stopniu pragmatycznych. Zarazem, ograniczone są w Polsce możliwości nauki tych języków: ośrodki, w których można uczyć się na kurs hebrajskiego czy jidysz znajdują się najczęściej w dużych miastach, a poza Warszawą i siedzibami większych gmin wyznaniowych żydowskich, związane są głównie ze środowiskami akademickimi. Jeszcze słabiej sytuacja przedstawia się w przypadku nauczania tych języków w szkołach podstawowych i średnich, podobnie jak możliwości uczestniczenia w kursach kultury i historii Żydów. Odpowiedzi polskich respondentów na pytanie „Czy dzieci i młodzież żydowska w miejscu, gdzie Pani/Pan mieszka, mają możliwość...?” zamieszczono poniżej:

	Tak	Nie	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi/Brak odpowiedzi
Uczęszczania do publicznych szkół żydowskich (z językami żydowskimi)?	8	22	5	2
Uczęszczania do prywatnych szkół żydowskich (z językami żydowskimi)?	17	15	2	3
Uczenia się języków żydowskich i poznawania żydowskiej kultury i tradycji w publicznych szkołach nieżydowskich?	7	22	5	3
Uczenia się języków żydowskich i poznawania żydowskiej kultury i tradycji w prywatnych szkołach nieżydowskich?	15	16	3	3

Wyraźnie też widać przewagę szkół niepublicznych, w których można uczyć się w języku żydowskim czy języka żydowskiego. Znow, trzeba pamiętać, że większość respondentów to mieszkańcy wielkich miast (powyżej 100 000 mieszkańców), prawdopodobnie mieszkańcy Warszawy, w której skupiona jest większość instytucji mniejszości żydowskiej, gdzie istnieje możliwość takiej edukacji, względnie łatwiej o kursy dotyczące szeroko rozumianej kultury żydowskiej. Skądinąd wiadomo, że podobne zaplecze posiada jeszcze Kraków oraz, w mniejszym stopniu siedziby nielicznych gmin wyznaniowych żydowskich w Polsce i większe ośrodki akademickie.

2.2.2. RELIGIA I ŚWIĘTA NARODOWE.

Uczestniczenie w uroczystościach religijnych i rodzinnych o charakterze tradycyjnym jest niezmiernie ważną przesłanką „bycia Żydem”, żydowskiej tożsamości respondentów. Poniżej odpowiedzi na pytanie o udział w takich wydarzeniach jak brit mila, bar micwa, religijny ślub i pogrzeb etc.

Odpowiedzi twierdzącej udzieliło 26 respondentów, negatywnej 2, 7 stwierdziło, że nie ma takiej możliwości, zaś dwie odmówiły odpowiedzi. Dość zbliżone były odpowiedzi na pytanie, czy oprócz udziału w uroczystościach rodzinnych, ma Pani/Pan możliwość praktykowania judaizmu i tradycji żydowskich, uczestniczenia w nabożeństwach i celebrowania świąt. Tutaj twierdząco odpowiedziało 31 osób, negatywnej odpowiedzi udzieliły 3 osoby, jedna stwierdziła, że nie wie, zaś dwie osoby odmówiły udzielenia odpowiedzi na to pytanie.

Z kolei na pytanie „Czy ma Pani/Pan możliwość uczestniczenia w uroczystościach kulturalnych i narodowych (np. Międzynarodowy Dzień Pamięci o Ofiarach Holocaustu etc.)?” twierdzących odpowiedzi było 33, jedna osoba odpowiedziała, że nie ma takiej możliwości, zaś 3 stwierdziły, że nie wiedzą.

Z poprzednim pytaniem łączyło się pytanie o udział przedstawicieli władz państwowych i samorządowych w miejscu zamieszkania respondentów względnie ich wsparcie dla organizacji uroczystości religijnych i kulturalnych mniejszości żydowskiej, takich jak Chanuka, Międzynarodowy Dzień Pamięci o Ofiarach Holocaustu etc. Odpowiedzi poniżej:

- Tak – 18
- Sporadycznie – 0
- Nie – 9
- Nie wiem -10

W przypadku tego pytania nie było odpowiedzi odmownych.

2.2.3. KWESTIA TOŻSAMOŚCI.

Poniższa tabela zawiera odpowiedzi na temat: „Czy czujesz się dumny z... ?”:

	Nie/Wcale	Raczej tak	Raczej nie	Tak/Bardzo	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi/Brak odpowiedzi
- bycia Żydem/pochodzenia żydowskiego	2	7	-	23	1	4
- bycia obywatelem państwa, w którym mieszkasz	1	10	6	11	5	4
- pochodzenia z regionu, w którym mieszkasz lub z którego pochodzisz	2	9	4	17	2	3
- pochodzenia z miasta w którym mieszkasz lub z którego pochodzisz	2	10	3	17	2	3
- bycia Europejką/Europejczykiem	2	11	1	16	4	3

Większość respondentów odpowiedziała, że czuje się bardzo dumna z bycia Żydem względnie pochodzenia żydowskiego. Stopień pozytywnego postrzegania regionu i miejsca swego zamieszkania/pochodzenia jest mniejszy, zaś stosunkowo najmniej osób (11) określiło swoją pełną afirmację dla kraju pochodzenia. Generalnie respondenci czują się dumni ze swego pochodzenia, miejsca zamieszkania, regionu, bycia częścią wspólnoty europejskiej. Z kolei na pytanie o stopień związania z krajem zamieszkania, miejscem zamieszkania, Europą, regionem, państwem Izraela odpowiedziano:

	Wcale	Słabo	Mocno	Bardzo	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
Krajem zamieszkania	2	11	10	12	1	-
regionem	2	17	7	11	1	-
Miejscem zamieszkania	2	12	8	13	1	-
Europą	1	10	13	11	2	-
Izraelem	1	7	10	17	1	1

Zwraca uwagę fakt, że minimalnie, ale jednak, większość respondentów jest/czuje się silniej związana z Europą i zwłaszcza z Izraelem niż krajem zamieszkania (Polską). Stosunkowo słabsza jest identyfikacja z regionem i miejscem (miastem) zamieszkania.

Powyższe dane potwierdzają odpowiedzi na pytanie o stosunek do Unii Europejskiej, który respondenci odpowiednio określili jako:

- bardzo pozytywny – 12
- pozytywny – 16
- obojętny – 8
- nie wiem – 1

Nie było opinii negatywnych i bardzo negatywnych, podobnie jak nikt nie odmówił odpowiedzi. Wydaje się zatem, że stosunek do Unii Europejskiej jest w pełni pozytywny, co więcej – wrecz afirmatywny. Dość podobnie odpowiadano na pytanie o fakt przynależności Polski do Unii (czy przynależność kraju do UE jest z korzyścią dla mniejszości żydowskiej?). Odpowiedzi poniżej.

- tak – 20
- nie ma znaczenia – 11
- nie wiem – 6

Niemniej, daje się zauważyć, że opinia na temat korzyści z członostwa w Unii Europejskiej wynikających dla mniejszości żydowskiej są już bardziej podzielone, mniej entuzjastyczne, chociaż nie było opinii negatywnych.

Kolejnym pytaniem było „Czy zdecydowałaby się Pani na wyjazd z kraju pod warunkiem otrzymania znacznej pomocy finansowej i socjalnej?”. Tutaj twierdząco odpowiedziało 18 respondentów, odmownie 3 osoby, odpowiedzi „nie wiem” udzieliło 14 osób, zaś 2 odmówiły udzielenia odpowiedzi na to pytanie.

Ci, którzy zdecydowaliby się na wyjazd, wskazywali na: Izrael (15), USA/Amerykę (3), USA lub Izrael (2), Izrael lub Kanadę (1), Izrael, Kanadę, Wielką Brytanię, Szwajcarię lub Austrię (1), odpowiedzi „nie wiem” udzieliły 3 osoby, zaś 12 odmówiło odpowiedzi.

Znowu zwraca uwagę duży odsetek wskazujących na Izrael, co może świadczyć o głębokim poczuciu więzi z państwem żydowskim. Niewiele osób wskazało na „tradycyjne” państwa emigracyjne, dokąd udawano się zazwyczaj z powodów ekonomicznych. Może to świadczyć o poprawiającym się statusie życia w Polsce po akcesie do Unii Europejskiej, ale wysoki wskaźnik Izraela jako miejsca ewentualnej emigracji zdaje się świadczyć przede wszystkim o głębokiej identyfikacji z tożsamością żydowską respondentów i dumy z posiadania własnego, żydowskiego państwa, nawet jeśli nie jest się jego obywatelem.

Interesujące, i generalnie potwierdzające powyższe hipotezy, są również odpowiedzi na pytanie, kim najbardziej czuje się respondent:

Żydem – 14

Polakiem – 1

Polakiem i Żydem – 6

Polakiem pochodzenia żydowskiego – 6

polskim Żydem – 8

Europejczykiem – 1

Inne: rosyjskim Żydem – 1

Swoją żydowską tożsamość lub pochodzenie w jakiejś formie podkreślali niemal wszyscy respondenci, podczas gdy zaledwie jeden określił się mianem wyłącznie Polaka i jeden – Europejczyka. Podkreślano miejsce pochodzenia jako „polski” lub „rosyjski” Żyd, ale ta przesłanka miała znaczenie drugorzędne w porównaniu do podkreślania swej żydowskości. Odpowiedź „Polak pochodzenia żydowskiego” padła 6 razy.

2.2.4. WOBEC INNYCH.

W kwestionariuszu znalazły się też pytania o ocenę aktywności, sympatii lub antypatii, widoczności w sferze publicznej mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce. Na pytanie o to, która z mniejszości narodowych i etnicznych w danym kraju jest najbardziej widoczna w sferze publicznej, życiu kulturalnym i politycznym respondenci odpowiedzieli, że żydowska (14), niemiecka (1), ukraińska (6), rosyjska (1), śląska (1), niemiecka i ukraińska (1), różne (1), żadna (2). Tutaj trzeba zaznaczyć, że mniejszość śląska, mieszkający na Górnym i Dolnym Śląsku Ślązacy, nie posiadają statusu mniejszości etnicznej ani narodowej w Polsce. Udzielono też krytycznej wobec rzeczywistości w Polsce odpowiedzi: „żadna, mamy monokulturę polsko-katolicką”, zaś dwie odpowiedzi były błędne (być może wynikały z niezrozumienia pytania) – „katolicka” i „europejska”. Nie udzieliło odpowiedzi na to pytanie 6 osób.

Generalnie więc wysoko część respondentów oceniło aktywność i widoczność mniejszości żydowskiej w sferze publicznej w Polsce.

Z kolei jako mniejszość narodową i etniczną najmniej widoczną w sferze publicznej, życiu kulturalnym i politycznym respondenci wskazali na: żydowską (12), karaimską (1), białoruską (2), rosyjską (1), łemkowską (2), romską (3). Błędnie wskazano na Etiopczyków (1) i muzułmanów (1), nie posiadających statusu mniejszości czy będących mniejszością wyznaniową. Określenie „żadna” padło jeden raz, nie udzieliło odpowiedzi 10, że nie wie odpowiedziały dwie osoby.

Wynika z tego, że niemal ta sama liczba respondentów co w powyższym pytaniu jako najbardziej widoczną, jako mało widoczną w sferze publicznej oceniła mniejszość żydowską. Znow należy mieć na uwadze, że badania przeprowadzono wśród respondentów z dużych miast, a nie np. z Podlasia czy Warmii i Mazur bądź Opolszczyzny, w których takie mniejszości jak Niemcy, Białorusi czy Ukraińcy są liczne i są lepiej widoczne w sferze publicznej, przynajmniej na gruncie lokalnym.

Różne, dość zróżnicowane odpowiedzi padały na pytanie o to, która z mniejszości narodowych i etnicznych w kraju jest najbardziej uprzywilejowana w sferze publicznej, życiu kulturalnym i politycznym. Na żydowską wskazało 8 osób, łącznie na Niemców, Ukraińców i Litwinów jedna, na Ukraińców 3, na Niemców i Ślązaków jedna, na Romów jedna, na Niemców 5, na „górali” (nie uznawani za mniejszość) jedna, i błędnie na „katolików” i „Polaków” wskazało po jednej osobie,

nie udzieliło odpowiedzi 10. Jedna osoba udzieliła odpowiedzi: „mamy dyktaturę polsko-nazistowsko-katolicką”, w której pobrzmiwa bardzo krytyczny stosunek do realiów społeczno-politycznych w dzisiejszej Polsce.

Z kolei za mniejszość narodową lub etniczną najsilniej dyskryminowaną w sferze publicznej, życiu kulturalnym i politycznym uznano: Żydów (13), łącznie Arabów, Żydów i Ukraińców (1), Arabów muzułmanów (3), Romów (1), Rosjan (2), Kaszubów (1), Ukraińców (1) i nie posiadających oficjalnie statusu mniejszości Wietnamczyków (1). Odpowiedzi „nie wiem” udzieliła jedna osoba, zaś 13 nie udzieliło odpowiedzi na to pytanie.

Wniosek z tego, że respondenci – będąc członkami mniejszości żydowskiej – są najbardziej wyczuleni na jej sytuację, dostrzegając zarówno jej dużą aktywność czy uprzywilejowanie (8 osób), względnie czując się najbardziej dyskryminowani (13).

Z kolei jako mniejszość sprawiającą najwięcej problemów w sferze publicznej respondenci uznali mniejszość: żydowską (4), muzułmanów (1), Syryjczyków (1), Ukraińców (3), Niemców i Arabów (1), Romów (6), „nie wiem” (1), brak odpowiedzi (16). W tym, podobnie jak w poprzednim pytaniu respondenci niekoniecznie wiedzieli, kto jest oficjalnie uznany za mniejszość w Polsce (tu: Syryjczycy).

Za najmniej lubianych w Polsce uznano: Żydów (15), muzułmanów i Arabów (8), w tym znalazły się dopiski: „zastępczo”, „obecnie”, wespół Żydów, Ukraińców i Arabów (1), Romów (1), Rosjan (1), Żydów i Romów (1), Ukraińców (1). Odpowiedzi „nie wiem” udzieliła 1 osoba, odpowiedzi „raczej żadna” 1 osoba, nie udzieliło odpowiedzi 7 osób. Można spekulować, że odpowiedzi z dopiskami „obecnie” lub „zastępczo” wskazują na Żydów, których zastąpili arabscy muzułmanie. W tym wypadku zatem znów dostrzegamy wyczulenie na sytuację swojej mniejszości, ale także pobrzmiwające echa obserwacji sytuacji w Europie, która boryka się z problemem rozlokowania uchodźców z krajów muzułmańskich, z których niektórzy stwarzają zagrożenie terrorystyczne.

Kolejna grupa pytań dotyczyła akceptacji członka innej grupy narodowościowej i etnicznej (w przypadku Polski uwzględniono odpowiedzi dotyczące Polaków, Ukraińców, Romów i dodatkowo Niemców). Pytanie brzmiało: „Czy zaakceptowałaby Pani/Pan osobę pochodzącą z innej mniejszościowej grupy etnicznej/narodowej w charakterze”:

	Polak/Polka ³⁵³		Ukrainiec/Ukrainka ³⁵⁴		Rom (Cygan)/Romka	
	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie
współmałżonka lub partnera?	22	7	8	16	3	20
przyjaciela?	33	1	23	7	22	5
sąsiada z ulicy?	30	1	26	5	24	5
kolegi z pracy?	33	-	24	7	26	5
kogoś mieszkającego w tym samym domu?	31	4	19	9	17	11

- Nie wiem: w przypadku Polaka odpowiednio: 6, 1, 2, 1, 1; Ukrainca: 10, 4, 3, 3, 6; Roma: 11, 8, 6, 3, 7.

- Odmawiam odpowiedzi w przypadku Polaka odpowiednio: 2, 2, 4, 1, 1; Ukrainca: 3, 3, 3, 3, 3; Roma: 3, 2, 2, 3, 2.

Generalnie, akceptacja dla Polaka w charakterze przyjaciela, sąsiada etc. jest bardzo duża, ale tylko ok. 2/3 badanych zaakceptowałoby Polaka/Polkę jako małżonka czy partnera. Akceptacja ta wyraźnie maleje w przypadku Ukraińców i Romów, jakkolwiek pozostaje dość wysoka jeśli chodzi o przyjaciela, sąsiada czy kolegi z pracy.

W przypadku Polski zapytano także o akceptację dla odpowiedzialnych za Zagładę (nie uściślając tego) Niemców. Tutaj poszczególne głosy rozkładały się następująco: partner/małżonek – tak (9), nie (18), nie wiem (7), odmowa i brak odpowiedzi (3); przyjaciel – tak (23), nie (6), nie wiem (4), odmowa i brak odpowiedzi (4); sąsiad – tak (29), nie (3), nie wiem (3), odmowa i brak odpowiedzi (2); kolega z pracy – tak (26), nie (5), nie wiem (2), odmowa i brak odpowiedzi (4); domownik – tak (22), nie (9), nie wiem (4), odmowa i brak odpowiedzi (2). Odpowiedzi w przypadku Niemców zatem są niemal identyczne jak w przypadku Ukraińców. O ile nie budzi sprzeciwu sąsiad/sąsiadka, przyjaciel, kolega/koleżanka, o tyle niewiele osób zdecydowałoby się na poślubienie czy zadziergnięcie więzi partnerskich z przedstawicielami obu nacji (poniżej 20% odpowiedzi pozytywnych).

³⁵³ Odpowiednio: Słowak, Węgier, Austriak, Belg, Hiszpan.

³⁵⁴ Odpowiednia mniejszość w każdym z państw-partnerów.

2.2.5. ANTYSEMITYZM.

Ankieta dotyczyła też zachowań antysemickich. Tutaj pierwsze pytanie brzmiało: „Czy w zamieszkałym przez Panią/Pana kraju daje się zauważyć któreś z poniższych zachowań antysemickich w sferze i przestrzeni publicznej, niekoniecznie odnoszące się do Pani/Pana osobiście?” Odpowiedzi respondentów prezentuje tabela.

	Tak	Nie	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
- w wypowiedziach polityków?	32	5	-	-
- w mediach publicznych?	28	7	1	1
- mediach prywatnych?	30	4	2	1
- na ulicy, w czasie demonstracji?	31	4	1	1
- na stadionie, w czasie zawodów sportowych?	31	2	3	1
- w czasie uroczystości państwowych, lokalnych?	20	10	6	1
- antysemickie napisy na budynkach etc.?	33	3	-	1
- antysemickie napisy lub inne formy niszczenia budynków sakralnych, cmentarzy, siedzib gmin i instytucji żydowskich?	29	7	-	1

Jak wynika z powyższego, w zgodnej opinii respondentów zachowań antysemickich w Polsce w sferze publicznej nie brakuje, i choć częstotliwość ich odnotowywania jest wyraźnie mniejsza w czasie oficjalnych uroczystości państwowych, i nadal pozostaje bardzo wysoka.

Część respondentów w ciągu ostatnich 12 miesięcy poczuła osobiście niechęć lub spotkała się z dyskryminacją bądź prześladowaniami ze strony innych z uwagi na pochodzenie, wyznawaną religię lub z innych przyczyn. Ich odpowiedzi obrazuje poniższa tabela:

	Tak	Nie	Żaden z tych powodów	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
Pochodzenie etniczne/narodowe	22	8	3	-	1
Religia (wyznanie)	29	6	2	-	2
Z innych powodów	11	16	2	3	5

Uściślając powyższe, zadano kilka kolejnych pytań: „W których w ciągu ostatnich 12 miesięcy z niżej wymienionych okoliczności, środowisk, miejsc, poczuła Pani/Pan niechęć lub poczuł/-a się dyskryminowana bądź prześladowana z powodu swego pochodzenia etnicznego/narodowego lub wyznania religijnego”?

	Tak	Nie	W żadnej z wymienionych sytuacji	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
W szkole/na uczelni	4	16	4	3	8
W pracy/szukając pracy/ odchodząc z pracy	10	13	3	3	8
W zakładzie opieki zdrowotnej	7	18	4	2	6
W sądzie lub w urzędzie	4	19	4	3	7
W kontaktach z policją lub innymi służbami mundurowymi	7	19	3	2	6
W restauracji, barze, na dyskotecę	8	17	1	6	5
Na ulicy	21	10	2	1	3
Przez sąsiadów	10	19	2	2	4
W sklepie/na targu	10	19	3	3	4
W środkach komunikacji publicznej	14	15	2	2	4

Do antysemickich zaczepki i zachowania najczęściej dochodziło na ulicy i w środkach komunikacji publicznej. Szkoła, uczelnia, urząd to miejsca, w których do sytuacji takich dochodziło najrzadziej, jakkolwiek niepokojące jest, że w ogóle miały tam miejsce. Wszak uczelnia, szkoła, urząd czy sąd to miejsca, z uwagi na swą rolę edukacyjną i społeczną, to miejsca, w których żaden obywatel nie powinien spotykać się z zachowaniami o wydźwięku antysemickim czy jakąkolwiek dyskryminacją. Niektóre instytucje powinny być gwarantem bezpieczeństwa i praw mniejszości narodowych i etnicznych. Stąd istotne są odpowiedzi także na pytanie: Biorąc pod uwagę fakt, że niektóre instytucje powinny być gwarantem bezpieczeństwa i praw mniejszości narodowych i etnicznych, jak bardzo Pani/Pan ufa:

	Wcale	Raczej nie	Raczej tak	Ufam całkowicie	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
Królowi ³⁵⁵	-	-	-	-	-	-
Prezydentowi	14	11	5	3	1	3
Parlamentowi	9	18	3	2	1	4
Rządowi	16	13	1	3	1	3
Policji i innym służbom mundurowym	7	12	14	0	1	3
Wojsku	5	11	9	2	7	3
Sądom	5	13	11	2	3	3
Władzom samorządowym	9	12	8	2	2	3

Okazuje się, że biorący udział w ankiecie przedstawiciele mniejszości żydowskiej w ograniczonym stopniu ufają organom władzy. Wydaje się jednak, że jest to opinia którą aktualnie podzielają dobrze wykształceni i lepiej sytuowani mieszkańcy dużych i wielkich miast w Polsce, generalnie krytycznie nastawieni do rządów Prawa i Sprawiedliwości, partii przez część obywateli postrzeganej jako populistyczna, z odchyleniami nacjonalistycznymi, łamiąca czy naginająca prawo i konstytucję. Mieszkający w Polsce Żydzi, jak wynika z badań, również ich uczestnicy, to przeważnie dobrze wykształceni mieszkańcy dużych miast.

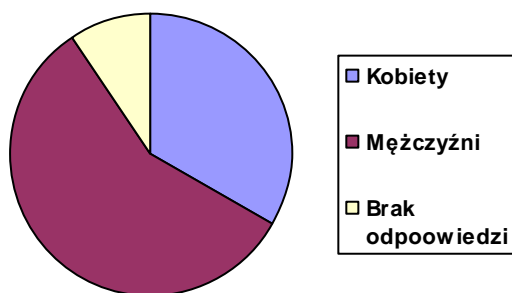
³⁵⁵ Jeśli pytanie nie dotyczy respondenta, pozostawiono puste miejsce.

Cz. 3. SŁOWACJA.

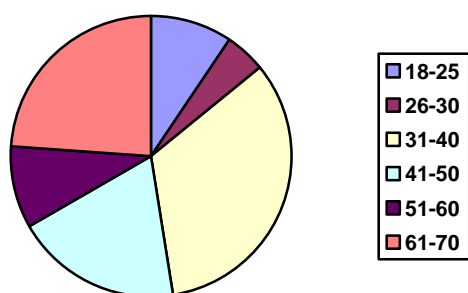
3.1. Struktura i charakterystyka badanej grupy respondentów.

W badaniu wzięło udział 21 osób, deklarujących się jako przedstawiciele mniejszości żydowskiej w Republice Słowackiej, w tym 7 kobiet, 12 mężczyzn, zaś dwie osoby odmówiły podania swej płci. Badana grupa była dość zróżnicowana wiekowo: 2 osoby w wieku od 18 do 25 lat, jedna w przedziale wiekowym 26-30, 7 osób w przedziale 31-40, 4 w przedziale 41-50, dwie w przedziale 51-60, 5 osób w wieku 61-70 lat. Zdecydowana większość respondentów urodziła się na Słowacji (18 osoby), trzy na Węgrzech, w USA i w Hiszpanii.

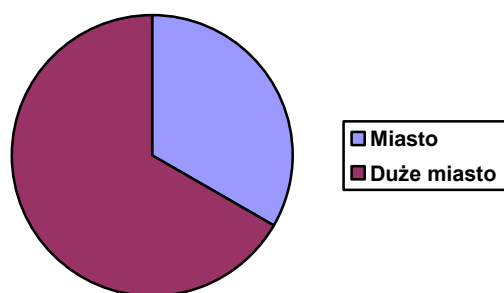
Płeć respondentów:



Wiek respondentów:

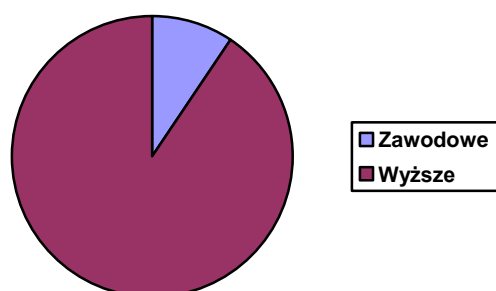


Miejsce zamieszkania respondentów:



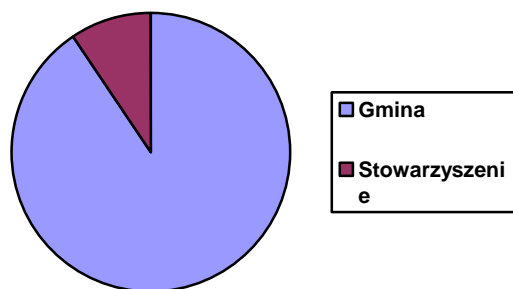
Większość respondentów jako miejsce swego zamieszkania wskazała duże miasto (powyżej 100 000), 7 osób miasto. Badania ankietowe w przypadku Słowacji, podobnie jak w Polsce, potwierdzają, że jest to grupa mocno zurbanizowana. Wśród respondentów w związku małżeńskim pozostawała większość – 16 osób, 5 określiło się jako stanu wolnego.

Wykształcenie:



Jest to grupa dobrze wykształcona: dwie osoby zadeklarowało wykształcenie zawodowe, 19 ukończenie studiów uniwersyteckich. Jeśli chodzi o źródła utrzymania, wśród respondentów było: dwóch właścicieli firmy, w administracji rządowej i pozarządowej pracowała jedna, w organizacjach typu non-profit dwie, w edukacji 6 osób, pracowników umysłowych 7, uczących się i emerytów po jednej osobie. Jedna osoba nie udzieliła odpowiedzi na to pytanie.

Przynależność do gminy wyznaniowej, organizacji mniejszościowej etc.



Wszyscy respondenci zadeklarowali przynależność do gminy wyznaniowej (19) lub stowarzyszenia/organizacji mniejszości żydowskiej (2). Stopień zorganizowania badanej grupy jako reprezentacji mniejszości jest zatem 100%.

3.2. Wybrane aspekty badań.

3.2.1. JĘZYK.

Na pytanie „W jakim języku najczęściej rozmawia Pani/Pan w domu?”, respondenci mieli do wyboru kilka odpowiedzi, odmowę odpowiedzi, względnie wskazane swoich. Odpowiedzi: w krajowym (tu: słowackim) – 15, hebrajskim i słowackim – 1, jidysz – 1, angielskim – 1, słowackim i węgierskim – 2, słowackim i hiszpańskim – 1. Pojawienie się języków hiszpańskiego czy angielskiego, podobnie jak w Polsce (rosyjski), może wynikać z faktu pozostawania przez respondenta w związku małżeńskim z osobą pochodzącą z kraju np. hiszpańskojęzycznego.

Zaledwie jedno z uczestników badania wskazało posługiwanie się na codzień/w domu wyłącznie językiem żydowskim – jidysz, jedna osoba wskazała hebrajski obok słowackiego. Wydaje się przy tym, jak wynika z tabeli poniższej, że respondenci posiadają możliwość nauki tych języków. Poniższa tabela informuje m.in. o tych możliwościach (pytanie „Czy ma Pani/Pan możliwość...”):

	Tak	Dość często	Bardzo rzadko	Nie	Nie wiem	Odma wiam odpowiedzi/Brak odpowiedzi
Nauki języka hebrajskiego?	12	3	3	1	2	-
Nauki języka żydowskiego (jidysz)?	2	3	4	9	3	-
Rozmawiania z przyjaciółmi, koegami etc. w językach żydowskich?	2	3	5	10	1	-
Czytania prasy, słuchania audycji radiowych i oglądania TV w językach żydowskich?	3	3	5	10	-	-
Czytania prasy, słuchania audycji radiowych i TV poświęconych religii, kulturze i historii żydowskiej (w językach nie-żydowskich)?	6	5	7	3	-	-
Załatwiania spraw urzędowych i posługiwania się językami żydowskimi w biurze czy urzędzie?	1	2	1	15	2	-

Zarazem wymienione wyżej możliwości są ważne i bardzo ważne tylko dla części respondentów, mniejszej ich liczby niż w przypadku Polski (poniższa tabela zawiera odpowiedzi na pytanie: „W jakim stopniu jest dla Pani/Pana ważna...?”):

	Bardzo	Dość ważne	Mało ważne	Nieważ- ne	Nie wiem	Odma- wiam odpowi- edzi/Br- ak odpowi- edzi
Możliwość nauki języka hebrajskiego	4	11	3	3	-	-
Możliwość nauki języka żydowskiego (jidysz)	1	7	8	4	1	-
Możliwość rozmawiania z przyjaciółmi, kolegami etc. w językach żydowskich	1	3	7	8	1	-
Możliwość nauki o kulturze i historii żydowskiej	3	15	-	2	1	-
Możliwość czytania prasy, słuchania audycji radiowych i oglądania TV w językach żydowskich	1	4	7	5	2	-
Możliwość czytania prasy, słuchania audycji radiowych i TV poświęconych religii, kulturze i historii żydowskiej (w językach nie-żydowskich)	2	9	3	7	-	-
Możliwość załatwiania spraw urzędowych i posługiwania się językami żydowskimi w biurze czy urzędzie	1	3	11	4	2	-

Dla większości osób, które wypełniły ankietę, możliwości uczenia się o historii i kulturze Żydów, podobnie jak możliwości nauki języków żydowskich, nie są zbyt ważne. Społeczność ta – jej część – radzi sobie bez konieczności doksztalcania się czy nauki języków żydowskich, stosunkowo niewielu z respondentów odczuwa też potrzebę dowiadywania się o żydowskiej kulturze i historii z mediów w językach nieżydowskich, i tym bardziej, najczęściej słabo znanych czy nie używanych, żydowskich. Skądinąd, dla dzieci i młodzieży nie ma zbyt wielu możliwości takiego kształcenia (chodzi o regularną edukację szkolną). Korespondują z tymi odpowiedziami wyniki ankiety na pytanie: „Czy dzieci i młodzież żydowska w miejscu, gdzie Pani/Pan mieszka, mają możliwość...?” m.in. nauki w języków żydowskich, w językach żydowskich i poznawania kultury i historii żydowskiej:

	Tak	Nie	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi/Brak odpowiedzi
Uczęszczania do publicznych szkół żydowskich (z językami żydowskimi)?	1	19	1	-
Uczęszczania do prywatnych szkół żydowskich (z językami żydowskimi)?	7	13	1	-
Uczenia się języków żydowskich i poznawania żydowskiej kultury i tradycji w publicznych szkołach nieżydowskich?	4	15	2	-
Uczenia się języków żydowskich i poznawania żydowskiej kultury i tradycji w prywatnych szkołach nieżydowskich?	3	15	3	-

Także w przypadku Słowacji wyraźnie widać przewagę szkół niepublicznych, w których można uczyć się w języku żydowskim czy języka żydowskiego.

3.2.3. RELIGIA I ŚWIĘTA NARODOWE.

Uczestniczenie w uroczystościach religijnych i rodzinnych o charakterze tradycyjnym jest ważną przesłanką żydowskiej tożsamości. Poniżej odpowiedzi na pytanie o udział w takich wydarzeniach jak brit mila, bar micwa, religijny ślub i pogrzeb etc.

Odpowiedzi twierdzącej udzieliło 12 respondentów, negatywnej 5, 3 stwierdziło, że nie ma takiej możliwości, ale chciałoby takowe mieć, jedna osoba odmówiła odpowiedzi. Dość zbliżone były odpowiedzi na pytanie o to, czy oprócz udziału w uroczystościach rodzinnych istnieją możliwości praktykowania judaizmu i tradycji żydowskich, uczestniczenia w nabożeństwach i celebrowania świąt. Tutaj twierdząco odpowiedziało większość, bo 17 osób, negatywnej odpowiedzi udzieliły 3 osoby, jedna stwierdziła, że nie zna odpowiedzi na to pytanie.

Z kolei na pytanie „Czy ma Pani/Pan możliwość uczestniczenia w uroczystościach kulturalnych i narodowych (np. Międzynarodowy Dzień Pamięci o Ofiarach Holocaustu etc.)?” twierdzących odpowiedzi było 20 (w tym „czasami” 8), negatywnych jedna. Trudno stwierdzić, czy osoby odpowiadające, że tylko czasami mają takie możliwości, wynika z tego, że rzadko są one organizowane, czy z tego, iż z powodów rodzinnych i innych tylko czasem mogą sobie na to pozwolić.

Z poprzednim pytaniem łączyło się pytanie o udział przedstawicieli władz państwowych i samorządowych w miejscu zamieszkania respondentów względnie ich wsparcie dla organizacji uroczystości religijnych i kulturalnych mniejszości żydowskiej, takich jak Chanuka, Międzynarodowy Dzień Pamięci o Ofiarach Holocaustu etc. Odpowiedzi twierdzących było 8, sporadycznie (czasami) – 12, negatywnych jedna.

3.2.4. KWESTIA TOŻSAMOŚCI.

Poniższa tabela zawiera odpowiedzi na temat: „Czy czujesz się dumny z... ?”:

	Nie/Wcale	Raczej tak	Raczej nie	Tak/Bardzo	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi/Brak odpowiedzi
- bycia Żydem/pochodzenia żydowskiego	2	8	1	10	-	-
- bycia obywatelem państwa, w którym mieszkasz	-	11	4	3	2	1
- pochodzenia z regionu, w którym mieszkasz lub z którego pochodzisz	1	8	4	5	2	1
- pochodzenia z miasta w którym mieszkasz lub z którego pochodzisz	1	9	4	4	2	1
- bycia Europejką/Europejczykiem	2	13	-	5	1	-

Większość respondentów odpowiedziała, że czuje się dumna z bycia Żydem względnie pochodzenia żydowskiego, i podobny odsetek dotyczył dumy z bycia Europejczykiem. Nieco mniej odczuwało dumę z bycia obywatelem Słowacji, i najniższy był stopień pozytywnego postrzegania regionu i miejsca swego zamieszkania/pochodzenia z danego miasta czy regionu. Tożsamość i identyfikacja lokalna zatem ustępuje tożsamości żydowskiej czy europejskiej, generalnie jednak respondenci czują się dumni ze swego pochodzenia, miejsca zamieszkania, regionu, bycia częścią wspólnoty europejskiej.

Odpowiedzi na powyższe pytania (o państwo/kraj i region zamieszkania) nieco kolidują z odpowiedziami na pytanie o stopień związania/poczucia bliskości z krajem i regionem zamieszkania:

	Wcale	Słabo	Mocno	Bardzo	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
Krajem zamieszkania	1	5	7	8	-	-
regionem	1	6	8	6	-	-
Miejscem zamieszkania	1	6	11	5	-	-
Europą	-	3	9	9	-	-
Izraelem	1	6	8	6	-	-

Zwraca uwagę fakt, że większość respondentów jest/czuje się nieco silniej związana z Europą niż krajem swego zamieszkania. Identyczny jest tu odsetek tych, którzy czują się mocno i bardzo mocno związani z Izraelem.

Powyższe dane potwierdzają odpowiedzi na pytanie o stosunek do Unii Europejskiej, który respondenci określili jako:

- bardzo pozytywny – 6
- pozytywny – 11
- obojętny – 2
- negatywny – 2

Wydaje się zatem, że stosunek do Unii Europejskiej jest generalnie pozytywny. Poniżej odpowiedzi na pytanie o fakt przynależności Słowacji do Unii (czy przynależność kraju do UE jest z korzyścią dla mniejszości żydowskiej?). Odpowiedzi: tak – 12; nie – 2 ; nie ma znaczenia – 1; nie wiem – 6.

Daje się zauważyć, że opinia na temat korzyści z członostwa w Unii Europejskiej wynikających dla mniejszości żydowskiej są już bardziej podzielone, dostrzegalny jest pewien eurosceptycyzm. Dwie osoby uznały, że przynależność unijna jest wręcz niekorzystna dla mniejszości żydowskiej, a aż 6 uznało, że nie ma żadnego znaczenia.

Kolejnym pytaniem było „Czy zdecydowałaby się Pani na wyjazd z kraju pod warunkiem otrzymania znacznej pomocy finansowej i socjalnej?”. Tutaj twierdząco odpowiedziało 4 respondentów, odmownie 6 osoby, odpowiedzi „nie wiem” udzieliło 9 osób, zaś dwie odmówiły udzielenia odpowiedzi na to pytanie.

Ci nieliczni, którzy zdecydowaliby się na wyjazd, wskazywali na: Izrael (3), Izrael i Czechy (1), Izrael i Nową Zelandię (1), Izrael, Nową Zelandię i Kanadę (1), Izrael, USA i Kanadę (1), USA (1). Zwraca uwagę częstotliwość pojawienia się w tych odpowiedziach Izraela, generalnie jednak gros respondentów nie myśli o emigracji.

Interesujące, i generalnie potwierdzające powyższe hipotezy, są również odpowiedzi na pytanie, kim najbardziej czuje się respondent. Swoją żydowską tożsamość lub pochodzenie podkreślała większość respondentów (13 osób na 21).

Odpowiedzi:

Żydem – 6

Słowakiem – 6

Żydem i Słowakiem – 5

Słowakiem pochodzenia żydowskiego – 2

Europejczykiem – 1

Inne: „istotą ludzką” – 1

3.2.4. WOBEC INNYCH.

W kwestionariuszu znalazły się też pytania o ocenę aktywności, sympatii lub antypatii, widoczności w sferze publicznej mniejszości. Na pytanie o to, która z mniejszości narodowych i etnicznych w danym kraju jest najbardziej widoczna w sferze publicznej, życiu kulturalnym i politycznym respondenci odpowiedzieli, że żydowska (14), romska (2), romska i węgierska (2), węgierska (8). Nie udzieliła odpowiedzi na to pytanie jedna osoba, 4 błędnie wskazało na „mniejszość słowacką” i „mniejszość katolicką” (odpowiednio 3 i 1).

Generalnie więc wysoko część respondentów oceniło aktywność i widoczność mniejszości żydowskiej w sferze publicznej, znacznie wyżej niż najliczniejszych w kraju Węgrów.

Z kolei jako mniejszość narodową i etniczną najmniej widoczną w sferze publicznej, życiu kulturalnym i politycznym respondenci wskazali na: żydowską (12), romską (3), rusińską (3), błędnie „słowacką” (1), nie objęte badaniami środowiska LGBT (1), zaś jedna osoba nie udzieliła odpowiedzi.

Wynika z tego, że niemal ta sama liczba respondentów co w powyższym pytaniu jako najbardziej widoczną, również jako mało widoczną w sferze publicznej oceniła mniejszość żydowską, co może wynikać z pewnego wyczulenia na punkcie swej grupy.

Z kolei w odpowiedzi na pytanie o to, która z mniejszości narodowych i etnicznych w kraju jest najbardziej uprzywilejowana w sferze publicznej, życiu kulturalnym i politycznym, na żydowską wskazało 6 osób, na Węgrów 8, na Romów jedna osoba, Węgrów i Romów dwie, błędnie na Słowaków dwie, nie odpowiedziało również dwie osoby zaś jedna odpowiedziała „biali chrześcijanie”.

Za najbardziej dyskryminowaną grupę mniejszościową zgodnie uznano Romów (13), Romów i Żydów razem (1), Żydów (5). Na Romów i Arabów wskazała jedna osoba, jedna nie udzieliła odpowiedzi. Romów uznano też za najbardziej kłopotliwą grupę na Słowacji (12), następnie Żydów (3), Romów i Węgrów (1), jedna osoba odpowiedziała, że to „mniejszość słowacka”, jedna osoba stwierdziła, że „nie wie”, trzy nie odpowiedziały na pytanie.

Za najmniej popularnych i lubianych uznano: Romów (13), Żydów (4), Cyganów i Żydów (1), Cyganów i Węgrów (1), „wszystkie mniejszości” (1). Jedna osoba nie udzieliła odpowiedzi. I w tym wypadku respondenci dostrzegają wyraźną niechęć do słowackich Romów.

Kolejna grupa pytań dotyczyła akceptacji członka innej grupy narodowościowej i etnicznej. W przypadku Słowacji uwzględniono odpowiedzi dotyczące Słowaków, Węgrów i Romów oraz dodatkowo Niemców (poza tabelą). Pytanie brzmiało: „Czy zaakceptowałaby Pani/Pan osobę pochodzącą z innej mniejszościowej grupy etnicznej/narodowej w charakterze”:

	Słowak/Słowaczka		Węgier/Węgierka		Rom (Cygan)/Romka	
	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie
współmałżonka lub partnera?	13	3	9	3	4	5
przyjaciela?	17	2	17	2	15	3
sąsiada z ulicy?	17	2	18	2	11	4
kolegi z pracy?	18	2	17	2	14	3
kogoś mieszkającego w tym samym domu?	17	2	17	2	13	2

- Nie wiem: w przypadku Słowaka odpowiednio: 3, 1, 1, 0, 1; Węgry: 7, 2, 1, 2, 2; Roma: 8, 2, 1, 3, 5.
- Odmawiam odpowiedzi w przypadku Słowaka odpowiednio: 2, 1, 1, 1, 1; Węgry: 2, 0, 0, 0, 0; Roma: 4, 1, 1, 1, 1.

Generalnie, akceptacja dla Słowaka i Węgry w charakterze przyjaciela, sąsiada etc. jest bardzo duża, ale odpowiednio mniejsza dla akceptacji małżonka/partnera (13 dla Słowaka, 9 dla Węgry). Akceptacja ta wyraźnie maleje w przypadku Romów (tylko 4 osoby zaakceptowałyby pomysł związania się z Romem/Romką, ale aż 8 stwierdziło, że „nie wie”). Akceptacja ta pozostaje dość wysoka (ponad 50%) jeśli chodzi o przyjaciela, sąsiada czy kolegę z pracy.

Zapytano także o akceptację dla Niemców. Tutaj poszczególne głosy rozkładały się następująco: partner/małżonek – tak (7), nie (4), nie wiem (8), brak odpowiedzi (2); przyjaciel – tak (16), nie (3), nie wiem (1), brak odpowiedzi (1); sąsiad – tak (16), nie (3), nie wiem (1), brak odpowiedzi (1); kolega z pracy – tak (17), nie (2), nie wiem (1), brak odpowiedzi (1); domownik – tak (17), nie (2), nie wiem (1), brak odpowiedzi (1). Odpowiedzi w przypadku Niemców, co znamienne, są bardzo zbliżone do odpowiedzi o dyskryminowanych, pogardzanych oraz odmiennych kulturowo i jeżeli chodzi o sposób życia i strukturę zawodową Romów. Generalnie, o ile nie budzi sprzeciwu większości respondentów sąsiad/sąsiadka, przyjaciel, kolega/koleżanka, o tyle niewiele osób zdecydowałoby się na poślubienie czy zadzierzgnięcie więzi partnerskich z Romem/Romką czy Niemcem/Niemką.

3.2.5. ANTYSEMITYZM.

Ankieta dotyczyła też zachowań antysemickich. Tutaj pierwsze pytanie brzmiało: „Czy w zamieszkałym przez Panią/Pana kraju daje się zauważyć któreś z poniższych zachowań antysemickich w sferze i przestrzeni publicznej, niekoniecznie odnoszące się do Pani/pana osobiście?” Odpowiedzi respondentów prezentuje tabela.

	Tak	Nie	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
- w wypowiedziach polityków?	15	3	3	-
- w mediach publicznych?	6	11	5	-
- mediach prywatnych?	11	5	5	-
- na ulicy, w czasie demonstracji?	13	5	3	-
- na stadionie, w czasie zawodów sportowych?	15	3	3	-
- w czasie uroczystości państwowych, lokalnych?	7	10	4	-
- antysemickie napisy na budynkach etc.?	15	4	2	-
- antysemickie napisy lub inne formy niszczenia budynków sakralnych, cmentarzy, siedzib gmin i instytucji żydowskich?	15	4	2	-

Jak wynika z powyższego, w zgodnej opinii respondentów zachowań antysemickich w sferze publicznej nie brakuje, chociaż niechęć raczej nie dotknęła respondentów osobiście. Odpowiedzi na pytanie o to, czy dana osoba w ciągu ostatnich 12 miesięcy poczuła osobiście niechęć lub spotkała się z dyskryminacją bądź prześladowaniami ze strony innych z uwagi na pochodzenie, wyznawaną religie lub z innych przyczyn, ilustruje poniższa tabela:

	Tak	Nie	Żaden z tych powodów	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
Pochodzenie etniczne/narodowe	7	12	2	-	-
Religia (wyznanie)	7	12	2	-	-
Z innych powodów	5	13	1	2	-

Uszczegóławiając, zadano kilka kolejnych pytań: „W których w ciągu ostatnich 12 miesięcy z niżej wymienionych okoliczności, środowisk, miejsc, poczuła Pani/Pan niechęć lub poczuł/-a się dyskryminowana bądź prześladowana z powodu swego pochodzenia etnicznego/narodowego lub wyznania religijnego?”

	Tak	Nie	W żadnej z wymienionych sytuacji	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
W szkole/na uczelni	1	15	2	3	-
W pracy/szukając pracy/ odchodząc z pracy	2	17	1	1	-
W zakładzie opieki zdrowotnej	1	17	1	2	-
W sądzie lub w urzędzie	1	17	1	2	-
W kontaktach z policją lub innymi służbami mundurowymi	2	17	1	1	-
W restauracji, barze, na dyskotecce	1	17	1	2	-
Na ulicy	4	14	1	2	-
Przez sąsiadów	2	17	1	1	-
W sklepie/na targu	1	17	1	1	-
W środkach komunikacji publicznej	1	17	1	2	-

Z powyższego wynika, iż do antysemickich zaczepki i zachowań najczęściej dochodziło na ulicy.

Z kolei na pytanie o stopień zaufania („Jak bardzo Pan/Pani ufa...?”) wobec niektóre instytucji i urzędów publicznych respondenci udzielili odpowiedzi:

	Wcale	Raczej nie	Raczej tak	Ufam całkowicie	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
Królowi	-	-	-	-	-	-
Prezydentowi	2	2	9	8	-	-
Parlamentowi	3	10	7	1	-	-
Rządowi	4	9	4	2	2	-
Policji i innym służbom mundurowym	3	6	9	2	1	-
Wojsku	2	5	9	2	3	-
Sądom	4	6	9	2	1	-
Władzom samorządowym	2	7	9	2	1	-

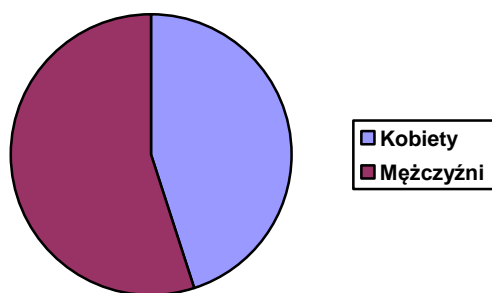
Okazuje się, że biorący udział w ankiecie przedstawiciele mniejszości żydowskiej są bardzo podzieleni w swych opiniach. Wielu nie ufa zwłaszcza rządowi i parlamentowi, dość wysoki jest odsetek tych, którzy nie są najlepszego zdania o służbach mundurowych i armii, a nawet sądach. Możliwe jednak, że różnice wynikają z sympatii i antypatii politycznych i oceny rzeczywistości politycznej i gospodarczej na Słowacji, niż stosunku władz i służb do mniejszości żydowskiej jako takiej.

Cz. 4. WĘGRY.

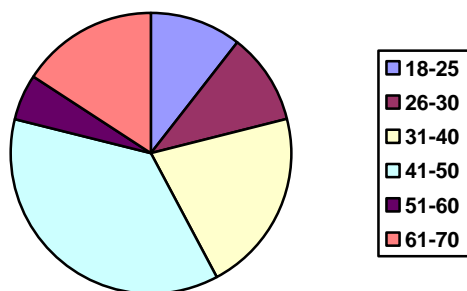
4.1. Struktura i charakterystyka badanej grupy respondentów.

W badaniu uwzględniono 20 osób, deklarujących się jako przedstawiciele mniejszości żydowskiej w Republice (jedna osoba twierdziła, że nie jest Żydem i członkiem mniejszości), w tym 9 kobiet i 11 mężczyzn. Badana grupa była dość zróżnicowana wiekowo: 2 osoby w wieku od 18 do 25 lat, dwie w przedziale wiekowym 26-30, 4 osoby w przedziale 31-40, 7 w przedziale 41-50, jedna w przedziale 51-60 i 3 osoby w wieku 61-70 lat. Zdecydowana większość respondentów urodziła się na Węgrzech (19 osoby), jedna w granicach historycznych Węgier, w Siedmiogrodzie po wojnie należącym do Rumunii.

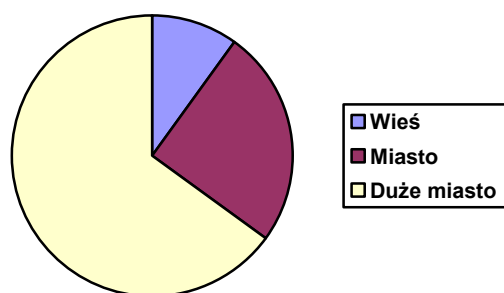
Płeć respondentów:



Wiek respondentów:



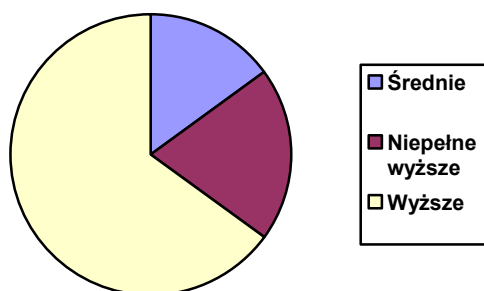
Miejsce zamieszkania respondentów:



Większość respondentów jako miejsce swego zamieszkania wskazała duże miasto (powyżej 100 000), 5 osób miasto, dwie wieś. Badania ankietowe i w tym państwie potwierdzają miejski charakter tej społeczności.

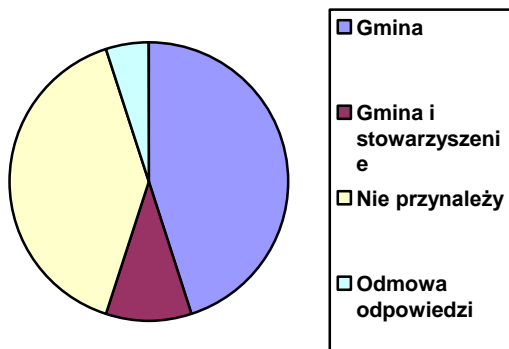
Wśród respondentów w związku małżeńskim i partnerskim pozostawało odpowiednio 8 i 4, 7 określiło się jako stanu wolnego, jednanie odpowiedziała.

Wykształcenie:



Jest to grupa dobrze wykształcona: 3 osoby zadeklarowało wykształcenie średnie, 4 niepełne wyższe, 13 wyższe. Jeśli chodzi o źródła utrzymania, wśród respondentów było: czterech właścicieli firmy, jedna pracująca w administracji rządowej i pozarządowej, w organizacjach typu non-profit 6, dwie w edukacji, pracowników umysłowych 6, jedna uczącą się. Jedna osoba nie udzieliła odpowiedzi na to pytanie.

Przynależność do gminy wyznaniowej, organizacji mniejszościowej etc.



Respondenci niemal po połowie zadeklarowali przynależność do gminy wyznaniowej bądź gminy i stowarzyszenia (11), lub brak przynależności do organizacji czy gminy deklarując jednocześnie poczucie przynależności do mniejszości żydowskiej (8 osób). Jedna osoba nie odpowiedziała.

4.2. Wybrane aspekty badań.

4.2.1. JĘZYK.

Na pytanie „W jakim języku najczęściej rozmawia Pani/Pan w domu?”, respondenci mieli do wyboru kilka odpowiedzi, odmowę odpowiedzi, względnie wskazane swoich. Odpowiedzi: w krajowym (tu: węgierskim) porozumiewa się 18 osób, węgierskim, hebrajskim i angielskim jedna, oraz angielskim – jedna.

Nikt z uczestników ankiety nie wskazał na posługiwanie się w życiu codziennym wyłącznie językiem żydowskim; zarazem część respondentów posiada możliwość nauki tych języków. Poniższa tabela informuje m.in. o tych możliwościach (pytanie „Czy ma Pani/Pan możliwość...”):

	Tak	Dość często	Bardzo rzadko	Nie	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi/Brak odpowiedzi
Nauki języka hebrajskiego?	12	1	4	3	-	-
Nauki języka żydowskiego (jidysz)?	6	2	5	6	1	-
Rozmawiania z przyjaciółmi, kolegami etc. w językach żydowskich?	8	1	2	9	-	-
Czytania prasy, słuchania audycji radiowych i oglądania TV w językach żydowskich?	6	3	3	8	-	-
Czytania prasy, słuchania audycji radiowych i TV poświęconych religii, kulturze i historii żydowskiej (w językach nie-żydowskich)?	10	6	2	1	1	-
Załatwiania spraw urzędowych i posługiwanie się językami żydowskimi w biurze czy urzędzie?	4	-	4	10	2	-

Zarazem wymienione wyżej możliwości są ważne i bardzo ważne tylko dla części (wyraźnej mniejszości w przypadku nauki i posługiwanie się językami żydowskimi) respondentów. Poniższa tabela zawiera odpowiedzi na pytanie: „W jakim stopniu jest dla Pani/Pana ważna...?”:

	Bardzo	Dość ważne	Mało ważne	Nieważ ne	Nie wiem	Odma wiam odpowi edzi/Br ak odpowi edzi
Możliwość nauki języka hebrajskiego	6	6	3	4	-	1
Możliwość nauki języka żydowskiego (jidysz)	-	5	8	5	1	1
Możliwość rozmawiania z przyjaciółmi, kolegami etc. w językach żydowskich	2	6	6	6	-	-
Możliwość nauki o kulturze i historii żydowskiej	9	9	--	2	-	-
Możliwość czytania prasy, słuchania audycji radiowych i oglądania TV w językach żydowskich	2	5	6	6	1	-
Możliwość czytania prasy, słuchania audycji radiowych i TV poświęconych religii, kulturze i historii żydowskiej (w językach nie-żydowskich)	6	11	1	2	-	-
Możliwość załatwiania spraw urzędowych i posługiwania się językami żydowskimi w biurze czy urzędzie	2	-	11	7	-	-

Dla większości osób, które wypełniły ankietę, możliwości dowiadywania się m.in. z mediów o historii i kulturze Żydów, podobnie jak możliwości nauki języków żydowskich, są mało ważne. Społeczność ta – jej część – radzi sobie bez konieczności dokształcania się czy nauki języków żydowskich, stosunkowo niewielu z respondentów odczuwa też potrzebę dowiadywania się o żydowskiej kulturze i historii, zwłaszcza w nieznanym im i nie używanych językach żydowskich. Wydaje się przy tym, jak wynika z odpowiedzi na poniższe pytania, że spora część uczestników/ich dzieci, ma możliwość nauki języków żydowskich i uczestniczenia w zajęciach poświęconych żydowskiej kulturze i historii („Czy dzieci i młodzież żydowska w miejscu, gdzie Pani/Pan mieszka, mają możliwość...?” m.in. nauki w językach żydowskich, w językach żydowskich i poznawania kultury i historii żydowskiej?):

	Tak	Nie	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi/Brak odpowiedzi
Uczęszczania do publicznych szkół żydowskich (z językami żydowskimi)?	11	8	1	-
Uczęszczania do prywatnych szkół żydowskich (z językami żydowskimi)?	14	5	1	-
Uczenia się języków żydowskich i poznawania żydowskiej kultury i tradycji w publicznych szkołach nieżydowskich?	9	9	2	-
Uczenia się języków żydowskich i poznawania żydowskiej kultury i tradycji w prywatnych szkołach nieżydowskich?	11	7	2	-

W przypadku Węgier widać niewielką przewagę szkół niepublicznych oferujących takie możliwości.

4.2.2. RELIGIA I ŚWIĘTA NARODOWE.

Uczestniczenie w uroczystościach religijnych i rodzinnych o charakterze tradycyjnym jest ważną przesłanką żydowskiej tożsamości. Poniżej odpowiedzi na pytanie o udział w takich wydarzeniach jak brit mila, religijny ślub etc.

Odpowiedzi twierdzącej udzieliło 11 respondentów, negatywnej 7, dwie stwierdziło, że nie ma takiej możliwości, ale chciałoby je mieć. Dość zbliżone były odpowiedzi na pytanie o to, czy oprócz udziału w uroczystościach rodzinnych istnieją możliwości praktykowania judaizmu i tradycji żydowskich, uczestniczenia w nabożeństwach i celebrowania świąt. Tutaj twierdząco odpowiedziało również 11 osób, negatywnej odpowiedzi udzieliło 5, 3 stwierdziły, że tylko czasami, jedna stwierdziła, że nie zna odpowiedzi na to pytanie.

Z kolei na pytanie „Czy ma Pani/Pan możliwość uczestniczenia w uroczystościach kulturalnych i narodowych (np. Międzynarodowy Dzień Pamięci o Ofiarach Holocaustu etc.)?” twierdzących odpowiedzi było 17, negatywnych dwie, jedna osoba odpowiedziała, że nie wie. Z poprzednim pytaniem łączyło się pytanie o udział przedstawicieli władz państwowych i samorządowych w miejscu zamieszkania respondentów względnie ich wsparcie dla organizacji uroczystości religijnych i kulturalnych mniejszości żydowskiej, takich jak Chanuka, Międzynarodowy Dzień Pamięci o Ofiarach Holocaustu etc. Odpowiedzi twierdzących było 10, sporadycznie (czasami) – 4, negatywnych 5 i jedna osoba nie wiedziała.

4.2.3. KWESTIA TOŻSAMOŚCI.

Poniższa tabela zawiera odpowiedzi na temat: „Czy czujesz się dumny z... ?”:

	Nie/Wcale	Raczej tak	Raczej nie	Tak/Bardzo	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi/Brak odpowiedzi
- bycia Żydem/pochodzenia żydowskiego	1	9	-	7	2	1
- bycia obywatelem państwa, w którym mieszkasz	1	8	7	2	2	-
- pochodzenia z regionu, w którym mieszkasz lub z którego pochodzisz	1	8	7	3	1	-
- pochodzenia z miasta w którym mieszkasz lub z którego pochodzisz	-	7	9	3	1	-
- bycia Europejką/Europejczykiem	2	6	6	5	1	-

Większość respondentów odpowiedziała, że czuje się dumna z bycia Żydem względnie pochodzenia żydowskiego, stosunkowo dużo także odczuwa dumę z bycia Europejczykiem; wyraźnie mniej, jeśli chodzi państwo, którego obywatelem się jest i regionu, w którym się mieszka czy z którego pochodzi. Tożsamość i identyfikacja lokalna zatem ustępuje tożsamości żydowskiej.

Odpowiedzi na powyższe pytania (o państwo/kraj i region zamieszkania) nieco kolidują z odpowiedziami na pytanie o stopień związania/poczucia bliskości z krajem i regionem zamieszkania:

	Wcale	Słabo	Mocno	Bardzo	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
Krajem zamieszkania	2	6	9	2	2	-
regionem	2	5	10	1	2	-
Miejscem zamieszkania	-	6	9	3	2	-
Europą	1	3	10	5	1	-
Izraelem	1	3	11	4	1	-

Zwraca uwagę fakt, że większość respondentów jest/czuje się nieco silniej związana z Europą niż krajem swego zamieszkania, podobnie jak w przypadku poczucia więzi w z Izraelem.

Z kolei swój stosunek do Unii Europejskiej respondenci określili jako:

- bardzo pozytywny – 7
- pozytywny – 8
- obojętny – 2
- negatywny – 1
- bardzo negatywny – 1
- brak odpowiedzi – 1

Wydaje się zatem, że stosunek do Unii Europejskiej jest generalnie pozytywny. Odpowiedzi na pytanie o fakt przynależności Węgier do Unii (oceny pozytywnie, negatywnie etc.) i ewentualne korzyści wynikające z tego dla mniejszości żydowskiej rozłożyły się następująco: tak – 11; nie ma znaczenia – 5; nie wiem – 4.

Daje się zauważyć, że opinia na temat korzyści z członostwa w Unii Europejskiej wynikających dla mniejszości żydowskiej są już bardziej podzielone, dostrzegalny jest pewien eurosceptycyzm, choć nie było odpowiedzi jednoznacznie negatywnej.

Kolejnym pytaniem było „Czy zdecydowałaby się Pani na wyjazd z kraju pod warunkiem otrzymania znacznej pomocy finansowej i socjalnej?”. Tutaj twierdząco odpowiedziało 8 respondentów, odmownie 3 osoby, odpowiedzi „nie wiem” udzieliło 8 osób, zaś jedna odmówiła udzielenia odpowiedzi na to pytanie.

Nieliczni, którzy zdecydowaliby się na wyjazd, najczęściej wskazywali na Izrael (3), Izrael, USA, Kanadę lub Wielką Brytanię (1), Izrael lub Niemcy (1), Wielką Brytanię (1), Wielką Brytanię, Niemcy lub Niwą Zelandię (1), Indie (1), USA lub Szwajcarię (1), Australie lub inny kraj w UE (1). Jedna osoba stwierdziła, że wyjechałaby gdziekolwiek, gdzie jej rodzina byłaby szczęśliwa.

W odpowiedzi na pytanie, kim najbardziej czuje się respondent, większość podkreślała swoją żydowską tożsamość lub jej elementy (13 na 20). Odpowiedzi:

Żydem – 5

Żydem i Węgrem – 2

Węgrem pochodzenia żydowskiego – 3

Węgierskim Żydem – 2

Europejczykiem – 5

Inne: „istotą ludzką” – 1

Jedna osoba stwierdziła, że nie wie, jedna zaś, że jest tworem HaSzem (Imienia Boga). Ta ostatnia odpowiedź świadczy o silnej identyfikacji religijnej (judaistycznej) respondenta.

4.2.4. WOBEC INNYCH.

W kwestionariuszu znalazły się też pytania o ocenę aktywności, sympatii lub antypatii, widoczności w sferze publicznej mniejszości. Na pytanie o to, która z mniejszości narodowych i etnicznych w danym kraju jest najbardziej widoczna w sferze publicznej, życiu kulturalnym i politycznym respondenci odpowiedzieli, że żydowska (9), romska (5), rumuńska (1)³⁵⁶. Nie udzieliło odpowiedzi na to pytanie dwie osoby, dwie stwierdziły, że „nie ma takiej mniejszości”.

Z kolei jako mniejszość narodową i etniczną najmniej widoczną w sferze publicznej, życiu kulturalnym i politycznym respondenci wskazali na: żydowską (3), romską (4), ormiańską (1), Cyganów i biednych (1), „czarnych” (1), zaś 10 osób stwierdziło, że nie wie.

W odpowiedzi na pytanie o to, która z mniejszości narodowych i etnicznych w kraju jest najbardziej uprzywilejowana w sferze publicznej, życiu kulturalnym i politycznym, na żydowską wskazała połowa, 10 osób, na Romów jedna osoba, na Szwabów jedna. Po jednej odpowiedzi padło na „Węgrów” i „chrześcijan”, jedna osoba stwierdziła również, że „żadna”, zaś 5 osób stwierdziło, że nie wie.

Za najbardziej dyskryminowaną i upośledzoną grupę mniejszościową zgodnie uznano Romów (13), Romów i Żydów razem (2), Rumunów (2), Romów i biednych (1). Dwie osoby stwierdziły, że nie wiedzą.

Za grupę stwarzającą najwięcej problemów uznano Żydów (2), Romów (9), Żydów i Romów (1), dwie osoby stwierdziły, że nie ma takiej mniejszości, mylnie dwie wskazały na Węgrów i jedna na chrześcijan. Nieznano odpowiedzi na to pytanie 3 osoby. Za najmniej popularnych i lubianych uznano: Romów (13), Żydów (3), Romów i Żydów (2), uchodźców i „kolorowych” (1), jedna osoba nie wiedziała.

Kolejne pytania dotyczyły akceptacji członka innej grupy narodowościowej i etnicznej. W przypadku Węgier uwzględniono odpowiedzi dotyczące narodu i społeczeństwa tytularnego, Słowaków, Romów i poza tabelką Niemców. Pytanie brzmiało: „Czy zaakceptowałyby Pani/Pan osobę pochodzącą z innej mniejszościowej grupy etnicznej/narodowej w charakterze”:

³⁵⁶ Niewykluczone, że chodzi o Romów, w wielu krajach tej części Europy często mylnie nazywanych Rumunami.

	Węgier/Węgierka		Słowak/Słowaczka		Rom (Cygan)/Romka	
	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie
współmałżonka lub partnera?	15	4	12	4	8	6
przyjaciela?	18	1	18	1	16	2
sąsiada z ulicy?	19	-	19	-	15	2
kolegi z pracy?	19	-	19	-	16	1
kogoś mieszkającego w tym samym domu?	19	-	19	-	15	2

- Nie wiem: w przypadku Węgry odpowiednio: 1, -, -, -, -; Słowaka: 4, 1, 1, 1, 1; Roma: 6, 2, 3, 3, 2.
- Odmawiam odpowiedzi w przypadku Węgry odpowiednio: 1, 1, 1, 1, 1; Słowaka: -, -, -, -, -; Roma: -, -, -, -, -.

Generalnie, akceptacja dla Węgry/Słowaka w charakterze przyjaciela, sąsiada etc. jest bardzo duża, ale odpowiednio mniejsza dla akceptacji małżonka/partnera (15 dla Węgry, 12 dla Słowaka). Akceptacja ta wyraźnie maleje w przypadku Romów, w przypadku których 8 osób zaakceptowałyby pomysł związania się z Romem/Romką, a 6 byłoby przeciw. Akceptacja ta pozostaje dość wysoka (75% i więcej) jeśli chodzi o przyjaciela, sąsiada, kolegę z pracy czy mieszkańca tego samego domu.

Zapytano także o akceptację dla Niemców. Tutaj poszczególne głosy rozkładały się następująco: partner/małżonek – tak (12), nie (4), nie wiem (4); przyjaciel – tak (18), nie wiem (2); sąsiad – tak (19), nie wiem (1); kolega z pracy – tak (19), nie wiem (1); domownik – tak (19), nie wiem (1). Odpowiedzi w przypadku Niemców są niemal identyczne co w przypadku Słowaków i ustępują w poziomie akceptacji Węgrom.

4.2.5. ANTYSEMITYZM.

Ankieta dotyczyła też zachowań antysemickich. Tutaj pierwsze pytanie brzmiało: „Czy w zamieszkałym przez Panią/Pana kraju daje się zauważyć któreś z poniższych zachowań antysemickich w sferze i przestrzeni publicznej, niekoniecznie odnoszące się do Pani/pana osobiście?” Odpowiedzi respondentów prezentuje tabela.

	Tak	Nie	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
- w wypowiedziach polityków?	16	2	1	1
- w mediach publicznych?	16	3	1	-
- mediach prywatnych?	18	1	1	-
- na ulicy, w czasie demonstracji?	14	5	1	-
- na stadionie, w czasie zawodów sportowych?	17	-	3	-
- w czasie uroczystości państwowych, lokalnych?	6	8	6	-
- antysemickie napisy na budynkach etc.?	14	3	3	-
- antysemickie napisy lub inne formy niszczenia budynków sakralnych, cmentarzy, siedzib gmin i instytucji żydowskich?	13	3	4	-

Jak wynika z powyższego, w zgodnej opinii respondentów zachowań antysemickich w sferze publicznej nie brakuje (rozkład odpowiedzi jest bardzo podobny jak w przypadku Słowacji). Poniżej odpowiedzi na pytanie o to, czy dana osoba w ciągu ostatnich 12 miesięcy poczuła osobiście niechęć lub spotkała się z dyskryminacją bądź prześladowaniami ze strony innych z uwagi na pochodzenie, wyznawaną religie lub z innych przyczyn:

	Tak	Nie	Żaden z tych powodów	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
Pochodzenie etniczne/narodowe	7	9	1	3	-
Religia (wyznanie)	6	11	1	2	-
Z innych powodów	8	9	1	2	-

Uściślając, zadano kilka kolejnych pytań: „W których w ciągu ostatnich 12 miesięcy z niżej wymienionych okoliczności, środowisk, miejsc, poczuła Pani/Pan niechęć lub poczuł/-a się dyskryminowana bądź prześladowana z powodu swego pochodzenia etnicznego/narodowego lub wyznania religijnego?”

	Tak	Nie	W żadnej z wymienionych sytuacji	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
W szkole/na uczelni	1	14	3	2	-
W pracy/szukając pracy/ odchodząc z pracy	3	13	2	2	-
W zakładzie opieki zdrowotnej	1	14	3	2	-
W sądzie lub w urzędzie	-	15	3	2	-
W kontaktach z policją lub innymi służbami mundurowymi	1	14	3	2	-
W restauracji, barze, na dyskotece	4	11	3	2	-
Na ulicy	6	10	2	2	-
Przez sąsiadów	1	15	2	2	-
W sklepie/na targu	2	14	2	2	-
W środkach komunikacji publicznej	6	10	2	2	-

Z powyższego wynika, iż do antysemitycznych zaczepki i zachowań najczęściej dochodziło na ulicy i w środkach komunikacji publicznej, nieco rzadziej w barze, na dyskotece czy w restauracji.

Z kolei na pytanie o stopień zaufania („Jak bardzo Pan/Pani ufa...?") wobec niektóre instytucji i urzędów publicznych respondenci udzielili odpowiedzi:

	Wcale	Raczej nie	Raczej tak	Ufam całkowicie	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
Królowi	-	-	-	-	-	-
Prezydentowi	7	5	4	2	2	-
Parlamentowi	6	6	5	1	2	-
Rządowi	5	6	7	-	2	-
Policji i innym służbom mundurowym	4	5	9	1	1	-
Wojsku	4	5	6	1	4	-
Sądom	4	2	12	-	1	1
Władzom samorządowym	3	3	10	-	4	-

Okazuje się, że biorący udział w ankiecie przedstawiciele mniejszości żydowskiej są generalnie nieufni wobec organów władzy, w tym również wojska czy policji. Większość nie ufa prezydentowi, parlamentowi i rządowi, blisko połowa służbom mundurowym, około jednej trzeciej organom samorządowym i wymiarowi sprawiedliwości. Może to być związane z sytuacją polityczną na Węgrzech

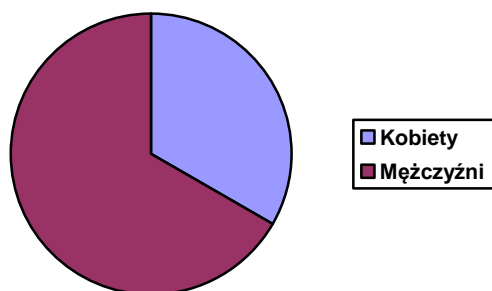
i krytyczna wobec poczynań Victora Orbana częścią opozycji i opinii publicznej, ale, jak wynika z powyższych ankiet, część przedstawicieli mniejszości żydowskiej zetknęła się osobiście z przejawami antysemityzmu, a antysemickich wypowiedzi i akcentów nie brakowało również w wypowiedziach polityków czy uroczystościach państwowych czy lokalnych. To również może podważać zaufanie do władz i kazać wątpić w ich skuteczność jako gwaranta bezpieczeństwa i swobody rozwoju mniejszości żydowskiej.

Cz. 5. AUSTRIA.

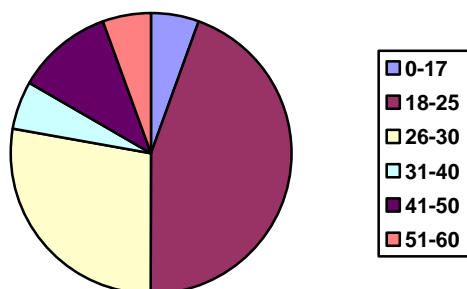
5.1. Struktura i charakterystyka badanej grupy respondentów.

W badaniu uwzględniono 18 osób, deklarujących się jako przedstawiciele mniejszości żydowskiej w Republice (jedna osoba stwierdziła, że jest luteraninem, nie deklarując potem przynależności do mniejszości żydowskiej – nie wyklucza to tej przynależności, ale wobec niejasności, nie wzięto jej pod uwagę w badaniu). Wśród respondentów było 6 kobiet i 12 mężczyzn. Badana grupa była dość młoda: w badanej grupie byli ludzie: w wieku do 17 lat jedna osoba, 8 w wieku od 18 do 25 lat, 5 w przedziale wiekowym 26-30, jedna w przedziale 31-40, dwie w przedziale 41-50, jedna w przedziale 51-60. Najwięcej respondentów (choć poniżej 50%) urodziło się w Austrii (7 osób), 5 w Izraelu, po jednej w Grecji, Belgii, Rosji, Bułgarii i Niemczech oraz na Słowacji. Austria, co wiadomo skądinąd, jest krajem, w którym osiedliło się stosunkowo wielu cudzoziemców, co potwierdza też struktura urodzenia badanej grupy deklarującej się jako przedstawiciele mniejszości żydowskiej.

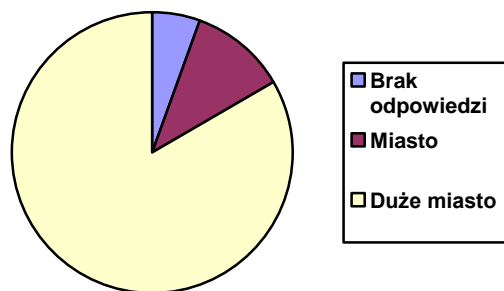
Płeć respondentów:



Wiek respondentów:

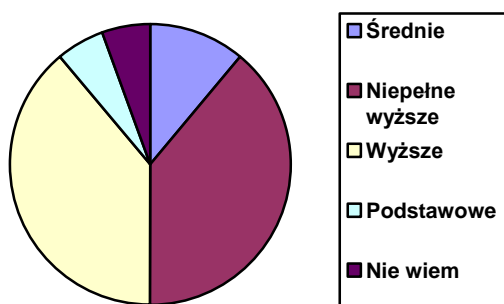


Miejsce zamieszkania respondentów:



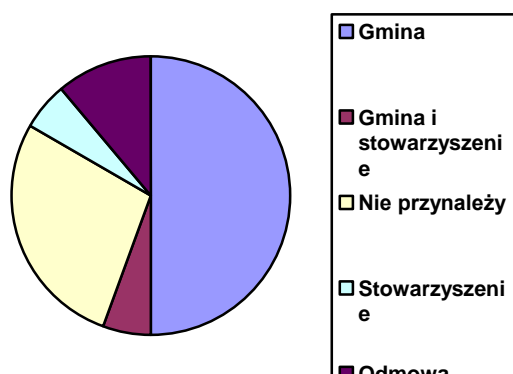
Większość respondentów jako miejsce swego zamieszkania wskazała duże miasto (powyżej 100 000), dwie osoby miasto, jedna nie odpowiedziała. Badania ankietowe i w tym państwie potwierdzają wybitnie miejski charakter tej społeczności. Wśród respondentów w związku małżeńskim i partnerskim pozostawało odpowiednio 7 i 1 osoba, 10 określiło się jako stanu wolnego.

Wykształcenie:



Jest to grupa dobrze wykształcona i ucząca się: dwie osoby zadeklarowało wykształcenie średnie, 7 niepełne wyższe, 7 wyższe, jedna podstawowe i jedna stwierdziła, że nie wie. Jeśli chodzi o źródła utrzymania, wśród respondentów było: jeden właściciel firmy, dwie w edukacji, pracowników umysłowych 4, 10 uczących się, jedna przebywającą na emeryturze/rencie.

Przynależność do gminy wyznaniowej, organizacji mniejszościowej etc.



Respondenci zadeklarowali przynależność do gminy wyznaniowej (9) bądź gminy i stowarzyszenia (1), tylko stowarzyszenia mniejszości żydowskiej jedna, brak przynależności do organizacji czy gminy deklarując jednocześnie poczucie przynależności do mniejszości żydowskiej 5 osób. Dwie osoby nie udzieliły odpowiedzi na to pytanie (ciemno-fioletowy kolor).

5.2. Wybrane aspekty badań.

5.2.1. JĘZYK.

Na pytanie „W jakim języku najczęściej rozmawia Pani/Pan w domu?”, respondenci mieli do wyboru kilka odpowiedzi, odmowę odpowiedzi, względnie wskazane swoich. Odpowiedzi: hebrajskim (6), hebrajskim i niemieckim (1), słowackim (1), niemiecki i rosyjskim (2), rosyjskim (1), węgierskim, niemieckim i angielskim (1), niemieckim i jidysz (1), niemieckim, jidysz i angielskim (1), bułgarskim (1), niemieckim (1). Napływowy charakter dużej części badanej grupy potwierdzają zatem odpowiedzi na pytania dotyczące języka – zaledwie jedna osoba, pochodząca zresztą z Niemiec, zadeklarowała posługiwanie się wyłącznie niemieckim w domu.

Poniższa tabela informuje m.in. o możliwościach nauki języków żydowskich (pytanie „Czy ma Pani/Pan możliwość...”):

	Tak	Dość często	Bardzo rzadko	Nie	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi/Brak odpowiedzi
Nauki języka hebrajskiego?	13	-	1	1	1	2
Nauki języka żydowskiego (jidysz)?	3	1	3	9	1	1
Rozmawiania z przyjaciółmi, kolegami etc. w językach żydowskich?	8	6	1	2	-	1
Czytania prasy, słuchania audycji radiowych i oglądania TV w językach żydowskich?	7	6	2	1	-	2
Czytania prasy, słuchania audycji radiowych i TV poświęconych religii, kulturze i historii żydowskiej (w językach nie-żydowskich)?	7	3	7	-	-	1
Załatwiania spraw urzędowych i posługiwanie się językami żydowskimi w biurze czy urzędzie?	2	-	5	8	1	2

Wymienione możliwości są bardzo i dość ważne tylko dla niewielkiej części respondentów; zwłaszcza nauka jidysz nie wydaje się być istotna. Poniższa tabela zawiera odpowiedzi na pytanie: „W jakim stopniu jest dla Pani/Pana ważna...?”:

	Bardzo	Dość ważne	Mało ważne	Nieważ- ne	Nie wiem	Odma- wiam odpowi- edzi/Br- ak odpowi- edzi
Możliwość nauki języka hebrajskiego	6	3	3	3	2	1
Możliwość nauki języka żydowskiego (jidysz)	1	2	7	7	-	1
Możliwość rozmawiania z przyjaciółmi, kolegami etc. w językach żydowskich	4	5	3	5	-	1
Możliwość nauki o kulturze i historii żydowskiej	7	5	2	2	1	1
Możliwość czytania prasy, słuchania audycji radiowych i oglądania TV w językach żydowskich	2	7	4	4	-	1
Możliwość czytania prasy, słuchania audycji radiowych i TV poświęconych religii, kulturze i historii żydowskiej (w językach nie-żydowskich)	3	4	5	4	-	2
Możliwość załatwiania spraw urzędowych i posługiwania się językami żydowskimi w biurze czy urzędzie	2	2	9	3	1	1

Tylko dla części osób, które wypełniły ankietę, możliwości dowiadywania się m.in. z mediów o historii i kulturze Żydów, podobnie jak możliwości nauki języków żydowskich, są istotne, mimo iż – przynajmniej dzieci – mają możliwości nauki języków żydowskich i poznawania kultury i historii Żydów. Poniżej odpowiedzi na pytanie: „Czy dzieci i młodzież żydowska w miejscu, gdzie Pani/Pan mieszka, mają możliwość...?” m.in. nauki w językach żydowskich, w językach żydowskich i poznawania kultury i historii żydowskiej?:

	Tak	Nie	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi/Brak odpowiedzi
Uczęszczania do publicznych szkół żydowskich (z językami żydowskimi)?	9	5	3	1
Uczęszczania do prywatnych szkół żydowskich (z językami żydowskimi)?	13	1	3	1
Uczenia się języków żydowskich i poznawania żydowskiej kultury i tradycji w publicznych szkołach nieżydowskich?	11	4	2	1
Uczenia się języków żydowskich i poznawania żydowskiej kultury i tradycji w prywatnych szkołach nieżydowskich?	11	3	3	1

W przypadku Austrii także widać niewielką przewagę szkół niepublicznych oferujących takie możliwości.

5.2.2. RELIGIA I ŚWIĘTA NARODOWE.

Poniżej odpowiedzi na pytanie o udział w wydarzeniach rodzinnych o tradycyjnym, religijnym charakterze, jak brit mila, bar micwa czy religijny ślub etc.

Odpowiedzi twierdzącej udzieliło 16 respondentów, negatywnej jedna, dwie stwierdziło, że nie ma takiej możliwości, ale chciałoby je mieć. Dość zbliżone były odpowiedzi na pytanie o możliwości praktykowania judaizmu i tradycji żydowskich, uczestniczenia w nabożeństwach i celebrowania świąt. Tutaj twierdząco odpowiedziało 17 osób, negatywnej odpowiedzi udzieliła jedna. Na pytanie „Czy ma Pani/Pan możliwość uczestniczenia w uroczystościach kulturalnych i narodowych (np. Międzynarodowy Dzień Pamięci o Ofiarach Holocaustu etc.)?” twierdzących odpowiedzi było również 17, negatywnych jedna, zaś na pytanie o udział przedstawicieli władz państwowych i samorządowych w miejscu zamieszkania respondentów względnie ich wsparcie dla organizacji uroczystości religijnych i kulturalnych mniejszości żydowskiej, takich jak Chanuka, Międzynarodowy Dzień Pamięci o Ofiarach Holocaustu etc. odpowiedzi twierdzących było 14, że czasami jedna, negatywnych jedna, zaś dwie osoby stwierdziły, że nie wiedzą. Kwestionariusz nie uściślał, czy osoby takie są zapraszane i odmawiając, czy wychodzą z inicjatywą uczestniczenia, czy też gmina i organizatorzy je pomijają.

5.2.3. KWESTIA TOŻSAMOŚCI.

Poniższa tabela zawiera odpowiedzi na temat: „Czy czujesz się dumny z... ?”:

	Nie/Wcale	Raczej tak	Raczej nie	Tak/Bardzo	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi/Brak odpowiedzi
- bycia Żydem/pochodzenia żydowskiego	1	5	1	10	-	1
- bycia obywatelem państwa, w którym mieszkasz	1	9	3	2	2	1
- pochodzenia z regionu, w którym mieszkasz lub z którego pochodzisz	-	6	4	6	1	1
- pochodzenia z miasta w którym mieszkasz lub z którego pochodzisz	-	9	3	5	-	1
- bycia Europejką/Europejczykiem	1	5	3	5	1	3

Większość respondentów odpowiedziała, że czuje się dumna z bycia Żydem względnie pochodzenia żydowskiego, stosunkowo dużo także odczuwa dumę z bycia Europejczykiem; wyraźnie mniej, jeśli chodzi państwo, którego obywatelem się jest i regionu oraz miasta pochodzenia/zamieszkania. Żydostwo i pochodzenie żydowskie jako komponent tożsamości całościowo traktowanej grupy respondentów są zatem najważniejsze. Odpowiedzi na powyższe pytania (o państwo/kraj i region zamieszkania) są częściowo zbieżne z odpowiedziami na pytaniami o stopień związania/poczucia bliskości z krajem i regionem zamieszkania:

	Wcale	Słabo	Mocno	Bardzo	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
Krajem zamieszkania	3	4	5	4	1	1
regionem	3	6	4	3	1	1
Miejscem zamieszkania	1	2	7	6	1	1
Europą	-	1	8	7	-	2
Izraelem	-	2	7	6	2	1

Zwraca uwagę fakt, że większość respondentów jest/czuje się znacznie silniej związana z Europą, niż Austrią (znów potwierdza ro napływowy charakter wielu członków badanej grupy); poczucie więzi z Izraelem również, choć znieznacznie, ustępuje więzi w z Europą.

Z kolei swój stosunek do Unii Europejskiej respondenci określili jako:

- bardzo pozytywny – 4
- pozytywny – 7
- obojętny – 2
- negatywny – 1
- bardzo negatywny – 1
- brak odpowiedzi (nie wiem) – 3

Odpowiedzi na pytanie o fakt przynależności Austrii do Unii Europejskiej (ocenianiy pozytywnie, negatywnie etc.) i czy wynikają z niego korzyści dla mniejszości żydowskiej, rozłożyły się następująco: tak – 7; nie ma znaczenia – 4; nie wiem – 5, jedna osoba nie odpowiedziała, jedna stwierdziła, że nie ma żadnych korzyści z tego tytułu. Osoba ta dopisała, że UE ma bardzo negatywny obraz Izraela, „jedynego państwa żydowskiego na świecie” – co ja oburza.

Kolejne pytanie to „Czy zdecydowałaby się Pani na wyjazd z kraju pod warunkiem otrzymania znacznej pomocy finansowej i socjalnej?”. Tutaj twierdząco odpowiedziały 3 osoby, odmownie 11, odpowiedzi „nie wiem” udzieliły 3 osób i 3 nie odpowiedziały wcale.

Ci, którzy zdecydowaliby się na wyjazd, najczęściej wskazywali na Izrael (3), Izrael lub USA (1), USA (Nowy Jork – 1), Chiny (1), Grecję (1), Niemcy (1). Jeden respondent odpowiedział, że wyjechałby tam, gdzie istnieje „dobra” społeczność ortodoksyjnych Żydów. Wynika z powyższego, jakkolwiek będzie to przedmiotem analizy w dalszej części opracowania, że mniej osób zdecydowałoby się na wyjazd ze stosunkowo zamożnego państwa, jakim jest Austria, niż w przypadku Polski, Węgier czy Słowacji.

W odpowiedzi na pytanie, kim najbardziej czuje się respondent, silnie podkreślano swą żydowską tożsamość lub jej komponenty. Odpowiedzi:

Żydem – 9

Żydem i Austriakiem – 4

Inne: człowiekiem, wiedeńczykiem, Grekiem;

Jedna osoba stwierdziła, że nie wie, jedna nie udzieliła odpowiedzi.

5.2.4. WOBEC INNYCH.

W części kwestionariusza dotyczącej aktywności, sympatii lub antypatii, widoczności w sferze publicznej mniejszości, zadano m.in. pytanie o to, która z mniejszości narodowych i etnicznych w danym kraju jest najbardziej widoczna w sferze publicznej, życiu kulturalnym i politycznym. Respondenci odpowiedzieli, że żydowska (7), turecka (1), muzułmanie (4), Turcy i inni muzułmanie (1), Turcy, inni muzułmanie i przybysze z krajów bałkańskich (1), romska (1), serbska (1). Dwie osoby stwierdziły, że nie wiedzą.

Jako mniejszość narodową i etniczną najmniej widoczną w sferze publicznej, życiu kulturalnym i politycznym respondenci wskazali na: żydowską (8), romską (1), ormiańską (1), muzułmańską (1), po jednej odpowiedzi padło też na Indian, buddystów, ateistów, 3 osoby stwierdziły, że niewiedzą, a jedna odpowiedziała, że „Żydzi są pośrodku”.

Z kolei w odpowiedzi na pytanie o to, która z mniejszości narodowych i etnicznych w kraju jest najbardziej uprzywilejowana w sferze publicznej, życiu kulturalnym i politycznym, na żydowską wskazała połowa, 9 osób, na Turków dwie, na muzułmanów jedna, 6 osób stwierdziło, że nie wie.

Za najbardziej dyskryminowaną i upośledzoną grupę mniejszościową zgodnie uznano Romów (13), Romów i Żydów razem (2), Rumunów (2), Romów i biednych (1). Dwie osoby stwierdziły, że nie wiedzą.

Za grupę stwarzającą najwięcej problemów uznano Żydów (4), Romów (2), muzułmanów (3), Afgańczyków (1), Turków i uchodźców z pñ. Afryki (1), „nowych imigrantów, którzy nie chcą się dopasować” (1), różnych (1), zaś 4 osoby uznało, że nie wie. Za najmniej popularnych i lubianych uznano: Romów (1), Żydów (8), muzułmanów i Żydów (1), Arabów i muzułmanów (3), Romów i muzułmanów (1), 4 osoby stwierdziło, że nie wie.

W odpowiedziach pobrzmiwa duże wyczulenie na losy i sytuację swojej grupy, ale także niechęć do muzułmanów, zwielokrotniona problemami z uchodźcami z obje tych wojną państw w Afryce i Bliskim Wschodzie. „Tradycyjnie” wśród problematycznych (stwarzających problemy) i nie lubianych mniejszości pojawiają się Romowie.

Kolejna grupa pytań dotyczyła akceptacji członka innej grupy narodowościowej i etnicznej. W przypadku Austrii uwzględniono odpowiedzi dotyczące narodu i społeczeństwa tytularnego, historycznie blisko związanych z Austrią Węgrów (imperium Habsburgów), Romów i (poza tabelką) Niemców. Pytanie pierwsze brzmiało: „Czy zaakceptowałaby Pani/Pan osobę pochodzącą z innej mniejszościowej grupy etnicznej/narodowej w charakterze”:

	Austriak/Austriaczka		Węgier/Węgierka		Rom (Cygan)/Romka	
	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie
współmałżonka lub partnera?	10	3	10	4	8	6
przyjaciela?	16	1	13	2	13	2
sąsiada z ulicy?	16	1	14	2	14	1
kolegi z pracy?	16	1	14	2	14	2
kogoś mieszkającego w tym samym domu?	15	1	14	2	11	3

- Nie wiem: w przypadku Austriaka odpowiednio: 4, -, -, -, 1; Węgura: 3, 1, 1, 1, 1; Roma: 2, 1, 1, 1, 1.

- Odmawiam odpowiedzi w przypadku Austriaka odpowiednio: 1, 1, 1, 1, 1; Węgura: 1, 1, 1, 1, 1; Roma: 1, 1, 1, 1, 1.

Generalnie, akceptacja dla Austriaka w charakterze przyjaciela, sąsiada etc. jest bardzo duża, ale odpowiednio mniejsza dla akceptacji małżonka/partnera (10, identyczna jak dla Węgra), i mniejsza, choć nie drastycznie (8) w przypadku Roma. Akceptacja generalnie dla członków wymienionych mniejszości, jeśli chodzi o przyjaciela, sąsiada etc. jest pozostaje dość duża.

W przypadku pytań o akceptację dla Niemców, poszczególne głosy rozkładały się następująco: partner/mążonek – tak (11), nie (3), nie wiem (3), brak odpowiedzi (1); przyjaciel – tak (17), brak odpowiedzi (1); sąsiad – tak (17), brak odpowiedzi (1); kolega z pracy – tak (17), brak odpowiedzi (1); domownik – tak (16), nie wiem (1), brak odpowiedzi (1). Odpowiedzi pozytywne w przypadku Niemców są zatem większe niż w przypadku narodu tytularnego.

5.2.5. ANTYSEMITYZM.

W przypadku części ankiety dotyczącej zachowań antysemitycznych, pierwsze pytanie brzmiało: „Czy w zamieszkałym przez Panią/Pana kraju daje się zauważyć któreś z poniższych zachowań antysemitycznych w sferze i przestrzeni publicznej, niekoniecznie odnoszące się do Pani/pana osobiście?” Odpowiedzi respondentów prezentuje tabela.

	Tak	Nie	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
- w wypowiedziach polityków?	8	6	3	1
- w mediach publicznych?	9	5	3	1
- mediach prywatnych?	11	3	2	2
- na ulicy, w czasie demonstracji?	14	2	-	2
- na stadionie, w czasie zawodów sportowych?	10	4	2	2
- w czasie uroczystości państwowych, lokalnych?	7	9	-	2
- antysemityczne napisy na budynkach etc.?	13	1	2	2
- antysemityczne napisy lub inne formy niszczenia budynków sakralnych, cmentarzy, siedzib gmin i instytucji żydowskich?	12	2	3	1

Jak wynika z powyższego, w opinii respondentów najczęściej zachowań antysemickich w sferze publicznej obserwuje się na ulicy, stadionie, na murach domów i obiektów sakralnych, ale także w mediach, głównie prywatnych, choć przypadki te są rzadsze niż w przypadku poprzednich państw. Poniżej odpowiedzi na pytanie o to, czy dana osoba w ciągu ostatnich 12 miesięcy poczuła osobiście niechęć lub spotkała się z dyskryminacją bądź prześladowaniami ze strony innych z uwagi na pochodzenie, wyznawaną religie lub z innych przyczyn:

	Tak	Nie	Żaden z tych powodów	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
Pochodzenie etniczne/narodowe	3	11	1	2	1
Religia (wyznanie)	6	9	1	1	1
Z innych powodów	2	12	2	1	1

Uszczególniając, zadano kilka kolejnych pytań: „W których w ciągu ostatnich 12 miesięcy z niżej wymienionych okoliczności, środowisk, miejsc, poczuła Pani/Pan niechęć lub poczuł/-a się dyskryminowana bądź prześladowana z powodu swego pochodzenia etnicznego/narodowego lub wyznania religijnego”?

	Tak	Nie	W żadnej z wymienionych sytuacji	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
W szkole/na uczelni	3	13	-	1	1
W pracy/szukając pracy/ odchodząc z pracy	4	12	1	-	1
W zakładzie opieki zdrowotnej	3	14	-	-	1
W sądzie lub w urzędzie	1	16	-	-	1
W kontaktach z policją lub innymi służbami mundurowymi	2	15	-	-	1
W restauracji, barze, na dyskotecce	4	13	-	-	1
Na ulicy	6	11	-	-	1
Przez sąsiadów	2	15	-	-	1
W sklepie/na targu	3	14	-	-	1
W środkach komunikacji publicznej	3	14	-	-	1

Z powyższego wynika, iż do antysemitycznych zaczepek i zachowań najczęściej dochodziło na ulicy, w pracy oraz w barze, na dyskotecce czy w restauracji.

Na pytanie o stopień zaufania („Jak bardzo Pan/Pani ufa...?”) wobec niektóre instytucji i urzędów publicznych respondenci udzielili odpowiedzi:

	Wcale	Raczej nie	Raczej tak	Ufam całkowicie	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
Królowi	-	-	-	-	-	-
Prezydentowi	-	7	7	1	1	2
Parlamentowi	1	5	8	1	1	2
Rządowi	1	6	6	1	2	2
Policji i innym służbom mundurowym	2	3	9	-	3	1
Wojsku	1	4	7	1	3	2
Sądom	2	5	6	-	3	2
Władzom samorządowym	2	5	8	-	1	2

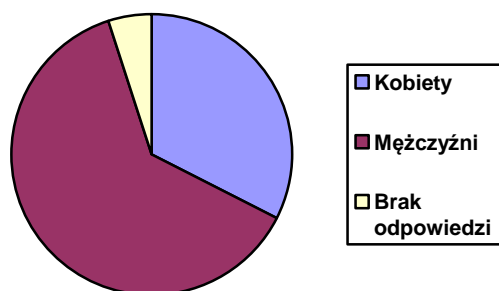
Okazuje się, że chociaż poziom zaufania badanej grupy mniejszościowej do poszczególnych instytucji i organów władzy jest ograniczony, to i tak znacznie wyższy niż w przypadku wcześniej analizowanych państw Europy Środkowo-Wschodniej. U stosunkowo najmniejszej grupy respondentów zaufaniem cieszą się prezydent Republiki, sądy i władze lokalne.

Cz. 6. BELGIA.

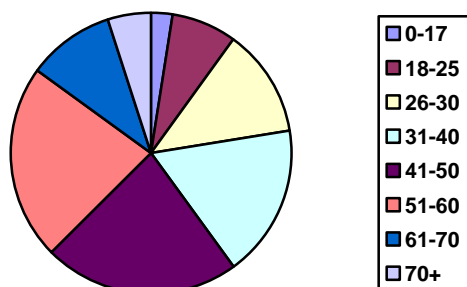
6.1. Struktura i charakterystyka badanej grupy respondentów.

W badaniu uwzględniono 40 osób, deklarujących się jako przedstawiciele mniejszości żydowskiej w Belgii – uwzględniając, iż w prawodawstwie tego kraju nie funkcjonuje pojęcie mniejszości narodowej czy etnicznej. Wśród respondentów było 13 kobiet, 25 mężczyzn i dwie osoby, które wolały nie odpowiadać. W badanej grupie przeważali ludzie w średnim wieku: ludzie w wieku do 17 lat (1), w wieku od 18 do 25 lat (3), w przedziale wiekowym 26-30 (5), w przedziale 31-40 (7), w przedziale 41-50 (9), w przedziale 51-60 (9), w wieku 61-70 (4) i w wieku 70+ (2). Najwięcej respondentów urodziło się w Belgii (24 osoby), 5 w Izraelu, we Francji i USA po dwie osoby, po jednej w Szwajcarii, Wielkiej Brytanii, Polsce, Austrii, Rosji, na Węgrzech i na Ukrainie. Belgia jest zamożnym krajem, w którym osiedliło się stosunkowo wielu cudzoziemców, co potwierdza też struktura urodzenia członków badanej grupy.

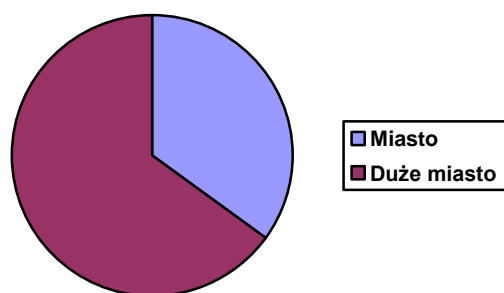
Płeć respondentów:



Wiek respondentów:

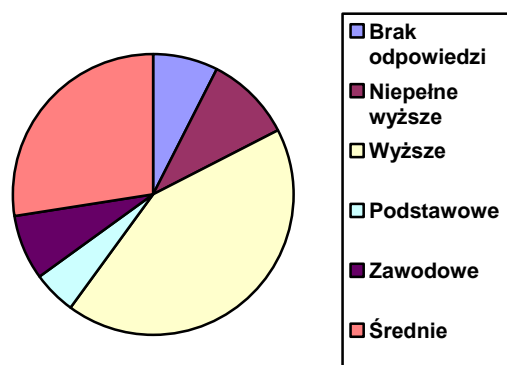


Miejsce zamieszkania respondentów:



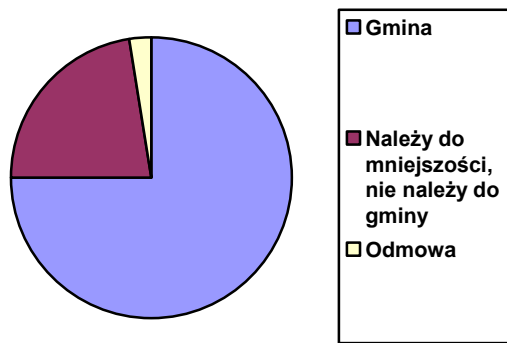
Większość respondentów jako miejsce swego zamieszkania wskazała duże miasto (powyżej 100 000), dwie osoby miasto, jedna nie odpowiedziała. Badania ankietowe i w tym państwie potwierdzają wybitnie miejski charakter tej społeczności. Wśród respondentów w związku małżeńskim i partnerskim pozostawało odpowiednio 27 i 1 osoba, 10 określiło się jako stanu wolnego, dwie osoby odmówiły odpowiedzi.

Wykształcenie:



Jest to grupa dobrze wykształcona i ucząca się: 11 osób zadeklarowało wykształcenie średnie, 4 niepełne wyższe, 17 wyższe, dwie podstawowe, 3 zawodowe, 3 nie podało odpowiedzi. Jeśli chodzi o źródła utrzymania, wśród respondentów było: 10-ciu właścicieli firmy, trzech określających się jako freelancer, dwie osoby pracujące w edukacji, dwie w organizacjach typu non-profit, 5 pracowników umysłowych, 6 nadal uczy się, jedna w agencji rządowej lub samorządowej, 6 osób nie odpowiedziało, jeden emeryt/rencista i 4 osoby (kobiety), które stwierdziły, że zajmuje się domem, wychowaniem dzieci, nie pracuje, gospodarstwem domowym.

Przynależność do gminy wyznaniowej, organizacji mniejszościowej etc.



Zwraca uwagę wysoki odsetek osób należących do gminy wyznaniowej (religijnej) – 30 osób, to jest 75%. Brak przynależności do organizacji czy gminy deklarując jednocześnie poczucie przynależności do mniejszości żydowskiej zadeklarowało 9 osób, nie odpowiedziała jedna.

6.2. Wybrane aspekty badań.

6.2.1. JĘZYK.

Na pytanie „W jakim języku najczęściej rozmawia Pani/Pan w domu?”, respondenci mieli do wyboru kilka odpowiedzi, odmowę odpowiedzi, względnie wskazane swoich. Odpowiedzi: hebrajskim (8), jidysz (6), francuskim (8), holenderskim (3), rosyjskim (1), angielskim (6), hebrajskim i angielskim (1), hebrajskim, holenderskim, francuskim i angielskim (1), hebrajskim, holenderskim i rosyjskim (1), hebrajskim, jidysz i angielskim (1), hebrajskim, jidysz, francuskim i angielskim (1), holenderskim i francuskim (1), francuskim i angielskim (1), nie odpowiedziała jedna osoba. Wyniki potwierdzają zatem napływowy charakter części respondentów, a także silny komponent najprawdopodobniej Żydów ortodoksyjnych (używanie wyłącznie jidysz w domu).

Poniższa tabela informuje m.in. o możliwościach nauki języków żydowskich (pytanie „Czy ma Pani/Pan możliwość...”):

	Tak	Dość często	Bardzo rzadko	Nie	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi/Brak odpowiedzi
Nauki języka hebrajskiego?	28	1	7	-	1	3
Nauki języka żydowskiego (jidysz)?	24	2	4	6	1	3
Rozmawiania z przyjaciółmi, koegami etc. w językach żydowskich?	30	3	3	-	1	3
Czytania prasy, słuchania audycji radiowych i oglądania TV w językach żydowskich?	27	5	5	-	-	3
Czytania prasy, słuchania audycji radiowych i TV poświęconych religii, kulturze i historii żydowskiej (w językach nie-żydowskich)?	26	3	4	4	-	3
Załatwiania spraw urzędowych i posługiwania się językami żydowskimi w biurze czy urzędzie?	12	4	11	8	1	4

Zarazem wymienione wyżej możliwości są ważne i bardzo ważne dla dużej części respondentów. Poniższa tabela zawiera odpowiedzi na pytanie: „W jakim stopniu jest dla Pani/Pana ważna...?”:

	Bardzo	Dość ważne	Mało ważne	Nieważne	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi/Brak odpowiedzi
Możliwość nauki języka hebrajskiego	24	8	1	4	-	3
Możliwość nauki języka żydowskiego (jidysz)	15	11	4	8	-	2
Możliwość rozmawiania z przyjaciółmi, kolegami etc. w językach żydowskich	17	15	1	5	-	2
Możliwość nauki o kulturze i historii żydowskiej	22	14	1	1	-	2
Możliwość czytania prasy, słuchania audycji radiowych i oglądania TV w językach żydowskich	12	15	3	7	1	2
Możliwość czytania prasy, słuchania audycji radiowych i TV poświęconych religii, kulturze i historii żydowskiej (w językach nie-żydowskich)	11	18	3	6	-	2
Możliwość załatwiania spraw urzędowych i posługiwania się językami żydowskimi w biurze czy urzędzie	2	10	10	14	-	4

Dla większości osób, które wypełniły ankietę, możliwości dowiadywania się m.in. z mediów o historii i kulturze Żydów, podobnie jak możliwości nauki języków żydowskich, są istotne. Jak się wydaje, dzieci i młodzi Żydzi w Belgii mają też duże możliwości nauki czy pozaszkolnego zdobywania wiedzy o kulturze i historii swego narodu. Poniżej odpowiedzi na pytanie: „Czy dzieci i młodzież żydowska w miejscu, gdzie Pani/Pan mieszka, mają możliwość...?” m.in. nauki w języków żydowskich, w językach żydowskich i poznawania kultury i historii żydowskiej?:

	Tak	Nie	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi/Brak odpowiedzi
Uczęszczania do publicznych szkół żydowskich (z językami żydowskimi)?	33	4	2	1
Uczęszczania do prywatnych szkół żydowskich (z językami żydowskimi)?	37	2	-	1
Uczenia się języków żydowskich i poznawania żydowskiej kultury i tradycji w publicznych szkołach nieżydowskich?	30	5	4	1
Uczenia się języków żydowskich i poznawania żydowskiej kultury i tradycji w prywatnych szkołach nieżydowskich?	26	7	6	1

6.2.2. RELIGIA I ŚWIĘTA NARODOWE.

Uczestniczenie w uroczystościach religijnych i rodzinnych o charakterze tradycyjnym jest ważną przesłanką żydowskiej tożsamości. Poniżej odpowiedzi na pytanie o udział w takich wydarzeniach jak brit mila, bar micwa, religijny ślub i pogrzeb etc.

Odpowiedzi twierdzącej udzieliło 39 respondentów, jedna odmówiła odpowiedzi. Identyczne były odpowiedzi w przypadku pytania o możliwość praktykowania judaizmu i tradycji żydowskich (39 i 1). Na pytanie „Czy ma Pani/Pan możliwość uczestniczenia w uroczystościach kulturalnych i narodowych (np. Międzynarodowy Dzień Pamięci o Ofiarach Holocaustu etc.)?” twierdzących odpowiedzi było 34, negatywnych dwie, 3 nie wiedziały, zaś jedna odmówiła. Na pytanie o udział przedstawicieli władz państwowych i samorządowych w miejscu zamieszkania respondentów względnie ich wsparcie dla organizacji uroczystości religijnych i kulturalnych mniejszości żydowskiej, takich jak Chanuka, Międzynarodowy Dzień Pamięci o Ofiarach Holocaustu etc. odpowiedzi twierdzących było 32, negatywnych nie było, że czasami 5, dwie osoby stwierdziły, że nie wiedzą i jedna odmówiła.

6.2.3. KWESTIA TOŻSAMOŚCI.

Poniższa tabela zawiera odpowiedzi na temat: „Czy czujesz się dumny z... ?”:

	Nie/Wcale	Raczej tak	Raczej nie	Tak/Bardzo	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi/Brak odpowiedzi
- bycia Żydem/pochodzenia żydowskiego	2	13	1	22	1	1
- bycia obywatelem państwa, w którym mieszkasz	3	16	10	7	3	1
- pochodzenia z regionu, w którym mieszkasz lub z którego pochodzisz	4	20	4	10	-	2
- pochodzenia z miasta w którym mieszkasz lub z którego pochodzisz	5	16	10	7	1	1
- bycia Europejką/Europejczykiem	1	17	9	11	1	1

Większość respondentów odpowiedziała, że czuje się dumna z bycia Żydem względnie pochodzenia żydowskiego, i ten rodzaj dumy zdecydowanie przeważała nad pozostałymi. Żydostwo i pochodzenie żydowskie jako komponent tożsamości całościowo traktowanej grupy respondentów są zatem najważniejsze. Odpowiedzi na powyższe pytania są częściowo zbieżne z odpowiedziami na pytaniami o stopień związania/poczucia bliskości z krajem i regionem zamieszkania, miejscem/miastem oraz kontynentem i Erec Izrael (Izraelem):

	Wcale	Słabo	Mocno	Bardzo	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
Krajem zamieszkania	4	13	16	6	-	1
Regionem	5	11	17	6	-	1
Miejscem zamieszkania	4	8	19	8	-	1
Europą	3	8	18	9	1	1
Izraelem	1	2	14	21	1	1

Większość respondentów jest/czuje się bardzo silnie związana z Izraelem. Z kolei swój stosunek do Unii Europejskiej respondenci określili jako:

- bardzo pozytywny – 4
- pozytywny – 10
- obojętny – 11
- negatywny – 8
- bardzo negatywny – 4
- brak odpowiedzi (nie wiem) – 2
- odpowiedź nie wiem – 1

Stosunek do Europy jest zróżnicowany, ale dla największej grupy respondentów obojętny (11). Odpowiedzi na pytanie o fakt przynależności do Unii Europejskiej (oceniany pozytywnie, negatywnie etc.) i czy wynikają z niego korzyści dla mniejszości żydowskiej, rozłożyły się następująco: tak – 8; nie ma znaczenia – 9; nie wiem – 12, nie – 10, jedna osoba nie odpowiedziała. Ci, którzy wyrazili swój negatywny stosunek do przynależności Belgii do Wspólnoty Europejskiej, skrytykowali bądź wyrazili następujące opinie: „brak poparcia i zrozumienia dla Żydów”, „UE jest antysemitka”, „UE nic nie robi dla Żydów”, „radikalna lewica ma zbyt duże wpływy w Unii i mediach i jest proarabska”, „brak organów wybieralnych”, „ograniczenia i utrudnienia przy briciu i szachy”, „sprawa szachy”. Odpowiedzi, zwłaszcza ostatnie, świadczą o ortodoksyjnym charakterze dużej części społeczności żydowskiej w Belgii, a także w ogóle o duym sceptycyzmie wobec Unii Europejskiej. Pozostaje to w jaskrawym przeciwieństwie do często dość pozytywnego stosunku mieszkańców tzw. Nowej Unii (tutaj: Polska, Węgry, Słowacja).

Mimo wielu głosów krytycznych, tylko część respondentów byłaby gotowa opuścić Belgię – kolejnym pytaniem było „Czy zdecydowałaby się Pani na wyjazd z kraju pod warunkiem otrzymania znacznej pomocy finansowej i socjalnej?”. Tutaj twierdząco odpowiedziało 11 osób, odmownie 15, odpowiedzi „nie wiem” udzieliło 13 osób i jedna nie odpowiedziała.

Ci, którzy zdecydowaliby się na wyjazd, najczęściej wskazywali na Izrael (14), Izrael lub USA (3), USA (1), Europę Wschodnią (1), jedna osoba odpowiedziała: gdziekolwiek, ale tutaj (w Belgii).

W odpowiedzi na pytanie, kim najbardziej czuje się respondent, bardzo mocno podkreślano swą żydowską tożsamość lub jej komponenty. Odpowiedzi:

Żydem – 33

Żydem i Belgiem – 4

Belgiem pochodzenia żydowskiego – 1

rosyjskim Żydem – 1

Europejczykiem – 1

Powyższe odpowiedzi mogą wskazywać na ortodoksyjnie religijny charakter badanej grupy (jej dużej części).

6.2.4. WOBEC INNYCH.

W części kwestionariusza dotyczącej aktywności, sympatii lub antypatii, widoczności w sferze publicznej mniejszości, zadano m.in. pytanie o to, która z mniejszości narodowych i etnicznych w danym kraju jest najbardziej widoczna w sferze publicznej, życiu kulturalnym i politycznym. Respondenci odpowiedzieli, że żydowska (7), marokańska (2), północno-afrykańska (1), muzułmańska (17), Polacy, Rosjanie i Chińczycy (1), a także Europejczycy (2), Belgowie (1), inni (2), 4 osoby stwierdziły, że nie wiedzą, dwie nie odpowiedziały.

Z kolei jako mniejszość narodową i etniczną najmniej widoczną w sferze publicznej, życiu kulturalnym i politycznym respondenci wskazali na: żydowską (9) oraz „żydowską poza Antwerpią (1), Arabowie i muzułmanie (3), Węgrzy (1), Hindusi (1), Romowie (2), Turcy (1), Włosi (2), Chińczycy (1), Belgowie (1), wschodnio-Europejczycy (1), „różne drobne mniejszości” (1), masoni-wolnomularze (1), 13 osób stwierdziło, że nie wie, jedna nie odpowiedziała.

W odpowiedzi na pytanie o to, która z mniejszości narodowych i etnicznych w kraju jest najbardziej uprzywilejowana w sferze publicznej, życiu kulturalnym i politycznym, na żydowską wskazało 8 osób, na muzułmanów 9, na imigrantów jedna, na masonów dwie, na innych dwie, 14 osób stwierdziło, że nie wie, jedna nie udzieliła odpowiedzi. Za najbardziej dyskryminowaną i upośledzoną grupę mniejszościową natomiast uznano Żydów (12), Romów (1), Afrykanów (1), muzułmanów (2), innych (2), żadna z mniejszości (1), 18 osób stwierdziło, że nie wie, jedna nie odpowiedziała.

Za grupę stwarzającą najwięcej problemów uznano muzułmanów, Arabów i Marokańczyków (24), „polskich muzułmanów” (1), innych (2), „to nie zawsze mniejszość” odpowiedziała jedna osoba, „ radykałowie” (1), jedna osoba stwierdziła, że „to subiektywne pytanie”, ponadto jeszcze dwie nie odpowiedziały a 8 osób uznało, że nie wie. Z kolei za najmniej popularnych i lubianych uznano: Romów (1), Żydów (11), muzułmanów i Żydów (2), Afrykanów (1), muzułmanów (7), „okupantów izraelskich” (1), 12 osób stwierdziło, że nie wie, dwie nie udzieliły odpowiedzi. I tu w odpowiedziach wybrzmiewa duże wyczulenie na „swoją” grupę i Izrael.

Kolejna grupa pytań dotyczyła akceptacji członka innej grupy narodowościowej i etnicznej. W przypadku Belgii uwzględniono odpowiedzi dotyczące narodu tytularnego – Belgów, Francuzów, Romów i Niemców (poza tabelą). Pytanie pierwsze brzmiało: „Czy zaakceptowałaby Pani/Pan osobę pochodzącą z innej mniejszościowej grupy etnicznej/narodowej w charakterze”:

	Belg/Belgijka		Francuz/Francuzka		Rom (Cygan)/Romka	
	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie
współmałżonka lub partnera?	18	13	18	14	6	22
przyjaciela?	32	4	31	4	20	11
sąsiada z ulicy?	34	2	31	2	15	10
kolegi z pracy?	35	1	31	1	20	6
kogoś mieszkającego w tym samym domu?	29	4	28	3	10	14

- Nie wiem: w przypadku Belga odpowiednio: 8, 3, 3, 3, 5; Francuza: 7, 3, 6, 7, 6; Roma: 9, 6, 11, 10, 11.

- Odmawiam odpowiedzi w przypadku Belga odpowiednio: 1, 1, 1, 1, 2; Francuza: 1, 2, 1, 1, 3; Roma: 3, 3, 4, 4, 5.

Generalnie, akceptacja dla „obcych” jako współmałżonków jest najmniejsza z grup żydowskich objętych badaniami. Dla przyjaciół, sąsiadów etc. Belgów czy Francuzów jest stosunkowo duża, ale drastycznie (o ok. 50%) spada w każdej kategorii jeśli chodzi o Romów.

W przypadku pytań o akceptację dla Niemców, poszczególne głosy rozkładały się następująco: partner/małżonek – tak (11), nie (19), nie wiem (8), brak odpowiedzi (2); przyjaciel – tak (23), nie (8), brak odpowiedzi (4); nie wiem (5); sąsiad – tak (26), nie (3), nie wiem (3), brak odpowiedzi (3); kolega z pracy – tak (27), nie (4), nie wiem (6), brak odpowiedzi (3); domownik – tak (19), nie (7), nie wiem (10), brak odpowiedzi (4). Odpowiedzi pozytywne w przypadku Niemców są zatem częstsze niż w przypadku Romów, ale jest ich wyraźnie mniej niż w przypadku Belgów czy Francuzów. Świadczy to o pewnej ostrożności respondentów i ich uprzedzeniu do Niemców.

6.2.5. ANTYSEMITYZM.

W przypadku części ankiety dotyczącej zachowań antysemickich, pierwsze pytanie brzmiało: „Czy w zamieszkałym przez Panią/Pana kraju daje się zauważyć któreś z poniższych zachowań antysemickich w sferze i przestrzeni publicznej, niekoniecznie odnoszące się do Pani/pana osobiście?” Odpowiedzi respondentów prezentuje tabela.

	Tak	Nie	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
- w wypowiedziach polityków?	26	4	8	2
- w mediach publicznych?	27	4	6	3
- mediach prywatnych?	23	5	6	3
- na ulicy, w czasie demonstracji?	27	7	4	2
- na stadionie, w czasie zawodów sportowych?	15	13	10	2
- w czasie uroczystości państwowych, lokalnych?	7	20	11	2
- antysemickie napisy na budynkach etc.?	21	7	10	2
- antysemickie napisy lub inne formy niszczenia budynków sakralnych, cmentarzy, siedzib gmin i instytucji żydowskich?	19	6	13	2

Jak wynika z powyższego, w opinii respondentów najwięcej zachowań antysemickich w sferze publicznej obserwuje się w wypowiedziach polityków oraz w mediach, w identycznym stopniu prywatnych, jak i państwowych. Dość często sa też takie zachowania na ulicy i stadionach; wiele osób wskazało też na antysemickie graffiti i hasła na murach. Poniżej odpowiedzi na pytanie o to, czy dana osoba w ciągu ostatnich 12 miesięcy poczuła osobiście niechęć lub spotkała się z dyskryminacją bądź prześladowaniami ze strony innych z uwagi na pochodzenie, wyznawaną religie lub z innych przyczyn:

	Tak	Nie	Żaden z tych powodów	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
Pochodzenie etniczne/narodowe	4	30	3	1	2
Religia (wyznanie)	15	19	2	2	2
Z innych powodów	5	26	2	5	2

Uściślając, zapytano: „W których w ciągu ostatnich 12 miesięcy z niżej wymienionych okoliczności, środowisk, miejsc, poczuła Pani/Pan niechęć lub poczuła/-a się dyskryminowana bądź prześladowana z powodu swego pochodzenia etnicznego/narodowego lub wyznania religijnego”?

	Tak	Nie	W żadnej z wymienionych sytuacji	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
W szkole/na uczelni	3	31	2	2	2
W pracy/szukając pracy/ odchodząc z pracy	5	29	2	2	2
W zakładzie opieki zdrowotnej	3	28	5	2	2
W sądzie lub w urzędzie	5	28	3	2	2
W kontaktach z policją lub innymi służbami mundurowymi	8	24	2	4	2
W restauracji, barze, na dyskotecę	6	27	2	3	2
Na ulicy	19	17	-	2	2
Przez sąsiadów	5	30	1	2	2
W sklepie/na targu	15	21	-	2	2
W środkach komunikacji publicznej	13	23	-	2	2

Do antysemickich zaczepki i zachowań najczęściej dochodziło na ulicy, w sklepie/na rynku, w środkach komunikacji publicznej.

Z kolei na pytanie o stopień zaufania („Jak bardzo Pan/Pani ufa...?”) wobec niektóre instytucji i urzędów publicznych respondenci udzielili odpowiedzi:

	Wcale	Raczej nie	Raczej tak	Ufam całkowicie	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
Królowi	3	10	14	3	7	3
Prezydentowi	-	-	-	-	-	-
Parlamentowi	3	16	9	3	7	2
Rządowi	3	11	12	2	10	2
Policji i innym służbom mundurowym	2	19	16	3	8	2
Wojsku	1	4	22	4	7	2
Sądom	1	9	15	4	9	2
Władzom samorządowym	3	6	18	4	7	2

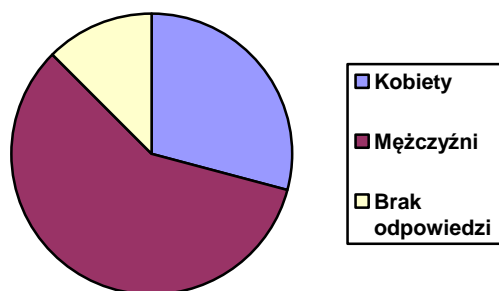
Okazuje się, że względnym zaufaniem respondentów cieszą się wojsko, sądy i urzędy oraz władze lokalne. Najmniej zaufania mają zaś do służb mundurowych i parlamentu.

Cz. 7. HISZPANIA.

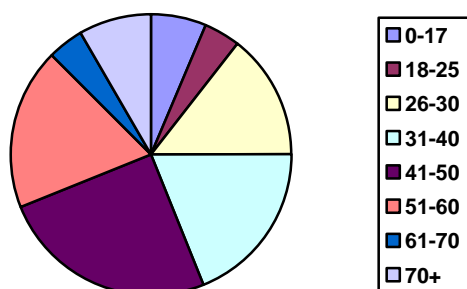
7.1. Struktura i charakterystyka badanej grupy respondentów.

W przypadku Królestwa Hiszpanii w badaniu uwzględniono 48 osób deklarujących przynależność do mniejszości żydowskiej w tym państwie. Wśród nich było 14 kobiet, 28 mężczyzn, zaś 6 osób nie zechciało określić płci. W badanej grupie przeważali ludzie w średnim wieku: ludzie w wieku do 17 lat (3), w wieku od 18 do 25 lat (2), w przedziale wiekowym 26-30 (7), w przedziale 31-40 (9), w przedziale 41-50 (12), w przedziale 51-60 (9), w wieku 61-70 (2) i w wieku 70+ (4). Najwięcej respondentów, choć mniej niż połowa, urodziło się w Hiszpanii (21 osób), 8 w Argentynie, 3 w Belgii, dwie w Maroko, po jednej w Izraelu, Grecji, Austrii, Meksyku i Libanie, po dwie w Polsce, na Słowacji i w Chile oraz 3 osoby w USA. Objęta badaniami społeczność jest zatem bardzo zróżnicowana, być może przyczyniło się do tego umożliwienie na mocy specjalnej ustawy kilka lat temu powrotu i otrzymania obywatelstwa Hiszpanii potomkom Żydów wypędzonych z kraju w czasach Inkwizycji i prześladowań tamtejszej wspólnoty żydowskiej.

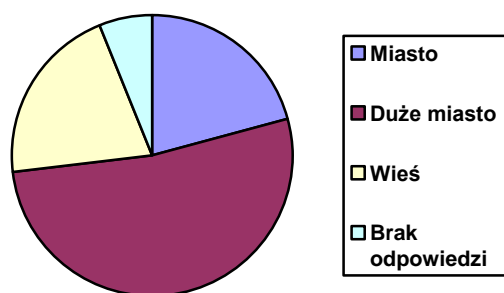
Płeć respondentów:



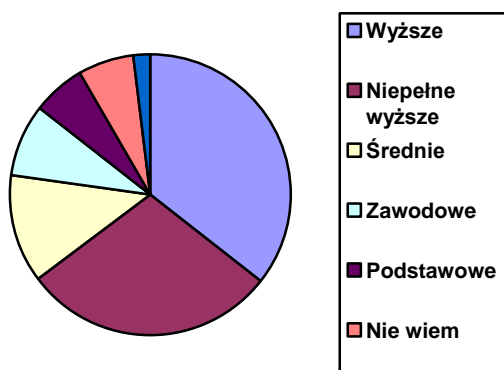
Wiek respondentów:



Miejsce zamieszkania respondentów:

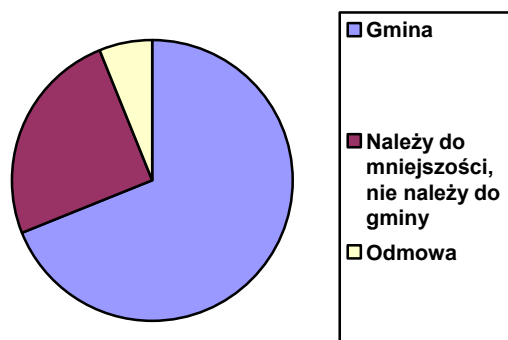


Większość, 25 osób, jako miejsce swego zamieszkania wskazała duże miasto (powyżej 100 000), 10 miasto, 10 wieś, trzy nie odpowiedziały. W przypadku Hiszpanii istnieje zatem pewna grupa Żydów/przedstawicieli mniejszości żydowskiej mieszkająca poza metropoliami i miastami. Wśród respondentów w związku małżeńskim i partnerskim pozostawało odpowiednio 21 i 6 osób, 17 określiło się jako stanu wolnego, 4 osoby odmówiły odpowiedzi.



Jest to grupa zróżnicowana jeśli chodzi o wykształcenie (tłumaczy to pochodzenie respondentów z różnych stron świata i państw różnych kulturowo i o różnym stopniu rozwoju ekonomicznego), przeważają jednak osoby z wykształceniem wyższym i niepełnym wyższym (odpowiednio 17 i 14 osób). Wykształcenie średnie w badanej grupie posiada 6 osób, podstawowe 3, zawodowe 4, nie potrafiło określić swego wykształcenia 3 osoby, jedna nie odpowiedziała (brak opisu w legendzie, niebieski kolor na wykresie). Jeśli chodzi o źródła utrzymania, wśród respondentów było: właścicieli firmy (7), freelancerów (8), pracujących w edukacji (7), w organizacjach non-profit (3), uczących się (7), w agencji rządowej lub samorządowej (3), pracowników umysłowych (6), pracowników fizycznych (1), emerytów (2), nie odpowiedziało (4).

Przynależność do gminy wyznaniowej, organizacji mniejszościowej etc.



Członkowie gmin wyznaniowych żydowskich to 33 osoby, brak przynależności do organizacji czy gminy deklarując jednocześnie poczucie przynależności do mniejszości żydowskiej zadeklarowało 12 osób spośród wszystkich respondentów (25%), jedna nie odpowiedziała.

7.2. Wybrane aspekty badań.

7.2.1. JĘZYK.

Na pytanie „W jakim języku najczęściej rozmawia Pani/Pan w domu?”, respondenci mieli do wyboru kilka odpowiedzi, odmowę odpowiedzi, względnie wskazać swoich. Odpowiedzi: hiszpańskim (24), hiszpańskim i polskim (1), węgierskim (1), holenderskim (1), francuskim (2), hebrajskim (6), słowackim (1), angielskim (2), hebrajskim i hiszpańskim (6), angielskim i katalońskim (1), hiszpańskim i francuskim 1), francuskim i jidysz (1). Wyniki potwierdzają zatem napływowy charakter dużej części respondentów. Języki żydowskie są reprezentowane stosunkowo słabo. Poniższa tabela informuje m.in. o możliwościach ich nauki według respondentów (pytanie „Czy ma Pani/Pan możliwość...”):

	Tak	Dość często	Bardzo rzadko	Nie	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi/Brak odpowiedzi
Nauki języka hebrajskiego?	28	7	11	2	-	-
Nauki języka żydowskiego (jidysz)?	9	9	13	17	-	-
Rozmawiania z przyjaciółmi, kolegami etc. w językach żydowskich?	20	10	11	7	-	-
Czytania prasy, słuchania audycji radiowych i oglądania TV w językach żydowskich?	13	18	9	12	-	1
Czytania prasy, słuchania audycji radiowych i TV poświęconych religii, kulturze i historii żydowskiej (w językach nie-żydowskich)?	7	13	14	12	-	1
Załatwiania spraw urzędowych i posługiwania się językami żydowskimi w biurze czy urzędzie?	5	8	12	19	2	2

Możliwości nauki języków żydowskich istnieją według większej grupy respondentów, mniej – według nich – jest możliwości dowiedzenia się czegoś o historii i kulturze. Poniżej ocena znaczenia, jakie respondenci przykładają do możliwości nauki języków i poznawania kultury Żydów oraz posługiwania się językami żydowskimi w urzędzie etc. Pytanie: „W jakim stopniu jest dla Pani/Pana ważna...?”:

	Bardzo	Dość ważne	Mało ważne	Nieważ ne	Nie wiem	Odma wiam odpowi edzi/Br ak odpowi edzi
Możliwość nauki języka hebrajskiego	22	18	-	5	3	-
Możliwość nauki języka żydowskiego (jidysz)	23	18	-	4	3	-
Możliwość rozmawiania z przyjaciółmi, kolegami etc. W językach żydowskich	9	20	6	9	4	-
Możliwość nauki o kulturze i historii żydowskiej	18	18	2	7	3	-
Możliwość czytania prasy, słuchania audycji radiowych i oglądania TV w językach żydowskich	22	21	2	-	2	1
Możliwość czytania prasy, słuchania audycji radiowych i TV poświęconych religii, kulturze i historii żydowskiej (w językach nie-żydowskich)	12	20	5	11	-	-
Możliwość załatwiania spraw urzędowych i posługiwania się językami żydowskimi w biurze czy urzędzie	6	15	9	14	3	1

Dla większości osób, które wypełniły ankietę, możliwości dowiadywania się m.in. z mediów o historii i kulturze Żydów, podobnie jak możliwości nauki języków żydowskich, są istotne. Poniżej ocena możliwości zdobywania takiej wiedzy przez dzieci i młodzież w miejscu zamieszkania respondentów. Pytanie brzmiało: „Czy dzieci i młodzież żydowska w miejscu, gdzie Pani/Pan mieszka, mają możliwość...?” m.in. nauki w języków żydowskich, w językach żydowskich i poznawania kultury i historii żydowskiej?:

	Tak	Nie	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi/Brak odpowiedzi
Uczęszczania do publicznych szkół żydowskich (z językami żydowskimi)?	10	32	5	1
Uczęszczania do prywatnych szkół żydowskich (z językami żydowskimi)?	21	16	10	1
Uczenia się języków żydowskich i poznawania żydowskiej kultury i tradycji w publicznych szkołach nieżydowskich?	11	25	12	-
Uczenia się języków żydowskich i poznawania żydowskiej kultury i tradycji w prywatnych szkołach nieżydowskich?	12	23	11	2

Jak wynika z powyższego, możliwości te są dosyć ograniczone, zwłaszcza jeśli chodzi o publiczne placówki oświatowe.

7.2.2. RELIGIA I ŚWIĘTA NARODOWE.

Uczestniczenie w uroczystościach religijnych i rodzinnych o charakterze tradycyjnym jest ważną przesłanką żydowskiej tożsamości. Poniżej odpowiedzi na pytanie o udział w takich wydarzeniach jak brit mila, bar micwa etc.

Odpowiedzi twierdzącej udzieliło 36 respondentów, negatywnej dwie, jedna odmówiła odpowiedzi, 9 osób nie ma takich możliwości, ale chciałoby je mieć. W przypadku pytania o możliwości praktykowania judaizmu i tradycji żydowskich padło 37 pozytywnych i 8 negatywnych odpowiedzi, dwie osoby stwierdziły, że nie wiedzą, jedna nie odpowiedziała. Na pytanie „Czy ma Pani/Pan możliwość uczestniczenia w uroczystościach kulturalnych i narodowych (np. Międzynarodowy Dzień Pamięci o Ofiarach Holocaustu etc.)?” twierdzących odpowiedzi było 32, negatywnych 13, jedna nie wiedziała, dwie odmówiły. Na pytanie o udział przedstawicieli władz państwowych i samorządowych w miejscu zamieszkania respondentów względnie ich wsparcie dla organizacji uroczystości religijnych i kulturalnych mniejszości żydowskiej, takich jak Chanuka, Międzynarodowy Dzień Pamięci o Ofiarach Holocaustu etc. odpowiedzi twierdzących było 12, negatywnych 8, że czasami 21, 6 stwierdziło, że nie wie i jedna odmówiła odpowiedzi.

7.2.3. KWESTIA TOŻSAMOŚCI.

Poniższa tabela zawiera odpowiedzi na temat: „Czy czujesz się dumny z... ?”:

	Nie/Wcale	Raczej tak	Raczej nie	Tak/Bardzo	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi/Brak odpowiedzi
- bycia Żydem/pochodzenia żydowskiego	3	14	6	24	1	-
- bycia obywatelem państwa, w którym mieszkasz	3	14	10	14	1	1
- pochodzenia z regionu, w którym mieszkasz lub z którego pochodzisz	4	18	10	14	1	1
- pochodzenia z miasta w którym mieszkasz lub z którego pochodzisz	6	21	5	14	1	1
- bycia Europejką/Europejczykiem	4	22	7	8	4	3

Większość respondentów odpowiedziała, że czuje się dumna z bycia Żydem względnie pochodzenia żydowskiego, i ten rodzaj dumy przeważał nad pozostałymi. Odpowiedzi na powyższe pytania są częściowo zbieżne z odpowiedziami na pytania o stopień związania/poczucia bliskości z krajem i regionem zamieszkania, miejscem/miastem oraz kontynentem i Izraelem:

	Wcale	Słabo	Mocno	Bardzo	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
Krajem zamieszkania	5	15	20	7	-	1
Regionem	5	10	23	6	-	1
Miejscem zamieszkania	5	10	23	9	-	1
Europą	4	14	18	9	1	2
Izraelem	1	17	17	22	1	-

Większość respondentów jest/czuje się bardzo mocno związana z Izraelem, zarazem z regionem i miastem/miejscem zamieszkania respondenci są bliżej związani niż z państwem, w którym mieszkają, a także z Europą. Swoje stosunek do Unii Europejskiej respondenci określili jako:

- bardzo pozytywny – 3

- pozytywny – 22
- obojętny – 13
- negatywny – 2
- bardzo negatywny – 4
- brak odpowiedzi (nie wiem) – 3

Stosunek do Europy jest zróżnicowany, ale ogólnie pozytywny. Odpowiedzi na pytanie o fakt przynależności do Unii Europejskiej (ocenił pozytywnie, negatywnie etc.) i czy wynikają z niego korzyści dla mniejszości żydowskiej, rozłożyły się następująco: tak – 18; nie ma znaczenia – 4; nie wiem – 13, nie – 13. Ci, którzy wyrazili swój negatywny stosunek do faktu przynależności Hiszpanii do Unii i uzasadniali swą odpowiedź antysemityzmem bądź stwierdzili, że „Hiszpania stała się miejscem niebezpiecznym dla Żydów”.

Część respondentów byłaby gotowa opuścić Hiszpanię – kolejnym pytaniem było „Czy zdecydowałaby się Pani na wyjazd z kraju pod warunkiem otrzymania znacznej pomocy finansowej i socjalnej?”. Tutaj twierdząco odpowiedziało 16 osób, odmownie również 16, odpowiedzi „nie wiem” udzieliło 13 osób i 3 nie odpowiedziały. Ci, którzy zdecydowaliby się na wyjazd, najczęściej wskazywali na Izrael (12), Izrael lub USA (2), Izrael lub Wielką Brytanię (1), USA lub Kanadę (1), Norwegię (1), Australię (1), i że nie wie, dwie osoby.

W odpowiedzi na pytanie, kim najbardziej czuje się respondent, bardzo mocno podkreślano swą żydowską tożsamość lub jej komponenty. Odpowiedzi:

Żydem – 30

Żydem i Hiszpanem – 7

Hiszpanem pochodzenia żydowskiego – 7

hiszpańskim Żydem – 1

Europejczykiem – 2

Brak odpowiedzi – 1

7.2.4. WOBEC INNYCH.

W części kwestionariusza dotyczącej aktywności, sympatii lub antypatii, widoczności w sferze publicznej mniejszości, zadano m.in. pytanie o to, która z mniejszości narodowych i etnicznych w danym kraju jest najbardziej widoczna w sferze publicznej, życiu kulturalnym i politycznym. Respondenci odpowiedzieli (abstrahując od zrozumienia lub nie pojęcia mniejszość), że żydowska (23), romska (1), muzułmańska (15), muzułmańska i chrześcijańska (1), chrześcijańska (2), południowo-amerykańska (1), gejowska (1), japońska (1), inne (1), dwie osoby stwierdziły, że nie wiedzą, jedna nie odpowiedziała.

Jako mniejszość narodową i etniczną najmniej widoczną w sferze publicznej, życiu kulturalnym i politycznym respondenci wskazali na: żydowską (36), romską (1), hinduską (1), arabską (1), „czarnych” (1), „mniejszości” (1), 5 osób stwierdziło, że nie wie. Odpowiedzi dotyczące mniejszości żydowskiej – najbardziej widoczna (23) i najmniej widoczna (36) znoszą się, co świadczy także o dużym wyczuleniu tej grupy.

Z kolei w odpowiedzi na pytanie o to, która z mniejszości narodowych i etnicznych w kraju jest najbardziej uprzywilejowana w sferze publicznej, życiu kulturalnym i politycznym, na żydowską wskazało najwięcej, bo 22 osoby, na muzułmanów 14, na Afrykanów jedna, na chrześcijan 3, 7 osób stwierdziło, że nie wie, jedna nie udzieliła odpowiedzi.

Za najbardziej dyskryminowaną i upośledzoną grupę mniejszościową uznano Żydów (35) – znów mamy do czynienia z wielką rozbieżnością w odpowiedziach, Romów (3), Afrykanów (1), muzułmanów (4), „czarnych” (1), „czarnych i Cyganów” (1), żadna z mniejszości (1), jedna nie wiedziała.

Za grupę stwarzającą najwięcej problemów uznano muzułmanów (19), Żydów (19), Romów (1), „ludzi ze Wschodu” (1), Bułgarów (1), muzułmanów i ludzi z zachodnich państw Unii Europejskiej (1). Za najmniej popularnych i lubianych uznano: Żydów (32), Romów (3), muzułmanów (5), Chińczyków (1), „czarnych” (1), chrześcijan i muzułmanów (1), 5 osób stwierdziło, że nie wie. I tu w odpowiedziach wybrzmiewa duże wyczulenie na „swoją” grupę.

Kolejna grupa pytań dotyczyła akceptacji członka innej grupy narodowościowej i etnicznej. W przypadku Hiszpanii uwzględniono odpowiedzi dotyczące narodu tytularnego, coraz liczniejszych w tym państwie Polaków jako swoista reprezentację Europy Wschodniej i tzw. państw Nowej Unii, Romów i Niemców (poza tabelą). Pytanie pierwsze brzmiało: „Czy zaakceptowałaby Pani/Pan osobę pochodzącą z innej mniejszościowej grupy etnicznej/narodowej w charakterze”:

	Hiszpan/Hiszpanka		Polak/Polka		Rom (Cygan)/Romka	
	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie
współmałżonka lub partnera?	18	18	16	13	10	23
przyjaciela?	28	12	26	13	22	17
Sąsiada z ulicy?	31	11	24	12	20	17
kolegi z pracy?	28	10	25	12	24	15
kogoś mieszkającego w tym samym domu?	16	17	11	22	11	24

- Nie wiem: w przypadku Hiszpana odpowiednio: 9, 5, 3, 6, 9; Polaka: 13, 6, 8, 7, 10; Roma: 12, 5, 8, 6, 9.

- Odmawiam odpowiedzi w przypadku Hiszpana odpowiednio: 3, 3, 3, 4, 6; Polaka: 6, 3, 4, 4, 5; Roma: 3, 4, 3, 3, 4.

Generalnie, akceptacja dla „obcych” jako współmałżonków jest niewielka, znacznie poniżej 50% w każdym z przypadków, odpowiednio większa dla przyjaciół, sąsiadów etc., stosunkowo najmniejsza z powyższych grup dla Romów, choć różnice nie są bardzo drastyczne. W przypadku pytań o akceptację dla Niemców, poszczególne głosy rozkładały się następująco: partner/małżonek – tak (12), nie (18), nie wiem (14), brak odpowiedzi (4); przyjaciel – tak (21), nie (15), brak odpowiedzi (6); nie wiem (6); sąsiad – tak (23), nie (14), nie wiem (7), brak odpowiedzi (4); kolega z pracy – tak (23), nie (14), nie wiem (5), brak odpowiedzi (6); domownik – tak (10), nie (21), nie wiem (10), brak odpowiedzi (7). Odpowiedzi w przypadku Niemców są zatem najbardziej zbliżone do Romów.

7.2.5. ANTYSEMITYZM.

W części ankiety dotyczącej antysemityzmu pierwsze pytanie brzmiało: „Czy w zamieszkałym przez Panią/Pana kraju daje się zauważyć któreś z poniższych zachowań antysemickich w sferze i przestrzeni publicznej, niekoniecznie odnoszące się do Pani/pana osobiście?” Odpowiedzi respondentów prezentuje tabela.

	Tak	Nie	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
- w wypowiedziach polityków?	29	12	5	2
- w mediach publicznych?	29	12	7	-
- mediach prywatnych?	29	12	7	-
- na ulicy, w czasie demonstracji?	25	15	8	-
- na stadionie, w czasie zawodów sportowych?	24	14	9	1
- w czasie uroczystości państwowych, lokalnych?	17	21	10	-
- antysemickie napisy na budynkach etc.?	28	14	5	1
- antysemickie napisy lub inne formy niszczenia budynków sakralnych, cmentarzy, siedzib gmin i instytucji żydowskich?	23	15	8	2

W opinii respondentów najwięcej zachowań antysemickich w sferze publicznej obserwuje się w wypowiedziach polityków oraz w mediach, w identycznym stopniu prywatnych, jak i państwowych. Dość częste są też takie zachowania na ulicy i stadionach; wiele osób wskazało też na antysemickie graffiti i hasła na murach. Poniżej odpowiedzi na pytanie o to, czy dana osoba w ciągu ostatnich 12 miesięcy poczuła osobiście niechęć lub spotkała się z dyskryminacją bądź prześladowaniami ze strony innych z uwagi na pochodzenie, wyznawaną religie lub z innych przyczyn:

	Tak	Nie	Żaden z tych powodów	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
Pochodzenie etniczne/narodowe	12	27	2	5	2
Religia (wyznanie)	15	23	2	7	5
Z innych powodów	9	24	3	7	5

Uściślając, respondenci w ciągu ostatniego roku poczuli się dyskryminowani bądź prześladowani z powodu swego pochodzenia etnicznego/narodowego lub wyznania religijnego w następujących okolicznościach:

	Tak	Nie	W żadnej z wymienionych sytuacji	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
W szkole/na uczelni	7	30	5	5	1
W pracy/szukając pracy/ odchodząc z pracy	9	30	3	3	3
W zakładzie opieki zdrowotnej	8	30	3	4	3
W sądzie lub w urzędzie	8	32	1	3	4
W kontaktach z policją lub innymi służbami mundurowymi	6	33	3	2	4
W restauracji, barze, na dyskotecę	6	32	4	4	2
Na ulicy	12	28	3	2	3
Przez sąsiadów	9	24	3	7	5
W sklepie/na targu	6	32	4	4	2
W środkach komunikacji publicznej	8	28	5	4	3

Z powyższego wynika, iż do antysemitycznych zaczepek i zachowań najczęściej dochodziło na ulicy i kontaktach sąsiedzkich, ale także w szkołach, w miejscu pracy, w przychodniach, szpitalach czy ambulatoriach oraz w sądach lub urzędach. Generalnie ok. 20% respondentów spotkało się osobiście z przejawami antysemityzmu czy niechęci z powodów rasowych (rasistowskich) czy wyznaniowych. Jest to dość wysoki odsetek.

Z kolei na pytanie o stopień zaufania („Jak bardzo Pan/Pani ufa...?”) wobec niektóre instytucji i urzędów publicznych respondenci udzielili odpowiedzi:

	Wcale	Raczej nie	Raczej tak	Ufam całkowicie	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
Królowi	9	20	9	4	4	2
Prezydentowi	-	-	-	-	-	-
Parlamentowi	10	14	14	4	4	2
Rządowi	12	13	12	5	4	2
Policji i innym służbom mundurowym	5	13	18	7	3	2
Wojsku	7	17	11	7	4	2
Sądom	6	14	16	8	2	2
Władzom samorządowym	8	17	13	5	3	2

Okazuje się, że wielu spośród respondentów nie darzy zaufaniem żadnej z wymienionych instytucji. Odsetek odpowiedzi nie ufam wcale i raczej nie ufam

waha się w przedziale od ok. 40 do ponad 50%. Stosunkowo największym zaufaniem, choć również w ograniczonej liczbie osób cieszą się policja i sądy.

W szkole/na uczelni	3	31	2	2	2
W pracy/szukając pracy/ odchodząc z pracy	5	29	2	2	2
W zakładzie opieki zdrowotnej	3	28	5	2	2
W sądzie lub w urzędzie	5	28	3	2	2
W kontaktach z policją lub innymi służbami mundurowymi	8	24	2	4	2
W restauracji, barze, na dyskotecę	6	27	2	3	2
Na ulicy	19	17	-	2	2
Przez sąsiadów	5	30	1	2	2
W sklepie/na targu	15	21	-	2	2
W środkach komunikacji publicznej	13	23	-	2	2

Z powyższego wynika, iż do antysemickich zaczepki i zachowań najczęściej dochodziło na ulicy, na targu/w sklepie i w środkach komunikacji publicznej.

Z kolei na pytanie o stopień zaufania („Jak bardzo Pan/Pani ufa...?”) wobec niektóre instytucji i urzędów publicznych respondenci udzielili odpowiedzi:

	Wcale	Raczej nie	Raczej tak	Ufam całkowicie	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
Królowi	2	10	14	3	8	3
Prezydentowi	-	-	-	-	-	-
Parlamentowi	3	17	9	3	6	2
Rządowi	3	11	13	1	10	2
Policji i innym służbom mundurowym	2	9	16	3	8	2
Wojsku	1	4	22	4	7	2
Sądom	2	8	14	5	9	2
Władzom samorządowym	3	5	19	4	7	2

Okazuje się, że największym zaufaniem badanej grupy cieszy się armia i władze samorządowe, najmniejszym – rząd i parlament.

Cz. 8. PRÓBA PORÓWNANIA I PODSUMOWANIA.

8.1. Charakterystyka ogólna.

Badaniom poddano społeczności posiadające oficjalny status mniejszości żydowskiej w danym państwie lub których członkowie deklarują się jako należący do mniejszości żydowskiej. Uwzględniono – po niezbędnych korektach³⁵⁷ – odpowiedzi 173 osób. W każdej grupie przeważali mężczyźni. W badaniach uwzględniono odpowiedzi 37 osób z Polski (w tym 9 kobiet), 21 ze Słowacji (w tym 7 kobiet i dwie osoby, które nie podały swojej płci), 20 osób z Węgier (9 kobiet), 18 z Austrii (6 kobiet), 40 z Belgii (13 kobiet, dwie osoby nie określiły płci), 48 z Hiszpanii (14 kobiet, 6 osób nie określiło płci).

W badaniach nie monitorowano dróg, jakimi kwestionariusze ankiet docierały do respondentów – biorąc jednak pod uwagę fakt, że kolportowały je organizacje i stowarzyszenia związane z chasydzkim ruchem Chabad (Fundacja ChAI, Warszawa; Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség, Budapeszt; Chabad Huis voor Cultuur, Zorg en Forming vzw, Antwerpen; Chabad Youth Center, Wien; Chabad Lubavitch Fundacion Privada, Barcelona; Zidovske vzdelevacie Chabad, Bratislava), należy przypuszczać, iż respondenci rzeczywiście należą do mniejszości żydowskiej. Z drugiej strony, charakter ruchu Chabad mógł sprawić, iż sympatyzujące, współpracujące bądź należące do ruchu osoby były wyczułone na kwestie religijne.

Grupy były zróżnicowane wiekowo, generalnie przeważały osoby dojrzałe, w średnim wieku. W Polsce najliczniej w badanej grupie reprezentowani byli ludzie w wieku 31-40, 41-50 i 51-60. Na Słowacji 31-40, 41-50 oraz 61-70, na Węgrzech tak samo: 31-40, 41-50 oraz 61-70. W Austrii dwie najliczniejsze grupy to wiek 26-30 i 41-50 lat, w Belgii 41-50 i 51-60 i w Hiszpanii 31-40, 41-50 i 51-60 lat.

Ogromna większość respondentów zamieszkiwała miasta i duże miasta, pojedyncze osoby wskazywały jako miejsce swojego zamieszkania wieś. We wszystkich badanych grupach przeważały i zdecydowanie przeważały również osoby dobrze wykształcone, legitymujące się wyższym lub niepełnym wyższym wykształceniem. Większość respondentów jako źródło swego utrzymania

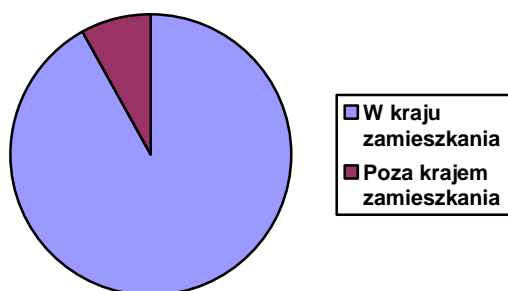
³⁵⁷ W sytuacjach, gdy powstała wątpliwość, czy dana osoba mieszka w danym państwie bądź posiada jej obywatelstwo, nie brano jej odpowiedzi pod uwagę.

wskazywała najemną pracę umysłową, pracę w edukacji i organizacjach pozarządowych, wolnych zawodach, i nieco mniejszy odsetek własne firmy.

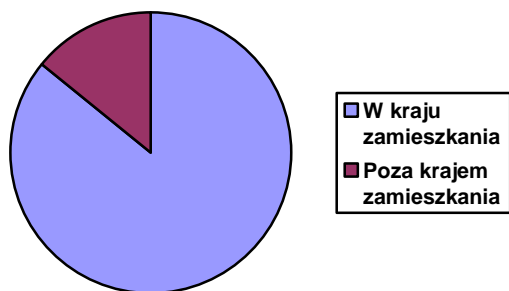
W przypadku państw z Europy Środkowo-Wschodniej, byłych państw komunistycznych, ogromna większość respondentów urodziła się w nich, i odsetek osób, które osiedliły się w Polsce, na Słowacji czy na Węgrzech, urodzonych poza granicami tych państw, jest znikomy. W przypadku Belgii odsetek urodzonych poza krajem wynosi 40%, i jest jeszcze wyższy w przypadku Hiszpanii (ponad 56%) i Austrii (ponad 60%). Państwa te, zwłaszcza Austria i Belgia, relatywnie zamożne, od dawna uchodzą za chętnie wybierany ośrodek imigracji, co potwierdza się również w przypadku Żydów. Podobna sytuacja ma miejsce w Hiszpanii, która z kolei jest blisko związana z krajami Ameryki Łacińskiej, stąd stosunkowo wielu emigrantów z zachodniej półkuli (przede wszystkim Argentyna). Również ustawa zezwalająca na powrót i otrzymanie hiszpańskiego obywatelstwa potomkom Żydów wypędzonych z Hiszpanii w XV i XVII w. mogła przyczynić się do wzmożonej emigracji do tego kraju z wielu regionów świata. Na poniższych wykresach zilustrowano odsetek urodzonych w kraju zamieszkania i poza nim dla każdego z państw.

Urodzeni w kraju zamieszkania i poza nim:

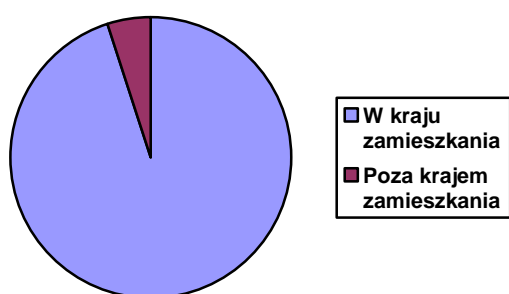
Polska (poza krajem zamieszkania 8,1%)



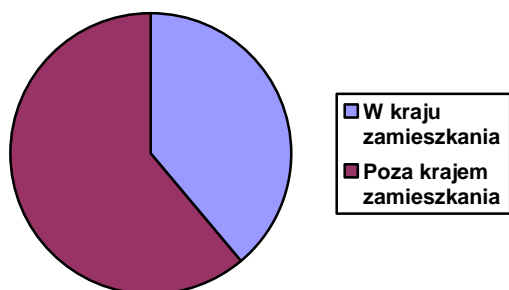
Słowacja (poza krajem zamieszkania 14,28%)



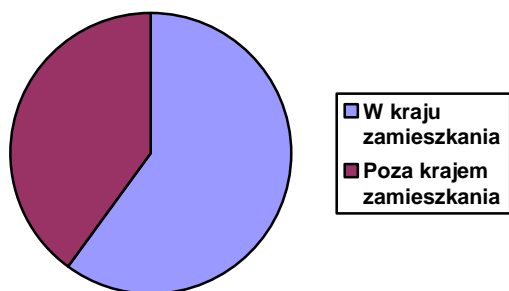
Węgry (poza krajem zamieszkania 5%)



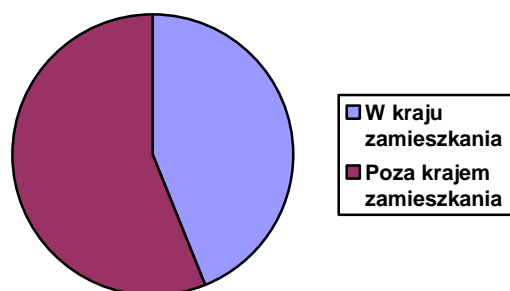
Austria (poza krajem zamieszkania 61,11%)



Belgia (poza krajem zamieszkania 40%)



Hiszpania (poza krajem zamieszkania 56,25%)

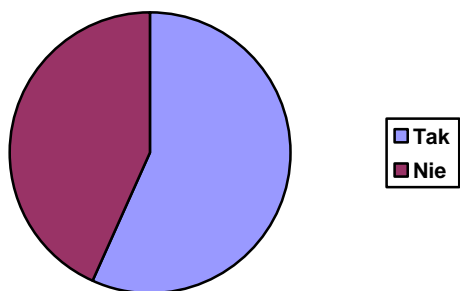


Cechy wspólne badanych społeczności to –tradycyjnie – zamieszkiwanie w metropoliach i miastach, zróżnicowanie wiekowe, generalnie wysokie wykształcenie i domniemany relatywnie wysoki status społeczny. Tym, co je różni, jest fakt urodzenia większości respondentów z Europy Wschodniej w kraju zamieszkania, i dowodzące ogólnych trendów w procesach migracji międzynarodowych wskaźniki urodzeń poza krajem dla państw Europy Zachodniej, miejsca docelowego emigracji ekonomicznej i dziś w dalece mniejszym stopniu politycznej.

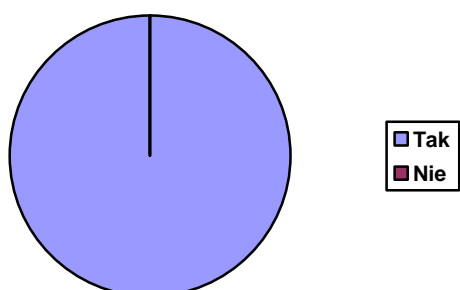
Zbliżone są wartości jeśli chodzi o stopień organizacji społeczności żydowskich w badanych krajach. Poza Słowacją, gdzie akurat wszyscy respondenci należą do organizacji lub gminy, wysoki odsetek „należących do” cechuje jeszcze Belgię, w pozostałych państwach waha się od 55 do blisko 69%. Wskaźniki należących do gminy lub stowarzyszenia/organizacji mniejszościowej w poszczególnych krajach wyglądają następująco: Polska – 56,75%; Słowacja – 100%; Węgry – 55%; Austria – 61,11%; Belgia – 75%; Hiszpania – 68,75%.

Wniosek z tego, że większość respondentów odczuwa potrzebę utrzymywania i należenia do związków wyznaniowych lub organizacji zajmujących się sprawami mniejszości żydowskiej, ułatwiających wypełnianie przykazań religijnych, petryfikujących odrębność narodową i dbających o jej rozwój. Ilustrują to poniższe wykresy.

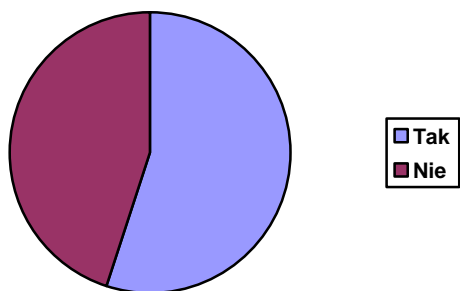
Przynależność do gmin i stowarzyszeń mniejszościowych³⁵⁸:



Słowacja

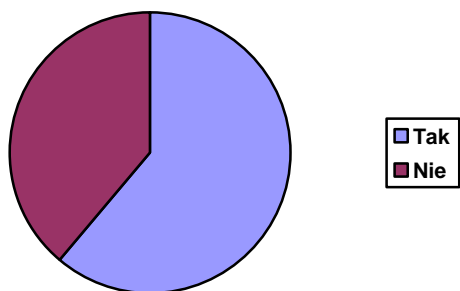


Węgry

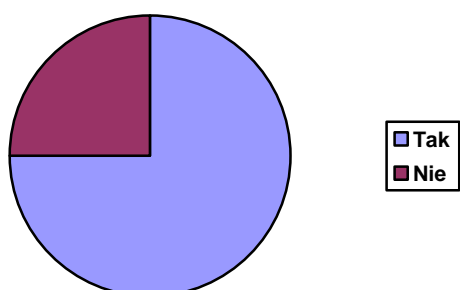


³⁵⁸ Brak odpowiedzi potraktowano na wykresie jako „nie należy” (przypadek Hiszpanii, Belgii, Węgier).

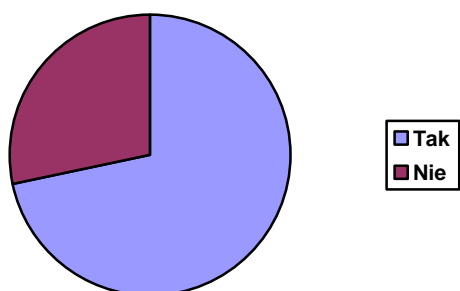
Austria



Belgia



Hiszpania



8.2. Kwestie językowe.

Jednym z kryterium odrębności narodowej jest używany w domu język. W przypadku żyjących w diasporze społeczności żydowskich nie było i nie jest to oczywiste, co nie zmienia faktu, iż język jest istotnym elementem żydowskiej tożsamości. W badaniach pytano o język hebrajski, oficjalny język w Izraelu, którego

używanie na co dzień (nie tylko znajomość i używanie w celach liturgicznych i studiowania Tory) było jednym z głównych założeń ideologii syjonizmu, i język jidysz, przed 1939 rokiem powszechnie używany przez większość Żydów aszkenazyjskich, obecnie głównie przez społeczności chasydzkie. Odsetek respondentów używających języków hebrajskiego i/lub jidysz na co dzień, również w przypadku, gdy oprócz nich używano jeszcze jakiegoś języka, w poszczególnych państwach wyniósł: Polska – 10,81%; Słowacja – 9,52%; Węgry – 5%; Austria – 50%; Belgia – 47,5%; Hiszpania 27,08%³⁵⁹.

Różnice mogą wynikać z wielu względów, przede wszystkim z tradycji rodzinnych (społeczności ortodoksyjne w Belgii posługują się jidysz), a także możliwości nauki języków żydowskich. W poniższej tabeli również odpowiedzi dotyczące możliwości oglądania telewizji i załatwiania spraw urzędowych w językach żydowskich.

Tab. Możliwość nauki języków żydowskich, oglądania programów poświęconych kulturze żydowskiej i załatwiania spraw urzędowych w językach żydowskich (%).

	Polska	Słowacja	Węgry	Austria	Belgia	Hiszpania
Nauki hebrajskiego	54,05	57,14	60,00	72,22	70,00	58,33
Nauki jidysz	27,02	9,52	30,00	16,16	60,00	18,75
Oglądania programów TV poświęconych kulturze żydowskiej etc. w językach żydowskich	18,91	14,28	30,00	38,88	67,50	27,08
Oglądania programów TV poświęconych kulturze żydowskiej etc. w językach nieżydowskich	29,72	28,57	50,00	38,88	60,00	14,58
Załatwiania spraw urzędowych w j. żydowskich	5,40	4,76	20,00	11,11	30,00	10,41

Z powyższego wynika, że jeśli chodzi o możliwości nauki, język jidysz zdecydowanie ustępuje bardziej praktycznemu dziś hebrajskiemu (niewielka różnica tylko w przypadku Belgii). Hebrajskiego może generalnie uczyć się większość – od przeszło 50 do ponad 72% respondentów – we wszystkich krajach. Poza Belgią

³⁵⁹ W poprzedniej części opracowania znajdują się dane z rozróżnieniem na poszczególne języki używane przez respondentów w danym kraju.

i w mniejszym stopniu Austrią, programy telewizyjne w językach żydowskich poświęcone tradycji, historii i kulturze żydowskiej są dostępne w ograniczonym stopniu, w znacznie większym w językach nieżydowskich, w domyśle – w językach krajowych. Prawdopodobnie są to programy adresowane do ogółu odbiorców, niekoniecznie mniejszości żydowskiej. Poza Belgią nie ma też większych możliwości załatwiania spraw formalnych w językach żydowskich – w przypadku tego państwa, o zwartym osiedleniu społeczności żydowskiej głównie w Antwerpii, wynika to zapewne ze względów praktycznych – urzędnicy zatrudnieni w instytucjach i agendach rządowych i samorządowych, często członkowie lokalnej społeczności, znają języki żydowskie.

Przy nikłej znajomości języków żydowskich i jej niezbyt wielkiej użyteczności w życiu codziennym w takich państwach jak Polska, Słowacja, Węgry czy w mniejszym stopniu Hiszpania, wydawałoby się, iż ocena ważności ich nauki nie jest zbyt istotna. Okazało się jednak, że dla większości respondentów jest to kwestia ważna, zwłaszcza jeżeli chodzi o hebrajski, co ilustruje poniższa tabela.

Tab. Ocena ważności nauki języków żydowskich (%).

	Polska	Słowacja	Węgry	Austria	Belgia	Hiszpania
Nauki hebrajskiego	72,97	71,42	60,00	50,00	80,00	83,33
Nauki jidysz	48,64	38,09	25,00	16,16	65,00	85,41

Poza Austrią i Węgrami, jako ważne i dość ważne możliwości nauki hebrajskiego uznało od 73 do 83% respondentów. Co ciekawe, odsetek osób, dla których istotna jest nauka jidysz jest w przypadku Hiszpanii nawet minimalnie wyższy, wysoki ze zrozumiałych względów pozostaje w Belgii, ale również w Polsce (blisko 50%). Należy przypuszczać, że chociaż w przypadku hebrajskiego respondenci mogli kierować się praktyczną użytecznością tego języka w przypadku np. wyjazdu do Izraela czy jako języka Tory, niezbędnego do studiów religijnych, to wysoki odsetek wskazujących na jidysz może być swoistą deklaracją ideową i dowodem przywiązania do swego żydostwa, względnie pragnieniem odkrywania i poznawania swych korzeni.

Nauka języków żydowskich jest dostępna w każdym z wymienionych państw, ale w stopniu nierównym. O ile nie ma problemu w Belgii, gdzie można uczyć się ich zarówno w szkołach publicznych, jak i prywatnych (odpowiednio ponad 80%

i ponad 90% odpowiedzi twierdzących), bardzo dobra sytuacja panuje na Węgrzech (55% i 70%) i w Austrii (50% i ponad 70%), o tyle w pozostałych państwach znacznie trudniej o możliwości nauki zwłaszcza w szkołach państwowych (publicznych). Najslabiej sytuacja wygląda na Słowacji, w której zaledwie niespełna 5% respondentów odpowiedziało, iż posiada możliwości posyłania dzieci na naukę języków żydowskich w publicznych placówkach oświatowych, zaś trzecia część wskazała na takie możliwości w placówkach prywatnych (w Polsce i Hiszpanii blisko połowa respondentów potwierdziła takie możliwości).

Tab. Respondenci posiadający możliwości nauki języków żydowskich (%).

	Polska	Słowacja	Węgry	Austria	Belgia	Hiszpania
Szkoły publiczne	21,62	4,76	55,00	50,00	82,50	20,83
Szkoły prywatne	45,94	33,33	70,00	72,22	92,50	43,75

8.3. Życie rodzinne, religijne, uroczystości narodowe.

Uczestniczenie w uroczystościach religijnych i rodzinnych o charakterze tradycyjnym jest bardzo ważną przesłanką „bycia Żydem”, żydowskiej tożsamości, w przypadku społeczności ortodoksyjnych – wręcz najważniejszą. Poniżej odsetek odpowiedzi twierdzących na pytanie o udział w takich wydarzeniach jak brit mila, bar micwa, religijny ślub i pogrzeb etc.

Tab. Respondenci celebруюcy uroczystości rodzinne w sposób tradycyjny, święta religijne i żydowskie święta narodowe (%).

	Polska	Słowacja	Węgry	Austria	Belgia	Hiszpania
Celebруюcy uroczystości rodzinne w tradycji judaistycznej	70,27	57,14	55,00	88,88	97,50	75,00
Obchodzący święta żydowskie	83,78	80,95	55,00	94,44	97,50	77,08
Obchodzący żydowskie święta narodowe	89,18	95,23	55,00	94,44	85,00	66,66

W każdej grupie odsetek celebруюcych każdy rodzaj wymienionych uroczystości jest generalnie bardzo wysoki. Również na Węgrzech i na Słowacji,

które według odpowiedzi są najbardziej zlaicyzowane, wynosi on ponad 50% (wiele osób zaznaczyło, że nie uczestniczy w uroczystościach rodzinnych, ale chciałoby w nich uczestniczyć). W tym przypadku powodem może być ateistyczna polityka komunistycznych władz Węgier i Czechosłowacji przed transformacją ustrojową, a w przypadku Słowacji zwłaszcza ogólnie dość wysoki odsetek ateistów w byłym państwie czechosłowackim, co mogło rzutować również na tradycje rodzinne i religijność respondentów-Żydów. W pozostałych państwach odsetek ten jest wysoki – najwyższy w Belgii, najniższy w Hiszpanii, której społeczność żydowska składa się z osób przybyłych z różnych miejsc świata i różnych kręgów kulturowych. Być może umacnianie się tej mniejszości i jej wzajemne poznawanie się będzie sprzyjać również częstotliwości celebrowania świąt i uroczystości rodzinnych w duchu tradycyjnym.

Poza Węgrami, w których 45% respondentów nie uczestniczy/nie celebruje w tradycyjny sposób świąt rodzinnych i religijnych i nie uczestniczy w uroczystościach narodowych, zdecydowana większość obchodzi święta religijne, podobnie jak uczestniczy w uroczystościach o charakterze narodowym. W przypadku tych ostatnich najniższy odsetek odpowiedzi twierdzących dotyczył Hiszpanii. Może to być spowodowane tym, że część społeczności żydowskiej przybyła do tego kraju z miejsc, w których nie było Holocaustu, a większość uroczystości żydowskich w Europie związana jest właśnie z Zagładą. Sama Hiszpania również nie była okupowana przez hitlerowskie Niemcy, stąd Zagłada w mniejszym stopniu dotknęła tamtejszą, nieliczną przed wojną diasporę czy uchodźców przed hitlerowcami ludzi, którzy znaleźli się w tym kraju.

Odsetek respondentów potwierdzających udział przedstawicieli władz rządowych i lokalnych w żydowskich uroczystościach narodowych względnie religijnych w poszczególnych państwach rozkłada się natomiast następująco: Polska (48,64) – ale w tym wypadku trzeba pamiętać, że na ziemiach polskich ulokowano niemieckie obozy Zagłady, i tutaj celebrowane są rocznice ich wyzwolenia; tutaj też, w największym w Europie skupisku ludności żydowskiej, Warszawie, miało miejsce powstanie w gettcie warszawskim corocznie upamiętniane. W uroczystościach tych biorą udział przedstawiciele władz polskich, ale także delegacie międzynarodowe.

W kolejnych państwach odsetek ten wygląda następująco: Słowacja (38,09); Węgry (50); Austria (77,77); Belgia (80); Hiszpania (25). Znów, w przypadku Hiszpanii, przypominanie o Zagładzie, programy w stacjach telewizyjnych

w państwowej TV, uroczystości z nią związane nie są tak częste jak w innych państwach Europy. Świadomość i pamięć Zagłady jest słabiej obecna w opinii publicznej czy badaniach naukowych, edukacji, kulturze.

8.4. Kwestie tożsamości.

Bardzo zbliżone są odpowiedzi na pytanie, czy respondenci czują dumę z bycia Żydem, posiadania pochodzenia żydowskiego. W każdym państwie odsetek ten sięga i przekracza 80%. Ową dumę z swego żydostwa zgodnie podzielają zatem członkowie mniejszości w każdym z państw objętych badaniami.

Tab. Respondenci bardzo i raczej dumni ze swego pochodzenia (%).

	Polska	Słowacja	Węgry	Austria	Belgia	Hiszpania
Bardzo dumni i raczej dumni ze żydowskiego swego pochodzenia	81,08	85,71	80,00	83,33	87,50	79,16

Inaczej wygląda sytuacja w przypadku poczucia dumy z państwa, w którym respondenci mieszkają. W Polsce: 43,24% respondentów czuje się dumnych z mieszkania w Polsce i posiadania polskiego obywatelstwa, z faktu mieszkania w danym mieście/regionie 72,97%, mieszkania w Europie 72,97%. Na Słowacji odsetek ten wynosi odpowiednio: 66,66%, 61,90% i 85,71%. Na Węgrzech: 50%, 50%, 55%, w Austrii 61,11%, 77,77% i 55,55%, w Belgii 57,5%, 57,5% i 70% oraz w Hiszpanii 58,33%, 72,91% i 62,5%.

W przypadku Polski i Słowacji, państw z byłego bloku wschodniego, odsetek respondentów dumnych z bycia Europejczykiem jest dość wysoki, w przypadku Słowacji odsetek ten dorównuje nawet dumie z żydowskiego pochodzenia. W przypadku Węgier, również kraju postkomunistycznego, odpowiedzi są bardziej wyważone. Duma lokalna dość wysoka w Polsce i na Słowacji, w przypadku Węgier jest wyraźnie niższa niż w przypadku dwóch wymienionych wyżej państw. Do Europy przywiązani są też żydowscy mieszkańcy Belgii, z kolei w Austrii i Hiszpanii bycie Europejczykiem ustępuje dumie – nazwijmy ją – lokalnej. Najwyższy odsetek dumnych z zamieszkiwania w danym państwie cechuje słowackich Żydów, następnie mieszkańców Austrii, pozostałe grupy są bardziej sceptyczne. Świadczy to o dość krytycznym postrzeganiu swego państwa, ale także Europy i Unii Europejskiej.

Korespondują z tym odpowiedzi na pytanie, kim (przede wszystkim) czuje się respondent. Tzw., jak pozwolono sobie go tutaj nazwać, komponent żydowski (np. Żyd, polski Żyd, Żyd i Polak, Polak pochodzenia żydowskiego) – bez jego hierarchizowania – podkreślała w poszczególnych państwach grupach/krajach: w Polsce – 94,59%, na Słowacji 61,9%, na Węgrzech 65%, w Austrii 72,22%, w Belgii 97,5%, w Hiszpanii 93,75%. Okazuje się, że poza Belgią to w Polsce respondenci najsilniej odczuwają swoje żydostwo. O ile w Belgii, gdzie badaniu poddano – jak można wnioskować z deklaracji używania na co dzień jidysz czy widocznej grupy zajmujących się wyłącznie pracą w domu kobiet – w dużej mierze grupę Żydów ortodoksyjnych, dla których pochodzenie i religia są najważniejszym i często jedynym wyznacznikiem żydostwa, to odpowiedzi respondentów z Polski mogą wskazywać na wyraźny renesans społeczności żydowskiej w tym kraju.

W różnym stopniu respondenci są przywiązani do miejsca zamieszkania. Poniżej odsetek bardzo związanych i związanych z krajem, miastem/regionem zamieszkania i Europą.

Tab. Stopień przywiązania do kraju, miejsca zamieszkania i Europy (%).

	Polska	Słowacja	Węgry	Austria	Belgia	Hiszpania
Państwo zamieszkania/obywatelstwa	59,45	71,42	55,00	50,00	55,00	56,25
Miasto/miejsce zamieszkania	56,75	76,19	60,00	72,22	67,50	66,66
Europa	64,86	71,42	75,00	83,33	67,50	56,25

Do państwa zamieszkania sceptycznie nastawiona jest duża część respondentów poza mieszkającymi na Słowacji, gdzie zdecydowana większość jest mocno przywiązana do kraju. W odniesieniu do regionu i miasta zamieszkania, odsetek blisko z nim związanych jest wyższy (za wyjątkiem Polski), zaś w odniesieniu do Europy najbliższej związani z kontynentem są mieszkańcy Austrii i Węgry. Niemal wszystkie grupy czują za to bliską więź z Izraelem, często znacznie przekraczającą ich przywiązanie do swego państwa, miasta czy kontynentu. Tu znów jedynie w przypadku Słowacji respondenci czują się bardziej związani z państwem, miastem i regionem oraz Europą niż z Izraelem.

Tab. Deklarowane silne i bardzo silne poczucie więzi z Izraelem (%).

	Polska	Słowacja	Węgry	Austria	Belgia	Hiszpania
Izrael	72,97	66,66	75,00	72,22	87,50	81,25

Tym, co z kolei odróżnia od siebie społeczności z dawnego bloku wschodniego od Żydów mieszkających w Europie Zachodniej jest ocena przynależności do Unii Europejskiej. Dla byłych państw postkomunistycznych akces do Unii okazał się być wielkim sukcesem ekonomicznym i często politycznym, podczas gdy w Europie Zachodniej widać wyraźne rozczarowanie polityką unijną i sytuacją w Europie. W tabeli poniższej podano łączny odsetek respondentów oceniających bardzo pozytywnie i pozytywnie fakt przynależności do Unii i wynikających z tego korzyści.

Tab. Ocena przynależności do UE i wynikających z tego korzyści dla mniejszości (%).

	Polska	Słowacja	Węgry	Austria	Belgia	Hiszpania
Pozytywnie i bardzo pozytywnie oceniający przynależność kraju zamieszkania do UE	75,67	80,95	75,00	61,11	35,00	52,08
Dostrzegający korzyści dla mniejszości żydowskiej z faktu przynależności państwa zamieszkania do UE	54,05	57,14	55,00	38,88	20,00	37,50

Najbardziej rozczarowani okazują się Żydzi belgijscy, których część w formularzach wskazywała na takie kwestie, jak utrudnienia czy unijne zakazy dotyczące ważnych kwestii religijnych, jak ubój rytualny czy brit mila; na ich postrzeganie Unii może też mieć wpływ polityka wobec uchodźców i emigrantów z krajów arabskich, tworzących – w mniemaniu tej społeczności, utwierdzonych atakami terrorystycznymi fundamentalistów islamskich i aktami antysemityzmu – zagrożenie dla Żydów, którego rzekomo nie dostrzega liberalna i radykalna lewica rządząca Europą i mająca największe wpływy w mediach, jak określił jeden z respondentów z Belgii (niektórym nie podobał się też uważany za pro-palestyński stosunek do Izraela). Podobne pobudki mogą kierować innymi obywatelami zachodnioeuropejskich państw „starej Unii”. W przypadku Polski,

Słowacji i Węgier aspekt ekonomiczny akcesu do Unii nie pozostał bez wpływu na jej pozytywne postrzeganie, podobnie jak unijne prawodawstwo, bardziej liberalne i w większym zakresie, również indywidualnym, szanujące prawa mniejszości czy wspierające mechanizmy ułatwiające ich rozwój. Ponadto, poza Węgrami, choć w ograniczonym, głównie „tranzytowym” sensie, państwa te nie zetknęły się z problemem uchodźców.

Mimo to, z Polski i Węgier rekrutuje się największa grupa respondentów, która gotowa byłaby wyjechać pod warunkiem otrzymania pomocy finansowej i innej. Odsetek takich osób w obu państwach wynosi ok. 40%, co nie jest raczej spowodowane sytuacją ekonomiczną – sytuacja gospodarcza w tych państwach nie pogorszyła się w ostatnich latach, wręcz przeciwnie, zaś osoby należące do mniejszości żydowskiej, z reguły dobrze wykształcone, są też prawdopodobnie nie najgorzej sytuowane. Może to wynikać zatem z sytuacji politycznej, ocenianej przez ludzi zwłaszcza o lepszym wykształceniu i z dużych miast bardzo krytycznie. Składa się na to przekonanie o łamaniu standardów demokratycznych, konstytucji, rosnące znaczenie sił nacjonalistycznych, ksenofobia oraz brak lub oceniana jako słaba reakcja rządzących na akty antysemityzmu.

Tab. Respondenci skłonni wyemigrować (%).

	Polska	Słowacja	Węgry	Austria	Belgia	Hiszpania
Gotowi wyjechać	48,64	19,04	40,00	16,16	27,50	33,33

Poza Polską i Węgrami, koło jednej trzeciej respondentów gotowych byłoby, pod określonymi warunkami, wyjechać z Hiszpanii. W tym przypadku wpływ na decyzję mogą mieć problemy gospodarcze, bezrobocie, zwłaszcza wśród ludzi młodych, być może powtarzające się ataki terrorystyczne, z jakimi boryka się ten kraj ostatnimi laty. Niezależnie od tego, większość respondentów najchętniej wyjechałaby do Izraela, na co wpływ zapewne ma tzw. Prawo Powrotu i ułatwienia, jakie to państwo oferuje Żydom i ludziom pochodzenia żydowskiego chcących się w nim osiedlić, a także względy religijne i narodowe. Te wyrażają się w szczególnym poczuciu więzi z państwem żydowskim w Erec Izrael, mimo niepewnej sytuacji politycznej i nieustających sporów z Palestyńczykami i państwami arabskimi.

Po Izraelu najczęściej (choć nieporównanie rzadziej) wskazywano w poszczególnych krajach na Stany Zjednoczone, względnie Kanadę – w tym wypadku respondentami mogły w większym stopniu kierować względy ekonomiczne.

8.5. Wobec siebie i innych.

Interesujące są wyniki ankiety w części dotyczącej postrzegania siebie i swej aktywności w sferze publicznej. Żydów jako najbardziej aktywnych i widocznych w sferze publicznej w poszczególnych krajach oraz najmniej widocznych uznało odpowiednio: Polska – 37,83 i 32,43%; Słowacja – 66,66 i 57,14%; Węgry – 45 i 15%; Austria – 38,88 i 44,44%; Belgia – 17,5 i 22,5%; Hiszpania – 47,91 i 75%. Zdania zatem były podzielone, generalnie w przypadku Polski, Węgier i Słowacji przeważają opinie, że Żydzi – mniejszość żydowska jest dobrze widoczna w życiu publicznym, w Europie Zachodniej zaś, że słabo widoczna. Różnice mogą wynikać z tego, że w krajach byłego bloku wschodniego przed transformacją ustrojową było stosunkowo niewiele możliwości, aby demonstrować swoje przywiązanie do narodowości i religii. Więcej takich możliwości pojawiło się jeszcze po przystąpieniu tych państw do Unii Europejskiej i objęciu ich polityką wobec mniejszości. Obserwowany w Europie Wschodniej, zwłaszcza w Polsce, renesans kultury żydowskiej i odradzanie się społeczności żydowskiej mogą również mieć wpływ na wysoką samoocenę aktywności i widoczności w sferze publicznej.

Z kolei o pewnym wyczuleniu na sprawy swojej mniejszości świadczy odsetek respondentów uważających Żydów za najbardziej dyskryminowaną mniejszość. Sytuacja taka ma miejsce w Polsce, Belgii, Austrii i Hiszpanii. I tutaj na oceny respondentów z trzech ostatnich państw może mieć wpływ ich rozczarowanie polityką unijną. Wyniki dla poszczególnych państw wyglądają się następująco:

Polska – Żydzi 35,13%, następnie Arabowie (muzułmanie) 8,1%;

Słowacja – 23,80%, Romowie 61,90%;

Węgry – Żydzi razem z Romami 10%, najbardziej dyskryminowani Romowie 65%;

Austria – Żydzi 72,22%, Romowie i Żydzi 16,16%;

Belgia – Żydzi 30%, muzułmanie 5%;

Hiszpania – Żydzi 72,9%, Romowie 6,25%.

Korespondują z powyższymi odpowiedziami na pytanie o to, która mniejszość w danym państwie jest najbardziej problematyczna i sprawiająca najwięcej kłopotów w życiu publicznym. Odpowiedzi poniżej:

Polska: Żydzi 10,81%, następnie muzułmanie 16,21%;

Słowacja: Żydzi 14,28%, Romowie 57,14%.

Węgry: Żydzi i Romowie 10%, tylko Romowie 45%.

Austria: Żydzi 22,22%, muzułmanie 16,16%.

Belgia: Żydzi w opinii respondentów nie sprawiają żadnych kłopotów i problemów, muzułmanie 60%.

Hiszpania: Żydzi 39,58%, muzułmanie również 39,58%.

W opinii większości respondentów Żydzi nie sprawiają większych kłopotów w życiu publicznym; na Słowacji i na Węgrzech wskazano Romów, w pozostałych państwach muzułmanów. O ile jest to w jakiś sposób uzasadnione w przypadku państw Europy Zachodniej, o tyle mniej w przypadku Polski, w której odsetek muzułmanów jest bardzo niewielki. Jak się zdaje, przedstawiciele mniejszości żydowskiej problem muzułmanów i uchodźców postrzegają podobnie, jak duża część polskiego społeczeństwa, zwłaszcza w dobie dyskusji nad przyjmowaniem uchodźców z objętych wojną krajów muzułmańskich, czemu konsekwentnie sprzeciwia się polski rząd, znajdując poplecznika w dużej części społeczeństwa.

Odpowiedzi na szereg pytań miały też za zadanie zbadać postrzeganie innych i otwartość członków mniejszości żydowskiej wobec przedstawicieli innych nacji, w tym tytularnej i wybranych mniejszości. Poniżej wyniki:

Tab. Akceptacja dla przedstawiciela nacji tytularnej jako małżonka/partnera i jako przyjaciela (% odpowiedzi pozytywnych):

	Polska	Słowacja	Węgry	Austria	Belgia	Hiszpania
Małżonek/Partner	59,45	61,90	75,00	55,55	45,00	37,50
Przyjaciół	89,18	80,95	90,00	88,88	80,00	58,33

Okazuje się, że duża część społeczności żydowskich w danych państwach jest niechętna wchodzeniu w związki rodzinne i partnerskie z członkami nacji tytularnej. Najwyższy odsetek akceptacji dla Węgra jako współmałżonka mają Żydzi węgierscy – 75%, pozostałych państwach zaś ponad 40% respondentów deklaratywnie nie chciałoby zaakceptować jako małżonka odpowiednio Polki/Polaka,

Słowaczki/Słowaka, Austriaczki/Austriaka, Belgijki/Belga, Hiszpana/Hiszpanki. Nawet uwzględniając pewne uproszczenia – wszak nieżydowski mieszkaniec Belgii może być np. Walonem, a Hiszpanii Katalończykiem czy Baskiem, odsetek ten jest dosyć duży. Najmniej otwarci na nieżydowskiego partnera okazali się Żydzi mieszkający w Belgii i Hiszpanii. Odsetek akceptacji dla przyjaciela znacznie się zwiększa, poza Hiszpanią sięga i przekracza 80%.

W badaniach postanowiono także uwzględnić stosunek do Romów, jako nacji obarczonej pewnymi stereotypami, generalnie słabo wykształconej, o niskim statusie zawodowym i w widoczny sposób dyskryminowanej społecznie m.in. na Słowacji. Poziom akceptacji dla Roma/Romki jako partnera i przyjaciela jest również pewnym miernikiem tolerancji wobec „innego” i świadczyć może o kierowaniu się konwenansami społecznymi. Wyniki ankiety poniżej:

Tab. Akceptacja dla Roma/Romki jako małżonka/partnera i jako przyjaciela (% odpowiedzi pozytywnych):

	Polska	Słowacja	Węgry	Austria	Belgia	Hiszpania
Małżonek/Partner	8,1	19,04	40,00	44,44	15,00	20,83
Przyjaciół	59,45	71,42	90,00	72,22	57,50	45,83

Okazuje się, że największą otwartość i tolerancję w tym względzie wykazują respondenci z Węgier, najmniejszą – z Polski, Belgii i Słowacji. Pamiętajmy przy tym, że w przypadku Belgii dużą grupę respondentów stanowili członkowie wspólnot chasydzkich i Żydzi ortodoksyjni, rzadko szukający partnera poza własną grupą wyznaniową. Akceptacja dla Roma-przyjaciela jest odpowiednio wyższa, choć w przypadku Hiszpanii nie przekracza połowy.

W badaniach zdecydowano również zapytać o akceptację dla przedstawicieli narodu niemieckiego, po pierwsze, z uwagi na fakt, iż w niektórych z państw objętych badaniami stanowią oni uznaną i widoczną mniejszość narodową, po drugie zaś z uwagi na zaszłości historyczne – stosunek do przedstawicieli nacji, której przodkowie są odpowiedzialni za Zagładę Żydów. Wyniki:

Tab. Akceptacja dla Niemca/Niemki jako małżonka/partnera i jako przyjaciela (% odpowiedzi pozytywnych):

	Polska	Słowacja	Węgry	Austria	Belgia	Hiszpania
Małżonek/Partner	24,32	33,33	60,00	61,11	27,50	25,00
Przyjaciół	62,16	76,19	90,00	94,44	57,50	43,75

Najniższy odsetek akceptowalności odnotowano w Polsce, Hiszpanii i Belgii, najwyższy w niemieckojęzycznej Austrii i na Węgrzech blisko kiedyś związanych z Austrią. Akceptujących Niemców w tej roli jest więcej niż w przypadku Romów, ale zdecydowanie mniej, niż w przypadku nacji tytularnych. Odsetek akceptujących Niemca jako przyjaciela w każdym z państw był bardzo zbliżony, jak w przypadku odpowiedzi dotyczących Romów. Jak się zdaje, pamięć o Zagładzie rzutuje na postrzeganie Niemców, a w każdym razie teoretycznie może mieć wpływ na wybór małżonka i członka rodziny.

W poszczególnych państwach zapytano respondentów o akceptację dla jednej jeszcze, wybranej mniejszości mieszkającej w danym kraju. W przypadku Polski była to narodowość ukraińska, liczna i poprzez emigrację ekonomiczną coraz liczniejsza w Polsce, z którą dzieli Polaków, jak i polskich Żydów, trudna i skomplikowana historia. Na pytanie o Ukrainca/Ukraińkę jako małżonka/partnera i przyjaciela odpowiedzi pozytywnych padło odpowiednio: 21,62% i 62,16%. Był to bardzo zbliżony odsetek, co w przypadku Niemców.

Na Słowacji zapytano o Węgra/Węgierkę (oba państwa dzieli również skomplikowana i trudna historia, przypominająca nieco relacje polsko-ukraińskie). Odpowiedzi pozytywne to odpowiednio: 42,85% i 80,95%. Z kolei w przypadku Węgier zapytano odwrotnie, o akceptację dla Słowaka/Słowaczki. Tu akceptacja była większa niż na Słowacji, bo 60% i 90%.

W Austrii zapytano o Węgra/Węgierkę, i otrzymano odpowiedzi: 55,55% i 72,22%. W Belgii o Francuza/Francuzkę, i odpowiedzi były podobne co w przypadku nacji tytularnej (pamiętajmy, że Belgia dzieli się na część flamandzką i francuskojęzyczną): 45% i 77,5%.

W Hiszpanii, państwie wielu wspólnot autonomicznych, o żywych regionalizmach i wielojęzycznej, zdecydowano się zapytać o Polaków, których część osiedliła się w tym państwie głównie z powodów ekonomicznych. Hiszpańska Polonia jest coraz liczniejsza, a przy tym jej część osiadła w Hiszpanii już stosunkowo dawno.

Odpowiedzi respondentów rozłożyły się następująco: jako małżonka Polkę lub Polaka zaakceptowałoby 33,33% respondentów, jako przyjaciela 54,16%, a więc odsetek najbardziej zbliżony do nacji tytularnej.

Generalnie, wyniki ankiety wskazują, że duża część społeczności żydowskich w badanych krajach jest dość zamknięta na innych (zwłaszcza w Belgii), szczególnie jeśli chodzi o związki rodzinne. Ich wspólną cechą jest pewna niechęć do Niemców (choć akcentowana w różnym stopniu), ostrożność w stosunku do innych nacji, podzielenie stereotypowych uprzedzeń wobec Romów. Wyniki badań wskazują też, że część z nich nie różni się w postrzeganiu wielu problemów, jak np. kwestii uchodźców z Afryki i krajów arabskich, od społeczeństw wśród których mieszkają. Pewne obawy są zrozumiałe z uwagi na to, że np. islamscy fundamentaliści, jak powszechnie określa się, nie zawsze słusznie, rekrutujących się ze środowisk muzułmańskich terrorystów, często za cel obierają właśnie synagogi czy adresują swe groźby do Żydów i Izraela; z drugiej strony, w przypadku państw Europy Wschodniej, zwłaszcza Polski, respondenci zdają się podzielać niechętnie przyjmowaniu uchodźców opinie rządu i części społeczeństwa, uzasadniane aprioryczną obawą przed „islamistami”. Społeczności te dość wysoko oceniają swoją aktywność w sferze publicznej, uważają też, że nie są nacją sprawiającą kłopoty, za to często upośledzoną czy dyskryminowaną.

8.6. Antysemityzm/ zaufanie do instytucji publicznych i organów władzy.

Kolejna grupa pytań miała zweryfikować czy społeczności, które uskarżają się na różnego typu dyskryminację i szykany, rzeczywiście stykają się w życiu codziennym z przejawami dyskryminacji i antysemityzmu.

We wszystkich państwach, jak oceniają respondenci, dochodzi do takich przypadków. Najczęściej, w przypadku Polski, mają one miejsce poprzez napisy i hasła na murach miast, na ulicy i w wypowiedziach polityków, najrzadziej zaś wskazywano na uroczystości państwowe i lokalne oraz audycje i programy w mediach publicznych.

Na Słowacji najczęściej z przejawami antysemityzmu według respondentów spotkać się można na stadionach, w czasie imprez sportowych, ich przejawami są napisy i antysemickie graffiti oraz akty wandalizmu (niszczenie i dewastowanie cmentarzy, napisy na murach instytucji etc.). Wskazano także wypowiedzi niektórych

polityków, najrzadziej zaś wskazywano na szkoły i uczelnie, służbę zdrowia, bary, dyskoteki i restauracje.

Podobnie oceniono sytuację na Węgrzech: stadion i ulica, wypowiedzi polityków, a także media prywatne to miejsca i sytuacje, w których najczęściej spotyka się zachowania antysemitki. Najrzadziej spotyka się je w sądach i urzędach, szpitalach, ambulatoriach i ośrodkach opieki zdrowotnej oraz w szkołach i na uczelniach.

W Austrii ulica, napisy i akty wandalizmu wobec miejsc i obiektów kultu religijnego, nekropolii, siedzib gmin wyznaniowych to najczęściej wskazywane przykłady antysemitizmu. Relatywnie bezpieczne miejsca to oficjalne uroczystości państwowe i lokalne, media publiczne. Niewiele osób wskazało także, w przeciwieństwie do Polski, Słowacji i Węgier, na akcenty antysemitki w wypowiedziach polityków.

W Belgii najczęstsze są uliczne akty antysemitizmu, wypowiedzi w mediach publicznych i wypowiedzi polityków, najrzadsze zaś na stadionach i w czasie oficjalnych uroczystości państwowych. Tu znów trzeba jednak pamiętać, że badana grupa to w dużej mierze Żydzi ortodoksyjni, którzy raczej nie uczęszczają na stadiony sportowe (mimo iż antysemitizm jest w Europie Zachodniej od lat dość skutecznie zwalczany na stadionach i innych obiektach sportowych i piętnowany w życiu publicznym).

W Hiszpanii z kolei wskazano na media publiczne i prywatne oraz polityków, najrzadziej zaś na akty wandalizmu i oficjalne uroczystości państwowe i lokalne.

Poniżej odsetek odpowiedzi, w których respondenci w poszczególnych krajach osobiście zetknęli się z prześladowaniami, szykanami, dyskryminacją z powodów etnicznych i religijnych (antysemityzmem – tle narodowym i antyjudajzmem).

Tab. Respondenci dotknięci w jakiejś formie antysemityzmem w ostatnim roku (%).

	Polska	Słowacja	Węgry	Austria	Belgia	Hiszpania
Z powodów narodowych/etnicznych	59,45	33,33	35,00	16,16	10,00	25,00
Z powodów religijnych	78,37	33,33	30,00	33,33	37,50	31,25

Proporcjonalnie, najczęściej do takich sytuacji (z powodów etnicznych i narodowych) dochodziło w Polsce, następnie na Węgrzech i na Słowacji, co potwierdzałoby powtarzające się opinie o wzroście nacjonalizmu i ksenofobii

w państwach Europy Wschodniej, na który nie reagują lub słabo reagują prawicowe i populistyczne rządy. Polska przoduje też jeśli chodzi o szykanowanie czy przejawy dyskryminacji i nienawiści z powodów religijnych. Te ostatnie mogą przejawiać się w podnoszeniu hasła w rodzaju „Polska tylko katolicka”, do których odwołują się prawicowe i nacjonalistyczne grupy, niekoniecznie zaś w samych fizycznych i słownych indywidualnych napaściach na judaizm jako taki i jego wyznawców. Niewykluczone, że respondenci takie zachowania, podobnie jak słowa duchownych katolickich, odbierają jako ataki na siebie – pozostaje to jednak w sferze domysłu i wymaga dodatkowych badań.

Kolejnym państwem jest Belgia, przy czym należy pamiętać, że np. regulacje prawne godzące w wolność uboju rytualnego czy dotyczące obrzezania, szczególnie ważne dla ortodoksyjnych Żydów, są przez nich postrzegane jak przejawy antysemityzmu i antyjudaizmu, mimo iż niekoniecznie takimi pobudkami kieruje się ustawodawca. W pozostałych państwach odsetek ten oscyluje wokół trzeciej części udzielonych odpowiedzi.

W swoistym rankingu najczęstszych i najrzadziej spotykanych zachowań antysemickich, trzy pierwsze i trzy ostatnie pozycje w poszczególnych państwach zajmują:

Polska:

Najczęściej: 1. Ulica; 2. Środki komunikacji publicznej; 3. Praca;

Najrzadziej: 1. Szkoła, uczelnia; 2. Urząd, sąd; 3. Kontakty z policją i służbami.

Słowacja:

Najczęściej: 1. Ulica; 2. Sąsiedzi i miejsce pracy; 3. Policja i służby mundurowe.

Najrzadziej: 1. Szkoła, uczelnia; 2. Ośrodki zdrowia; 3. Bar, dyskoteki, sklepy.

Węgry:

Najczęściej: 1. Ulica; 2. Transport publiczny; 3. Bar, restauracja.

Najrzadziej: 1. Sądy, urzędy; 2. Ośrodki zdrowia; 3. Policja i służby mundurowe.

Austria:

Najczęściej: 1. Ulica; 2. Bar, restauracja; 3. Praca.

Najrzadziej: 1. Sądy, urzędy; 2. Policja i służby mundurowe; 3. Sąsiedzi.

Belgia:

Najczęściej: 1. Ulica; 2. Sklep, rynek; 3. Transport publiczny.

Najrzadziej: 1. Szkoły, uczelnie; 2. Ośrodki zdrowia; 3. Sąsiedzi.

Hiszpania:

Najczęściej: 1. Ulica; 2. Transport publiczny; 3. Bar, restauracja.

Najrzadziej: 1. Sądy, urzędy; 2. Ośrodki zdrowia, 3. Policja i służby mundurowe, szkoły i uczelnie.

Wynika powyższego, że w każdym z państw najczęściej do zachowań antysemitycznych dochodziło „na ulicy” (pierwsze miejsca w każdym kraju), a następnie w miejscach publicznych, takich jak autobus, tramwaj, metro, pociąg, bary i restauracje, wreszcie sklep czy rynek. Generalnie, względnie wolne od takich zachowań są sądy i urzędy, uczelnie i placówki oświatowe, ośrodki zdrowia i szpitale, a także kontakty z policją i służbami mundurowymi.

Niektóre instytucje powinny być gwarantem bezpieczeństwa i praw mniejszości narodowych i etnicznych, religijnych i innych. Jeśli chodzi o zaufanie członków mniejszości żydowskiej do poszczególnych organów państwa i instytucji, w poszczególnych państwach największym zaufaniem cieszą się (w nawiasie odsetek całkowicie i raczej ufających instytucji, która znalazła się na pierwszej pozycji):

Polska:

1. Policja (37,83%); 2. Sądy i urzędy; 3. Wojsko.

Słowacja:

1. Prezydent (80,95%); 2. Wojsko; 3. Samorządy.

Węgry:

1. Sądy (60%); 2. Policja, służby mundurowe; 3. Samorządy.

Austria:

1. Parlament (80,95%); 2. Policja, służby mundurowe; 3. Wojsko/Prezydent.

Belgia:

1. Wojsko (47,5%); 2. Sądy; 3. Samorządy.

Hiszpania:

1. Policja, służby mundurowe (52,08%); 2. Sądy; 3. Wojsko.

Policja, służby mundurowe i armia znalazły się na podium w przypadku niemal każdego z państw (obydwie instytucje, względnie tylko jedna z nich), co potwierdza wyniki ankiety jeśli chodzi o najrzadziej spotykane sytuacje w których dochodzi do zachowań antysemitycznych i dyskryminacyjnych. Dość dużym zaufaniem respondentów cieszą się także sądy i urzędy, a w niektórych państwach władze lokalne (Słowacja, Węgry, Belgia). W Austrii dużym zaufaniem cieszy się

parlament, instytucja, która bardzo źle oceniana jest przez respondentów z Węgier, Słowacji czy Polski.

Z kolei najmniejszym zaufaniem badanych grup respondentów w poszczególnych państwach cieszą się odpowiednio (w nawiasie odsetek respondentów, którzy nie ufają wcale i najmniej ufają danej instytucji czy organowi):

Polska:

1. Rząd (78,37%); 2. Parlament; 3. Prezydent.

Słowacja: Jako instytucje, do których Żydzi mają najmniej zaufania, wskazano:

1. Sądy (47,61%); 2. Rząd; 3. Parlament.

Węgry:

1. Prezydent (60%); 2. Parlament; 3. Rząd.

Austria:

1. Sądy (38,88%); 2. Samorządy; 3. Rząd.

Belgia:

1. Policja, służby mundurowe (52,5%); 2. Parlament; 3. Rząd.

Hiszpania:

1. Król (60,41%); 2. Rząd; 2. Samorządy.

Okazuje się, że w Belgii nie cieszą się zaufaniem służby mundurowe, co może być spowodowane specyfiką poddanej badaniom społeczności, ale także wypadkami terrorystycznymi z ostatnich miesięcy i lat, w których nie zawsze dobrze oceniano postawę i skuteczność organów bezpieczeństwa i służb porządkowych.

W przypadku Polski i Węgier, a także – choć w mniejszym stopniu – Słowacji, biorący udział w ankiecie przedstawiciele mniejszości żydowskiej nie ufają organom władzy. Wydaje się, że jest to opinia którą aktualnie podzielają dobrze wykształceni i lepiej sytuowani mieszkańcy dużych miast (taka jest większość mieszkających w tych państwach Żydów), generalnie krytycznie nastawieni do rządów w Polsce kierowanej przez Jarosława Kaczyńskiego partii Prawo i Sprawiedliwość czy prezydentury Orbana na Węgrzech. Rządy te przez część obywateli postrzegane są jako antyeuropejskie i populistyczne, z odchyleniami nacjonalistycznymi, łamiące czy naginające prawo i konstytucje. Co więcej, i tutaj do głosu mogą dojść być może wyolbrzymiane obawy przed przyszłością. Postawy takie są generowane zauważalną tolerancją dla przejawów nacjonalizmu i schlebianiu ksenofobicznej i antyeuropejskiej

retoryce oraz poprzez rosnące wpływy nie zawsze otwartego na dialog z innymi i niekoniecznie hołdującego ekumenizmowi Kościoła katolickiego,

Podsumowując, badane społeczności, mimo różnic, cechują pewne elementy wspólne: wysoki wskaźnik urbanizacji, dobre wykształcenie, słaba znajomość języków żydowskich (oprócz społeczności w Belgii) i niski wskaźnik używania ich na co dzień, przy równoczesnych deklaracjach ważności możliwości ich nauki dla danej grupy. Szkół publicznych, w których można uczyć się tych języków, jest rzeczywiście niewiele; nieco więcej jest szkół prywatnych, ale zwłaszcza w państwach Europy Wschodniej ewentualne potrzeby edukacyjne zaspokajane są lub mogą być głównie poprzez kursy i inne formy dokształcania pozaszkolnego.

Wydaje się jednak, że deklaracje ważności nauki hebrajskiego i zwłaszcza jidysz zgłaszane przez respondentów mają charakter ideowy i deklaracyjny, znajomość języków żydowskich nie jest bowiem niezbędna w życiu codziennym, nie mają praktycznie zastosowania w urzędach, a niewielu respondentów uznało np. programy telewizyjne nadawane w językach żydowskich jako coś specjalnie istotnego. Znajomość języków żydowskich jest jednak bardzo istotna jako element żydowskiej tożsamości, zarówno ze względów religijnych, jak i narodowych: hebrajski to język Pisma, znajomość jidysz, często języka przodków, jest dowodem przywiązania do żydostwa, względnie jednym z elementów odkrywania i poznawania swych korzeni.

Niezmiernie ważną przesłanką „bycia Żydem”, żydowskiej tożsamości respondentów jest uczestniczenie w uroczystościach religijnych i rodzinnych o charakterze tradycyjnym, a także związanych najczęściej z Zagładą uroczystościach narodowych. Ogromna większość respondentów celebrowa w sposób tradycyjny uroczystości rodzinne i obchodzi święta religijne; jest też pewien odsetek tych, którzy chcieliby je obchodzić (rodzinne zwłaszcza), lecz nie mają takich możliwości. Dla związków i stowarzyszeń wyznaniowych oraz gmin żydowskich może to oznaczać konieczność dotarcia do tych ludzi i poszukania dróg i środków, za pomocą których ich potrzeby religijne mogłyby zostać zaspokojone.

Przedstawiciele mniejszości żydowskiej są z reguły dumni i bardzo dumni ze swojego żydostwa; duma ta znacznie przewyższa dumę i przywiązanie

do państwa zamieszkania, miasta i regionu, Europy, mimo iż w przypadku tej ostatniej jest ona dość wysoka. Ogromna większość definiuje siebie przede wszystkim jako Żyda, względnie wyraźnie podkreśla w samodefinicji „komponent żydowski” (np. Żyd i Polak, polski Żyd etc.). Świadczy to o wysokim poczuciu świadomości narodowej, a potwierdza to także deklarowane poczucie bliskości z Izraelem, na ogół przewyższające wskaźniki dla kraju zamieszkania, miasta czy Europy. Izrael jest też tym miejscem, do którego najchętniej emigrowaliby respondenci, gdyby zdecydowali się na emigrację (generalnie jednak, większość respondentów nie chciałaby wyjeżdżać – najwyższy wskaźnik na tak wykazywały tutaj Węgry i Polska, choć sprzyjać takiej decyzji może sytuacja polityczna w tych państwach).

Różna jest ocena Unii Europejskiej wśród respondentów z Europy Wschodniej i Zachodniej: ci pierwsi wyrażają stosunek generalnie pozytywny, wśród tych drugich jest wielu sceptyków i rozczarowanych polityką unijną. Różnice te przekładają się generalnie na podział na państwa Nowej i Starej Unii. Podobnie wygląda sytuacja w ocenie korzyści dla mniejszości żydowskiej wynikających z przynależności danego kraju do Unii. Przeżywające renesans kulturalny i religijny swych społeczności mniejszości w Polsce, na Słowacji czy Węgrzech, doceniają te możliwości, również finansowe, jakie otworzyły się przed nimi po transformacji ustrojowej i akcesie do UE. Żydzi ze Starej Unii zgłaszają zastrzeżenia w stosunku do Wspólnoty i jej polityki, krytykują ingerowanie w imię wartości humanistycznych uznawanych za lewackie w sprawy religijne takie jak szechita. Niezadowolenie ich budzi też fakt, iż Europa nie może poradzić sobie z zagrożeniami terrorystycznymi ze strony niektórych grup islamskich fundamentalistów zwielokrotnianymi w powszechnym odczuciu przez napływ nowych uchodźców z krajów arabskich. Żydzi, będąc często obiektem słownych i fizycznych napaści, czują się szczególnie zagrożeni atakami.

Z badań wyłania się też obraz społeczności generalnie wysoko siebie oceniających jeśli chodzi o dostrzegalną aktywność w sferze publicznej, nie sprawiających większych problemów i niekłopotliwych, społeczności o pewnym wyczuleniu na swoim punkcie, o czym świadczy dość wysoki odsetek respondentów uważających Żydów za najbardziej dyskryminowaną mniejszość (w Polsce, Belgii, Austrii i Hiszpanii).

Są to społeczności, jeśli chodzi o związki rodzinne i relacje partnerskie, dość zamknięte na innych, co dotyczy nie tylko w dużej mierze ortodoksyjnej

społeczności w Belgii, ale także w Hiszpanii i pozostałych państwach. Cechuje je ostrożność w stosunku do innych nacji, także tytularnej, pewna niechęć do wchodzenia w bliższe związki (rodzinne, partnerskie) wobec Niemców (choć w różnym stopniu w poszczególnych państwach), silne uprzedzenia wobec Romów. W przypadku państw Europy Wschodniej, zwłaszcza Polski, mimo krytycznego stosunku do rządu, respondenci zdają się podzielać jego politykę niechętną przyjmowaniu uchodźców.

W każdym z badanych państw mniejszość żydowska spotykała się z przejawami antysemityzmu. Pozyskane dane potwierdzają badania PewResearch Center z 2015 r., według których w około 2/3 państw europejskich istnieją zorganizowane grupy społeczno-polityczne odwołujące się do nacjonalizmu i szowinizmu, szermujące hasłami antyimigranckimi i antymniejszościowymi. Raport ten należałoby uzupełnić o stwierdzenie, że również politycy głównego nurtu czy partii rządzących odwołują się do haseł antysemickich, zwłaszcza w państwach Europy Wschodniej.

Do zachowań antysemickich czy o podłożu antysemickim w każdym z państw najczęściej dochodziło na ulicach, w środkach transportu publicznego, sklepach czy na targach. Generalnie, względnie wolne od takich zachowań w każdym z państw są sądy i urzędy, uczelnie i placówki oświatowe, ośrodki zdrowia i szpitale. Respondenci nie narzekali także na kontakty z policją i służbami mundurowymi, a wśród instytucji cieszących się ich dużym zaufaniem znalazła się również armia.

W przypadku Europy Wschodniej, zwłaszcza w Polsce i na Węgrzech, przedstawiciele mniejszości żydowskiej nie ufają organom władzy państwowej, parlamentom, rządowi, prezydentom. Z jednej strony jest to opinia którą często podzielają dobrze wykształceni i lepiej sytuowani mieszkańcy dużych i wielkich miast (tu: polscy i węgierscy Żydzi), z drugiej jednak tolerancja dla zachowań antysemickich i ultraprawicowych ugrupowań para-politycznych, jaka jest ceną płaconą przez populistyczne obozy rządzące w tych krajach za poparcie polityczne, może doprowadzić do realnego zagrożenia bezpieczeństwa mniejszości, w tym żydowskiej. Jakkolwiek nie wydaje się to w tej chwili zbyt prawdopodobne, to monitorowanie sytuacji i alarmowanie społeczności i władz o każdym przypadku łamania prawa i aktach antysemityzmu jest dobrą taktyką, która – poprzez przysłowiowe dmuchanie na zimne – może zapobiec eskalacji napięcia.

Wydaje się jednak, że większe efekty może przynieść edukacja obywatelska i przełamywanie wzajemnych stereotypów. Służyć temu mogą otwarte spotkania i imprezy z udziałem mieszkańców danego miasta, kursy i szkolenia adresowane do służb mundurowych, wyczułające funkcjonariuszy na przejawy dyskryminacji, wreszcie edukacja pozaszkolna i szkolna, dotycząca problematyki najczęściej trudnych wzajemnych relacji żydowsko-chrzescijańskich, Holokaustu, ale także poszerzająca wiedzę uczniów o kulturze i historii swych żydowskich sąsiadów.

ANEKS

ANKIETA – KWESTIONARIUSZ BADAWCZY

Miejsce: [miejsowość/powiat/region]

Data:

Dzień dobry!

Dla potrzeb koordynowanego przez Fundację Chai projektu pt. „Comparative Studies on Minorities Situation in Europe and Guidelines to Improve and Standardize the Minorities’ Status in Europe”, realizowanego w ramach programu Erasmus+ prowadzimy badania dotyczące mniejszości etnicznych i narodowych w Państwa kraju ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji mniejszości żydowskiej. Badania te są prowadzone przez naszych partnerów w kilku innych państwach. Szczególnie jesteśmy zainteresowani problemami identyfikacji i tożsamości oraz oceny sytuacji przedstawicieli mniejszości żydowskiej w krajach ich zamieszkania. Wszystkie Pani/Pana odpowiedzi i inne uzyskane przez nas informacje będą traktowane jako absolutnie poufne i anonimowe. Będziemy bardzo zobowiązani za wypełnienie kwestionariusza ankiety, co zajmie ok. 15-25 minut.

Dane podstawowe i osobiste:

Płeć:

Wiek:

Miejsce (kraj) urodzenia:

Miejsce zamieszkania:

a/ duże miasto³⁶⁰

b/ miasto

c/ wieś

d/odmawiam odpowiedzi

Wykształcenie:

a/ podstawowe

b/ zawodowe

c/ średnie

d/ niepełne wyższe

e/ wyższe

f/ nie wiem

g/odmawiam odpowiedzi

Stan cywilny i osobisty:

a/ w związku małżeńskim

b/ stanu wolnego

c/ w związku partnerskim

d/ odmawiam odpowiedzi

Zatrudnienie (proszę wskazać, które określenie najlepiej charakteryzuje Pani/Pana aktualne zajęcie; możliwa więcej niż jedna odpowiedź):

a/ ucząca/uczący się

b/ właściciel prywatnej firmy/gospodarstwa rolnego

c/ praca najemna fizyczna

d/ praca najemna umysłowa

e/ administracja rządowa lub samorządowa

f/ edukacja, kultura, szkolnictwo wyższe

g/ prywatna firma non-profit (NGO, stowarzyszenie, organizacja, fundacja)

h/ wolny zawód

i/ inne

j/odmawiam odpowiedzi

Jestem (możliwa więcej niż jedna odpowiedź):

a/ członkiem gminy wyznaniowej żydowskiej

b/ członkiem organizacji mniejszości żydowskiej

c/ będąc przedstawicielem mniejszości żydowskiej, nie należę do żadnej oficjalnej organizacji

d/ inna forma identyfikacji z mniejszością żydowską

e/ odmawiam odpowiedzi

³⁶⁰ Powyżej 100 000 mieszkańców.

CZĘŚĆ I. JĘZYK.

1. W jakim języku najczęściej rozmawia Pani/Pan w domu?

- hebrajskim
- jidysz
- krajowym (odpowiednio: polskim, słowackim, węgierskim, niemieckim, niderlandzkim lub francuskim, hiszpańskim)
- w dwóch językach (hebrajskim i krajowym)
- w dwóch językach (jidysz i krajowym)
- w innym/innych, proszę określić
- odmawiam odpowiedzi

2. Czy ma Pani/Pan możliwość:

	Tak	Dość często	Bardzo rzadko	Nie	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
Nauki języka hebrajskiego?						
Nauki języka żydowskiego (jidysz)?						
Rozmawiania z przyjaciółmi, koegami etc. w językach żydowskich?						
Nauki o kulturze i historii żydowskiej?						
Czytania prasy, słuchania audycji radiowych i oglądania TV w językach żydowskich?						
Czytania prasy, słuchania audycji radiowych i TV poświęconych religii, kulturze i historii żydowskiej (w językach nie-żydowskich)?						
Załatwiania spraw urzędowych i posługiwania się językami żydowskimi w biurze czy urzędzie?						

3. W jakim stopniu jest dla Pani/Pana ważna:

	Bardzo	Dość ważn e	Mało ważn e	Niewa żne	Nie wiem	Odma wiam odpo wiedzi
Możliwość nauki języka hebrajskiego						
Możliwość nauki języka żydowskiego (jidysz)						
Możliwość rozmawiania z przyjaciółmi, koegami etc. w językach żydowskich						
Możliwość nauki o kulturze i historii żydowskiej						
Możliwość czytania prasy, słuchania audycji radiowych i oglądania TV w językach żydowskich						
Możliwość czytania prasy, słuchania audycji radiowych i TV poświęconych religii, kulturze i historii żydowskiej (w językach nie-żydowskich)						
Możliwość załatwiania spraw urzędowych i posługiwania się językami żydowskimi w biurze czy urzędzie						

4. Czy dzieci i młodzież żydowska w miejscu, gdzie Pani/Pan mieszka, mają możliwość:

	Tak	Nie	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
Uczęszczania do publicznych szkół żydowskich (z językami żydowskimi)?				
Uczęszczania do prywatnych szkół żydowskich (z językami żydowskimi)?				
Uczenia się języków żydowskich i poznawania żydowskiej kultury i tradycji w publicznych szkołach nieżydowskich?				
Uczenia się języków żydowskich i poznawania żydowskiej kultury i tradycji w prywatnych szkołach nieżydowskich?				

CZĘŚĆ II. RELIGIA I ŚWIĘTA NARODOWE.

5. Czy uczestniczy Pani/Pan w rodzinnych uroczystościach o charakterze religijnym i tradycyjnym (np. brit mila, bar micwa, religijny ślub i pogrzeb):

- Tak
- Nie mam takiej możliwości, ale chciałabym/chciałbym
- Nie
- Odmawiam odpowiedzi

6. Oprócz ewentualnego udziału w uroczystościach rodzinnych (brit mila, bar micwa, ślub, pogrzeb), czy ma Pani/Pan możliwość praktykowania judaizmu i tradycji żydowskich, uczestniczenia w nabożeństwach i celebrowania świąt (np. Chanuka etc.)?

- Tak
- Nie
- Nie wiem
- Odmawiam odpowiedzi

7. Czy ma Pani/Pan możliwość uczestniczenia w uroczystościach kulturalnych i narodowych (np. Międzynarodowy Dzień Pamięci o Ofiarach Holocaustu etc.)?

- Tak
- Nie
- Nie wiem
- Odmawiam odpowiedzi

8. Czy przedstawiciele władz państwowych i samorządowych w miejscu Pani/Pana zamieszkania uczestniczą lub wspierają organizację uroczystości religijnych i kulturalnych mniejszości żydowskiej (np. Chanuka, Międzynarodowy Dzień Pamięci o Ofiarach Holocaustu)?

- Tak
- Sporadycznie
- Nie
- Nie wiem
- Odmawiam odpowiedzi

CZĘŚĆ III. KWESTIA TOŻSAMOŚCI.

9. Czy czujesz się dumny z:

	Wca le	Raczej tak	Racz ej nie	Bardz o	Nie wiem	Odma wiam odpow iedzi
- bycia Żydem/pochodzenia żydowskiego						
- bycia obywatelem państwa, w którym mieszkasz						
- pochodzenia z regionu, w którym mieszkasz lub z którego pochodzisz						
- pochodzenia z miasta w którym mieszkasz lub z którego pochodzisz						
- bycia Europejką/Europejczykiem						

10. Jak blisko czuje się Pan/Pani związany z ...

	Wcale	Słabo	Mocno	Bardzo	Nie wiem	Odmawia m odpowied zi
Krajem zamieszkania						
regionem						
Miejscem zamieszkania						
Europą						
Izraelem						

11. Pani/Pana stosunek do Unii Europejskiej jest:

- bardzo pozytywny
- pozytywny
- obojętny
- negatywny
- bardzo negatywny
- nie wiem
- odmawiam odpowiedzi

12. Czy według Pani/Pana fakt przynależności Pani/Pana kraju do Unii Europejskiej jest z korzyścią dla mniejszości żydowskiej?

- tak
- nie
- nie ma znaczenia
- nie wiem
- odmawiam odpowiedzi

W PRZYPADKU ODPOWIEDZI NEGATYWNEJ („NIE”), PROSZĘ WSKAZAĆ NA ZAGROŻENIA I/LUB UJEMNE STRONY CZŁONKOSTWA PANI/PANA KRAJU W UNII EUROPEJSKIEJ DLA MNIEJSZOŚCI ŻYDOWSKIEJ:

.....
.....

13. Czy zdecydowałaby się Pani na wyjazd z kraju pod warunkiem otrzymania znacznej pomocy finansowej i socjalnej?

- tak
- nie
- nie wiem
- odmawiam odpowiedzi

13a. Jeśli zdecydowałaby Pani/Pan wyjechać, dokąd chciałaby Pani/Pan się udać?

.....
.....

14. Przede wszystkim czuje się Pani/Pan:

Żydem

Polakiem³⁶¹

Polakiem i Żydem

Polakiem pochodzenia żydowskiego

Polskim Żydem

Europejczykiem

Inne.....

.....

Nie wiem

Odmawiam odpowiedzi

³⁶¹ Odpowiednio: Słowakiem, Węgrem, Austriakiem, Belgiem, Hiszpanem.

CZĘŚĆ IV. WOBEC INNYCH.

15. W Twojej ocenie, która z mniejszości narodowych i etnicznych w Twoim kraju jest najbardziej widoczna w sferze publicznej, życiu kulturalnym i politycznym:

Żydowska

Inna

16. W Twojej ocenie, która z mniejszości narodowych i etnicznych w Twoim kraju jest najmniej widoczna w sferze publicznej, życiu kulturalnym i politycznym:

Żydowska

Inna

17. W Twojej ocenie, która z mniejszości narodowych i etnicznych w Twoim kraju jest najbardziej uprzywilejowana w sferze publicznej, życiu kulturalnym i politycznym:

Żydowska

Inna

18. W Twojej ocenie, która z mniejszości narodowych i etnicznych w Twoim kraju jest najsilniej dyskryminowana w sferze publicznej, życiu kulturalnym i politycznym:

Żydowska

Inna

19. W Twojej ocenie, która z mniejszości narodowych i etnicznych w Twoim kraju sprawia najwięcej problemów w sferze publicznej:

Żydowska

Inna

20. W Twojej ocenie, która z mniejszości narodowych i etnicznych jest najmniej lubiana w Twoim kraju:

Żydowska

Inna

21. Czy zaakceptowałaby Pani/Pan osobę pochodzącą z innej mniejszościowej grupy etnicznej/narodowej w charakterze:

	Polak/Polka ³⁶²		Ukrainiec/Ukrainka ³⁶³		Rom (Cygan)/Romka	
	Tak	Nie	Tak	Nie	Tak	Nie
współmałżonka lub partnera?						
przyjaciela?						
sąsiada z ulicy?						
kolegi z pracy?						
kogoś mieszkającego w tym samym domu?						

- Nie wiem
- Odmawiam odpowiedzi

³⁶² Odpowiednio: Słowak, Węgier, Austriak, Belg, Hiszpan.

³⁶³ Odpowiednia mniejszość w każdym z państw-partnerów: Słowacja: Węgra; Węgry: Słowaka, Austria: Węgra, Belgia: Niemca, Hiszpania: Francuza.

CZĘŚĆ V: ANTYSEMITYZM?

22. Czy w zamieszkałym przez Panią/Pana kraju daje się zauważyć któreś z poniższych zachowań antysemickich w sferze i przestrzeni publicznej, niekoniecznie odnoszące się do Pani/pana osobiście?

	Tak	Nie	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
- w wypowiedziach polityków?				
- w mediach publicznych?				
- mediach prywatnych?				
- na ulicy, w czasie demonstracji?				
- na stadionie, w czasie zawodów sportowych?				
- w czasie uroczystości państwowych, lokalnych?				
- antysemickie napisy na budynkach etc.?				
- antysemickie napisy lub inne formy niszczenia budynków sakralnych, cmentarzy, siedzib gmin i instytucji żydowskich?				

23. Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy poczuła Pani/Pan osobiście niechęć lub spotkała się z dyskryminacją bądź prześladowaniami ze strony innych z uwagi na jeden lub więcej z podanych niżej powodów?

	Tak	Nie	Żaden z tych powodów	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
Pochodzenie etniczne/narodowe					
Religia (wyznanie)					
Z innych powodów					

24. W których w ciągu ostatnich 12 miesięcy z niżej wymienionych okoliczności, środowisk, miejsc, poczuła Pani/Pan niechęć lub poczuł/-a się dyskryminowana bądź prześladowana z powodu swego pochodzenia etnicznego/narodowego lub wyznania religijnego

	Tak	Nie	W żadnej z wymienionych sytuacji	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
W szkole/na uczelni					
W pracy/szukając pracy/ odchodząc z pracy					
W zakładzie opieki zdrowotnej					
W sądzie lub w urzędzie					
W kontaktach z policją lub innymi służbami mundurowymi					
W restauracji, barze, na dyskotecę					
Na ulicy					
Przez sąsiadów					
W sklepie/na targu					
W środkach komunikacji publicznej					

25. Niektóre instytucje powinny być gwarantem bezpieczeństwa i praw mniejszości narodowych i etnicznych. Biorąc pod uwagę ten aspekt, jak bardzo Pani/Pan ufa:

	Wcale	Raczej nie	Raczej tak	Ufam całkowicie	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
Królowi ³⁶⁴						
Prezydentowi						
Parlamentowi						
Rządowi						
Policji i innym służbom mundurowym						
Wojsku						
Sądom						
Władzom samorządowym						

LEGENDA:

- proszę zakreślić swoją odpowiedź
- w przypadku tabel proszę zaznaczyć krzyżykiem X swoją odpowiedź w odpowiedniej rubryce

³⁶⁴ Jeśli pytanie nie dotyczy respondenta, zostawić puste miejsce.

WYKAZ ŹRÓDEŁ*

Ustawy zasadnicze:

- <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/austria.html>
- <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/belgia.html>
- <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/hispania.html>
- <http://www.kormany.hu/download/e/02/00000/The%20New%20Fundamental%20Law%20of%20Hungary.pdf>
- <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm>
- <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/2.htm>
- http://www.servat.unibe.ch/icl/lo00000_.html
- *Konstytucja Austrii*, tłum. P. Czarny, B. Naleziński, Warszawa 2004
- *Konstytucja Belgii*, tłum. W. Skrzydło, Warszawa 1996
- *Konstytucja Hiszpanii z 27 grudnia 1978*, tłum. T. Mołdawia, Warszawa 1993
- *Konstytucja Republiki Słowackiej z 1 września 1992 roku*, tłum. K. Skotnicki, Warszawa 2003
- *Konstytucja Węgier*, tłum. J. Snopek, Warszawa 2012

Akty prawne, dokumenty:

- <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeTraites.asp?CM=8&CL=ENG>
- http://www.coe.int/t/dcr/summit/decl_vienne_pl.asp
- http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_POL.pdf
- http://www.kbdesign.sk/cla/projects/slovak_hungarian_treaty/related/treaty_sk_hu.htm
- <http://www.lex.pl/du-akt/-/akt/dz-u-03-78-708>
- <http://www.lootedartcommission.com/council-of-europe>
- <http://www.osce.org/helsinki-final-act>
- <http://www.osce.org/mc/39516?download=true>
- <http://www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senatopracowania/17/plik/ot599.pdf>
- http://www.unic.un.org.pl/prawa_czlowieka/dok_karta_nz.php
- <http://www.vdg.pl/attachments/article/8/Ustawa%20o%20Mniejszo%C5%9Bciach%20Narodowych%20i%20Etnicznych%20Rzeczypospolitej%20Polskiej.pdf>

* W poszczególnych składowych Wykazu podano zarówno wersję drukowaną danego opracowania, źródła, dokumentu etc., jak i odnośniki do stron internetowych i wersje w formacie PDF czy RTF, jeśli z niej skorzystano. Dział zatytułowany Materiały internetowe odnosi się do tych informacji, które zaczerpnięto bezpośrednio z witryn, względnie znajdujących się tam odnośników do informacji w formacie PDF. Mają one zazwyczaj charakter wyłącznie informacyjny i nie dotyczą aktów prawnych, konwencji, traktatów czy oficjalnych sprawozdań i raportów z działalności czy opracowań statystycznych sporządzanych przez agendy rządowe, urzędy państwowe czy instytucje pozarządowe.

- *Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych i raport wyjaśniający*, https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/1_atglance/PDF_Text_FCNM_pl.pdf

Raporty i sprawozdania:

- *Działania Unii Europejskiej przeciwko dyskryminacji. Sprawozdanie z działalności w latach 2007–2008*, Luksemburg 2009, <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=3044&langId=pl>
- Giménez S., Sáez J., *Discrimination of Roma Communities Spain National Report*, http://www.gitanos.org/upload/16/68/Discrimination_of_Roma_National_Report_SPAIN_Net_Kard.pdf
- *Czwarty raport dotyczący sytuacji mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2013
- *Działania Unii Europejskiej przeciwko dyskryminacji. Sprawozdanie z działalności w latach 2007–2008*, Luksemburg 2009, <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=3044&langId=pl>
- European Commission against Racism and Intolerance (ECRI), "ECRI's country-by-country approach: report on Austria", 13 March 1999, <https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Austria/AUT-CbC-I-1999-007-EN.pdf>
- Giménez S., Sáez J., *Discrimination of Roma Communities Spain National Report*, http://www.gitanos.org/upload/16/68/Discrimination_of_Roma_National_Report_SPAIN_Net_Kard.pdf
- http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/lud_raport_z_wynikow_NSP2011.pdf.
- <http://stat.gov.pl/spisy-powszechne/narodowe-spisy-powszechne/narodowy-spis-powszechny-2002/wyniki-narodowego-spisu-powszechnego-2002-narodowosci-oraz-jezyka/>
- <http://www.lamoncloa.gob.es/lang/en/espana/historyandculture/population/Paginas/index.aspx#population>
- <http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/DDF1F446BD615CEAC1256E930048810E?OpenDocument>
- [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2007\)001-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2007)001-e)
- [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-MIN\(2005\)001-es](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-MIN(2005)001-es).
4. Council of Europe, Venice Commission, "Non-Citizens and Minority Rights", Study No. 294/2004, CDL-MIN (2005) 1, Strasbourg, 6 June 2005
- Łodziński S., *Opinia o projekcie ustawy o mniejszościach narodowych (druk 223)*, [http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:B7pTWb8Nr2oJ:orka.sejm.gov.pl/rexdomk4.nsf/\(%24All\)/9E146944FF8EFDBBC1256E39004586CD/%24File/I299-04.rtf%3FOpenElement+&cd=2&hl=pl&ct=clnk&gl=pl&client=firefox-b](http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:B7pTWb8Nr2oJ:orka.sejm.gov.pl/rexdomk4.nsf/(%24All)/9E146944FF8EFDBBC1256E39004586CD/%24File/I299-04.rtf%3FOpenElement+&cd=2&hl=pl&ct=clnk&gl=pl&client=firefox-b)
- *Raport dotyczący sytuacji mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2007
- *Raport z wyników. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań*, Warszawa 2012, http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/lud_raport_z_wynikow_NSP2011.pdf.
- *Raport z wyników. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań*, Warszawa 2012

- The social situation of the Roma and their improved access to the labour market in the EU, ed. Ch. Crepaldi et al., Strasburg 2008

Opracowania:

- Antczak A., *Kształtowanie się tożsamości narodowej wspólnot autonomicznych w Hiszpanii*, Warszawa 2008
- El Battoui M., Kanmaz M., *Mosquées, imams et professeurs de religion islamique en Belgique : état de la question et enjeu*, Bruxelles 2004, http://www.arcre.org/wp-content/uploads/2012/12/PUB_1448_Mosquees_imams_prof_islam.pdf
- Barcz J., *Definicja mniejszości narodowych w prawie międzynarodowym*, „Sprawy Międzynarodowe” 1986, nr 11.
- Bartnik A., „Mniejszość żydowska w Republice Białoruś po 1991 roku”, praca doktorska napisana w Zakładzie Badań Etnicznych Wydziału Politologii Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie pod kierunkiem prof. dr hab. K. Zielińskiego, Lublin 2017
- Barwiński M., *Pojęcie narodu oraz mniejszości narodowej i etnicznej w kontekście geograficznym, politycznym i socjologicznym*, http://repozytorium.uni.lodz.pl:8080/xmlui/bitstream/handle/11089/3788/Barwi%C5%84ski_Folia%20Geographica_2004.pdf?sequence=1
- Brubaker R., *Nacjonalizm inaczej: struktura narodowa i kwestie narodowe w nowej Europie*, Warszawa – Kraków 1998
- Byczkowski J., *Mniejszości narodowe w Europie 1945-1974 (wybrane zagadnienia)*, Opole 1976
- Carles-Berkowitz I., *Le droit et les jeunes d'origine étrangère : une approche par genre des phénomènes de socialisation juridique*, Paris 2007
- Chałupczak H., Browarek T., *Mniejszości narodowe w Polsce 1918-1995*, Lublin 1998
- Dassetto F., Bastenier A., *L'islam transplanté : vie et organisation des minorités musulmanes de Belgique*, Anvers 1984
- Dulik L., Zieliński K., *The Lost World: Polish Jews – Photographs from 1918-1939*, Lublin – Warsaw 2015
- *Europe's Ethnic Mosaic. A Short Guide to Minority Rights in Europe*, ed. T. Benedikter, Bolzano/Bozen 2008
- Florczak A., *Rada Europy [w:] Organizacje w stosunkach międzynarodowych*, red. T. Łoś-Nowak, Wrocław 2009
- Florczak A., *Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie [w:] Organizacje w stosunkach międzynarodowych*, red. T. Łoś-Nowak, Wrocław 2009
- Gauß K-M., *Die versprengten Deutschen: Unterwegs in Litauen, durch die Zips und am Schwarzen Meer*, Wien 2005
- Gál K., *Bilateral Agreements in Central and Eastern Europe: A New Inter-State Framework for Minority Protection?*, Flensburg 1999

- Gellner E., *Narody i nacjonalizm*, tłum. T. Hołówka, Warszawa 1991
- Gniazdowski M., Sadecki A., *Konstytucja nowych Węgier – implikacje krajowe i regionalne*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2011-07-29/konstytucja-nowych-wegier-implikacje-krajowe-i-regionalne>
- Godlewska E., *Kwestia dwujęzycznych tablic o charakterze topograficznym w Republice Austrii – prawo oraz jego realizacja* [w:] *Mniejszości narodowe w państwach Unii Europejskiej. Stan prawny i faktyczny*, red. E. Godlewska, M. Lesińska-Staszczuk, Lublin 2013
- Godlewska E., *Status prawny mniejszości narodowych w Austrii na przełomie XX i XXI wieku*, „Forum Politologiczne” 2007, T. 5.
- Grabowska M., *Boskie i cesarskie. O stosunkach między państwem i kościołem (-ami)*, „Komunikat z badań CBOS”, 2015, nr 48.
- Grewe C., Oberdorff H., *The Constitutions of the States of the European Union*, Paris 1999
- Gronowska B., Jasudowicz T., Mik C., *Prawa człowieka. Wybór dokumentów międzynarodowych*, Toruń 1999
- Habermas J., *Obywatelstwo a tożsamość narodowa: Rozważania nad przyszłością Europy*, Warszawa 1993
- Hej D., Olszewski B., *Polityk etniczna Węgier* [w:] *Polityka etniczna współczesnych państw Europy Środkowo-Wschodniej*, red. H. Chałupczak, R. Zenderowski, W. Baluk, Lublin 2015
- *Islam in the European Union: What is at stake in the future?*, Thematic Department of Structural Policies and Cohesion, Brussels 2007, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2007/369031/IPOL-CULT_ET\(2007\)369031_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2007/369031/IPOL-CULT_ET(2007)369031_EN.pdf)
- Janusz G., Bajda P., *Prawa mniejszości narodowych. Standardy europejskie*, Warszawa 2000
- Janusz G., *Definiowanie mniejszości w dokumentach międzynarodowych i aktach prawa wewnętrznego*, „Annales UMCS” 2008, vol. XV, 2 sectio K.
- Janusz G., *Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie*, Lublin 2011
- Janusz G., *Raport o sytuacji osób należących do mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce*, Warszawa 1994
- Janusz G., *Zagadnienia teorii i praktyki grup etnicznych*, Lublin 1993
- Jenne E. K., *Ethnic Bargaining. The Paradox of Minority Empowerment*, Ithaca – London 2007
- *Jewish Budapest. Monuments, Rites, History*, ed. K. Frojimovics, G. Komoróczy, V. Pusztai, A. Strbik, Budapest 1999
- Kilian J., *Narodowość jako problem naukowy: naród w socjologii czeskiej okresu międzywojennego*, Warszawa 2000
- Kłoskowska A., *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 1996
- Koss-Goryszewska M., *Polska polityka antydyskryminacyjna wobec mniejszości narodowych, etnicznych i rasowych w świetle prawa Unii Europejskiej*,

- Krasnopolski A., *Prawa mniejszości narodowych i mniejszości etnicznych w prawie międzynarodowym i polskim* (Opracowania tematyczne OT-599), Warszawa 2011
- Kruczkowski T., *Polityka narodowościowa*, [w:] *Europa Wschodnia- dekada transformacji. Białoruś*, red. B. J. Albin, W. Baluk, Wrocław 2004
- Kurs „Prawa i role mniejszości narodowych i etnicznych” w ramach projektu „Mniejszości aktywne lokalnie”(Lekcja 4. Międzynarodowe systemy ochrony mniejszości), oprac. K. Waszczyńska, http://www.mniejszosci.edudemo.org.pl/pliki/cat_view/76-kurs-o-prawach-mniejszoci
- Kuźniar R., *Prawa człowieka. Prawo, instytucje, stosunki międzynarodowe*, Warszawa 2004
- Kwaśniewski K., *Socjologia mniejszości a definicja mniejszości narodowej*, „Sprawy Narodowościowe” 1992, nr 1.
- Lubicz-Miszewski M., *Mniejszości narodowe na Słowacji i ich ochrona prawna* [w:] *Komunikacja międzykulturowa, wewnątrz-kulturowa, społeczna*, red. J. Żurko, Toruń 2009, http://www.polenia.sk/images/stories/Napisali_o_nas/3_Mniejszosci_narodowe_2009.htm
- Łodziński S., *Ochrona praw osób należących do mniejszości narodowych i etnicznych*.
- Maksimiec S., *Mniejszości narodowe i etniczne w krajach Europy Środkowej i Wschodniej po przystąpieniu do Unii Europejskiej*, Warszawa 2012
- Marechal B., *'Muslims in the Enlarged Europe: Religion and Society'*, Louvain-La-Neuve 2002
- McCagg W. O., *A History of Habsburg Jews 1670–1918*, Bloomington – Indianapolis 1989
- Mendelsohn E., *The Jews of East Central Europe Between the World Wars*, Bloomington – Indianapolis 1987
- Mikołajczyk B., *Mniejszości w prawie międzynarodowym*, Katowice 1996
- Mojsiewicz Cz. (red.), *Leksykon współczesnych międzynarodowych stosunków politycznych*, Wrocław 1998
- *Národnostné menšiny a etnické skupiny žijúce v Slovenskej Republike*, Bratislava 2014
- *National Minorities in Inter-State Relations*, ed. F. Palermo, N. Sabanadze, Leiden 2011
- Pajer F., *The Legal Treatment of Islamic Minorities in Europe: The Case of Religious Education in the Public Schools*, Rome, October 1, 2003, EuForNews 2003/2, http://www.pi-schools.gr/lessons/religious/europ_diast/ERE/EuForNews03_2.pdf.
- Pawlikowski G., *Problematyka mniejszości narodowych i etnicznych w systemie edukacji obywatelskiej*, „Państwo i społeczeństwo”, 2010, Rok X, nr 2.
- *Perspektywa europejska* (Kancelaria Sejmu. Biuro Studiów i Ekspertyz. Wydział Analiz Ekonomicznych i Społecznych, Raport nr 208), Warszawa 2002
- Piecuch J., *Hiszpania w Unii Europejskiej: aspekt rozwoju regionalnego*, Warszawa 2004
- Polonsky A., *Dzieje Żydów w Polsce i Rosji*, przeł. M. Wilk, Warszawa 2014
- Rothschild J., *East Central Europe between the two World Wars*, Washington 1992
- Rouland N., Pierre-Caps S., Poumarede J., *Rights of Minorities and Indigenous Peoples*, Paris 1996
- Ruiz Vieytes E. J., *Cultural Diversities and Human Rights: History, Minorities, Pluralization*, „The Age of Human Rights Journal” 2014, No. 3 (December)

- Rybczyńska A., *Prawa człowieka*, [w:] *Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. M. Pietraś, Lublin 2006
- Sancho J. M., *Islam in Spain*, [w:] *Islam and the European Union*, ed. R. Potz, W. Wieshaider, Leuven 2004
- Sawicki A., *Relacje między kościołami a państwem w obszarze nauczania religii oraz finansowania kościoła - opracowanie przypadków 14 europejskich krajów* (Instytut Spraw Publicznych, Warszawa bdw.
- *Słownik polityki*, red. M. Bankowicz, Warszawa 1999
- Sowiński S., *Modele stosunków państwo – Kościół w Unii Europejskiej*, „Studia Europejskie” 2008, nr 3.
- Śmieszek K., *Powolny proces dostosowywania polskiego systemu polityki antydyskryminacyjnej do standardów unijnych*, http://pps.czasopisma.pan.pl/images/data/pps/wydania/No_15_2011/04_Powolny_Proces_Do_stosowywania_Polskiego_Systemu_.pdf
- Świątek D., *Zmiany narodowościowe w miastach południowej Słowacji* [w:] *Demograficzne aspekty rozwoju miast*, red. J. Słodczyk, Opole 2002
- Tomasiak P., *Nauczanie religii w szkołach publicznych w Europie*, „Studia Katechetyczne” 2010, nr 7.
- Tóth Á., Vékás J., *National and Ethnic Minorities in Hungary in the Period 2001–2011 – Ethno-Demographic Trends as Reflected in the Census Data*, “Hungarian Statistical Review” 2011, Special Number 17.
- Waldenberg M., *Narody zależne i mniejszości narodowe w Europie Środkowo – Wschodniej: dzieje konfliktów i idei*, Warszawa 2000
- Węgrzyn-Odzioba L., *Sytuacja mniejszości węgierskiej w państwach Europy Środkowo-Wschodniej Przypadek węgierskiej mniejszości na Słowacji* [w:] *Mniejszości narodowe w państwach Unii Europejskiej. Stan prawny i faktyczny*, red. E. Godlewska, M. Lesińska-Staszczuk, Lublin 2013
- Wiatr J., *Naród i państwo: socjologiczne problemy kwestii narodowej*, Warszawa 1969
- *Wyznania religijne w Polsce 2012-2014*, opr. P. Ciecieląg (Główny Urząd Statystyczny), Warszawa 2016
- Zenderowski R., Bajda P., *Polityka etniczna Słowacji* [w:] *Polityka etniczna współczesnych państw Europy Środkowo-Wschodniej*, red. H. Chałupczak, R. Zenderowski, W. Baluk, Lublin 2015
- Zieliński K., *Population Displacement and Citizenship in Poland, 1918-1924* [w:] *Homelands. War, Population and Statehood in Eastern Europe and Russia 1918-1924*, ed. N. Baron, P. Gatrell, London 2004
- Zurlo Y., *Ceuta et Melilla: histoire, représentations et devenir de deux enclaves espagnoles*, Paris 2005

Materiały internetowe:

- <http://auschwitz.org/>
- <http://ckpide.eu/pl/kontakt/36-pl/dialog-europejski/mniejszosci-narodowe/mniejszosci-narodowe-w-polsce/52-mniejszosci-narodowe-i-etniczne-w-polsce>
- <http://countrystudies.us/austria/67.htm>
- <http://countrystudies.us/spain/78.htm>
- <http://ejpress.org/>
- http://elpais.com/elpais/2015/06/11/inenglish/1434029376_459656.html
- <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/grupa-etniczna;3908271.html>
- <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Hiszpania-Ustroj-polityczny;4574247.html>
- <http://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/%C5%9Bwiadomo%C5%9B%C4%87%20narodowa.html>
- <http://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/mniejszo%C5%9B%C4%87%20etniczna.html>
- <http://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/nar%C3%B3d.html>
- <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A12012P%2FTXT>
- <http://everydayantisemitism.com/2016/03/15/neo-nazi-party-makes-significant-gains-in-slovakian-elections/>
- <http://fodz.pl/?d=1&l=en>
- <http://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/jjspil7&div=7&id=&page=>
- <http://kehillatisrael.net/docs/learning/sephardim.html>
- <http://minorities.fsv.cuni.cz/multiculti/02/essays02/kordova.htm>
- <http://minorityrights.org/minorities/flemings/>
- <http://minorityrights.org/minorities/germans-2/>
- <http://minorityrights.org/minorities/turks/>
- <http://minorityrights.org/minorities/walloons/>
- <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/komisja-wspolna>
- <http://natemat.pl/173581,neonazisci-w-parlamencie-slowacja-w-szoku-chryste-dokad-zmierza-nasz-kraj>
- <http://new.jewish.org.pl/aktualnosci/zwipzek-gmin-wyznaniowych-mydowskich-w-rp-157/>
- <http://newyorkun.diplomatie.belgium.be/>
- <http://oumma.com/La-these-d-un-jeune-doctorant-sur>
- <http://pl.languagesindanger.eu/book-of-knowledge/endangered-languages-ethnicity-identity-and-politics/>
- http://pracownik.kul.pl/files/26914/public/prawo_wyznaniowe/UE_P_K.doc
- http://strasburgre.msz.gov.pl/pl/o_re/dokumenty/
- http://strasburgre.msz.gov.pl/pl/o_re/instytucje/komisja_wenecka/komisja_wenecka_1
- http://strasburgre.msz.gov.pl/pl/o_re/o_radzie_europy_info/
- http://strasburgre.msz.gov.pl/pl/o_re/panstwa_czlonkowskie/
- <http://tskz.pl/o-nas/>
- <http://uniaeuropejska.org/belgia-krajem-imigrantow/>

- <http://www.altermedia.info>
- <http://www.austria.info/pl/informacje-ogolne/o-austrii/austria-informacje-podstawowe>
- <http://www.austria.org/minority-rights/>
- <http://www.austria.org/population/>
- <http://www.bbc.com/news/world-radio-and-tv-17741185>
- <http://www.ca.uw.edu.pl/>
- <http://www.cclj.be/>
- <http://www.ceo.org.pl/pl/koss/online/6/mniejszosci-narodowe-w-liczbach>
- <http://www.chabad.org.pl/>
- http://www.chabad.org/centers/default_cdo/aid/117858/jewish/Lubavitch-of-Hungary.htm
- http://www.chabad.org/centers/default_cdo/country/Spain/jewish/Chabad-Lubavitch-Directory.htm
- http://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/1388659/jewish/Jews-in-the-Land-of-the-Waltz.htm
- <http://www.chatamsofer.sk/>
- <http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/157/signatures>
- http://www.coe.int/en/web/conventions/search-on-treaties//conventions/treaty/148/signatures?p_auth=RWhqxcBH
- <http://www.dziennikzachodni.pl/artykul/750281,spis-powszechny-ilu-slajakow-i-niemcow-na-gornym-slasku-szczegolowe-dane-gus,id,t.html>
- <http://www.eesti.pl/prawa-mniejszosci-narodowych-w-estonii-i-innych-krajach-europejskich-12004.html>
- <http://www.ejassociation.eu/71472.html>
- <http://www.elwatan.com>
- <http://www.eurojewcong.org/communities/>
- <http://www.eurojewcong.org/communities/hungary.html>
- <http://www.eurojewcong.org/communities/slovakia.html>
- <http://www.eurojewcong.org/communities/spain.html>
- <http://www.europapraw.org/news/kontrowersje-wokol-obowiazywania-karty-praw-podstawowych-ue-w-polsce>
- <http://www.fjo.be>
- <http://www.galiciajewishmuseum.org/>
- <http://www.haaretz.com/jewish/features/1.711541>
- <http://www.haaretz.com/wwii-document-reveals-general-franco-handed-nazis-list-of-spanish-jews-1.297546>
- <http://www.holocaustresearchproject.org/nazioccupation/anschluss.html>
- <http://www.isp.org.pl/programy,program-spoleczenstwa-obywatelskiego,projekty,relacje-panstwo---kosciol-na-slowacji,997.html>

- <http://www.isp.org.pl/programy,program-spoleczenstwa-obywatelskiego,projekty,relacje-panstwo---kosciol-w-polsce,1005.html>
- <http://www.isp.org.pl/uploads/pdf/1740718487.pdf>
- <http://www.Jewishcom.be>
- http://www.jewishgen.org/Sephardic/SEPH_who.HTM
- <http://www.jewishnews.at/jewish-life-in-vienna/>
- <http://www.jewishvirtuallibrary.org/austria-virtual-jewish-history-tour>
- <http://www.jewishvirtuallibrary.org/hapsburg-monarchy>
- <http://www.jewishvirtuallibrary.org/spain-virtual-jewish-history-tour>
- <http://www.jhi.pl/en>
- <http://www.jta.org/1946/01/25/archive/anti-semitism-in-slovakia-still-strong-despite-governments-efforts-16-jews-killed>
- <http://www.judaistyka.uni.wroc.pl/judaistyka/index.php>
- http://www.krrit.gov.pl/Data/Files/_public/Portals/0/konferencje/mniejszosci_maj_2012/prezentacja_spotkanie_31-05-2012.pdf
- <http://www.majdanek.eu/pl>
- <http://www.mjb-jmb.org>
- <http://www.mniejszosci.edudemo.org.pl/przepisy-prawa/europejska-karta-jzykow>
- http://www.msz.gov.pl/pl/aktualnosci/msz_w_mediach/posiadacze_karty_polaka_latwiej_osiedla_sie_w_polsce___wchodzi_w_zycie_nowela_ustawy___depesza_pap_z_dnia_2_wrzesnia_2016_r_;jsessionid=D797123B1A32FF3D68B6B463FB526D77.cmsap1p
- http://www.msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/europa/stosunki_z_panstwami_europy/belgia;jsessionid=96EB83655F59795FD3AE55B2FCC8DEC7.cms2
- http://www.msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/polonia/karta_polaka/
- <http://www.newsweek.pl/historia/historyk--nsz-walczyl-o-wielka-polske-katolicka,96251,1,1.html>
- <http://www.nowastrategia.org.pl/obwe/>
- <http://www.nuria.pl/jezyki-w-krolestwie-hiszpanii/>
- <http://www.nydailynews.com/news/world/austria-jews-wary-quiet-anti-semitism-article-1.1285357>
- http://www.nytud.hu/oszt/tobbnyelvuseg/nagyn/publ/linguistic_diversity.pdf
- <http://www.osce.org/participating-states>
- <http://www.polin.pl/en>
- <http://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1610561,1,austria-europeizuje-islam.read>
- <http://www.polonia.es/polska-szkola-forum-w-madrycie/>
- <http://www.polskieradio.pl/7/1691/Artykul/939093,Polski-antysemityzm-bez-Zydow>
- <http://www.porges.net/JewishHistoryOfHungary.html>
- <http://www.porges.net/JewishHistoryOfHungary.html#Antisemitism>

- <http://www.porges.net/JewishHistoryOfHungary.html#Rabbis%20and%20Spiritual%20Leadership>
- <http://www.psz.pl/168-archiwum/marta-pachocka-w-jednosci-sila-czyli-system-konstytucyjny-krolestwa-belgii>
- <http://www.rp.pl/Prawo-i-Sprawiedliwosc/170809812-Posel-PiS-Bogdan-Rzonca-Dlaczego-Zydzi-sa-wsrod-aborterow.html>
- <http://www.rp.pl/Terroryzm/170819114-Rabin-do-Zydow-z-Katalonii-Wyjezdzaicie-do-Izraela.html>
- http://www.simpletoremember.com/vitals/world-jewish-population.htm#_Toc26172079
- <http://www.spoleczenstwoobywatelskie.gov.pl/akty-prawne?tid=All&page=2>
- <http://www.stowarzyszenielemkow.pl/new/modules/publisher/item.php?itemid=163>
- <http://www.sztetl.org.pl/pl/term/1094,jozefinskie-reformy/>
- <http://www.tarki.hu/en/>
- <http://www.timesofisrael.com/spain-expected-to-approve-law-of-return-for-jews/>
- <http://www.tourmycountry.com/austria/austrianjewishhistory2.htm>
- <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/parlament-austrii-przyjal-ustawe-regulujaca-status-islam,518923.html>
- <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/antysemityzm-w-polsce-spolcznosc-zydowska-pisze-do-kaczynskiego,763973.html>
- <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/kaczynski-spotkal-sie-z-przedstawicielami-srodowisk-zydowskich,764986.html>
- <http://www.tvn24.pl/wroclaw,44/wroclaw-apelacja-po-spaleniu-kukly-zyda,729218.html>
- <http://www.umcs.pl/pl/zaklad-badan-etnicznych,1392.htm>
- http://www.unic.un.org.pl/prawa_czlowieka/
- http://www.unic.un.org.pl/prawa_czlowieka/mntrybunaly_mtk.php
- http://www.unic.un.org.pl/prawa_czlowieka/pcz_instrumenty_prawne.php
- http://www.unic.un.org.pl/prawa_czlowieka/pcz_wprowadzenie.php
- http://www.wieden.msz.gov.pl/pl/wspolpraca_dwustronna/polonia_w_austrii/
- http://www.wieden.msz.gov.pl/pl/wspolpraca_dwustronna/polsko_austriacka_wspolpraca_regionalna/
- <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/AT>
- <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/be>
- <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/ES>
- <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/HU>
- <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/PL>
- <http://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/SK>
- http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Hungary/Hungary_before_1918
- <http://wyborcza.pl/1,155287,18971922,emigrantow-przybywa-w-2014-roku-za-granica-mieszkala-rekordowa.html>

- http://wyborcza.pl/1,76842,17520335,Hiszpanie_kloca_sie_o_lekcje_religii_w_szkolach.html
- <https://bip.kprm.gov.pl/kpr/bip-rady-ministrow/organy-pomocnicze/pelnomocnicy-rzadu-i-pr/90,Pelnomocnik-Rzadu-do-spraw-Rownego-Traktowania.html>
- <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/293019/umfrage/auslaender-in-oesterreich-nach-staatsangehoerigkeit/>
- <https://dzieje.pl/aktualnosci/akcja-%E2%80%9Ewisla%E2%80%9D>
- https://eeas.europa.eu/topics/human-rights-and-democracy_en
- <https://ekumenia.pl/aktualnosc/struktura-wyznaniowa-w-polsce/>
- https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/belgium_pl
- https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/spain_pl
- <https://nacionalizm.wordpress.com/2017/07/13/nowy-sojusz-nacjonalistow-na-wegrzech/>
- <https://oko.press/juz-niczego-bedziemy-sie-wstydzić-nowa-podstawa-programowa-historii-nauczmy-myslenia-o-przeszłości/>
- <https://www.algemeiner.com/2015/09/22/austria-sends-jewish-historian-to-jail-after-he-exposes-holocaust-crimes/>
- https://www.belgium.be/en/about_belgium/country/Population
- <https://www.facebook.com/MiszMaszFestiwal/>
- <https://www.gatestoneinstitute.org/2020/spain-anti-semitic>
- <https://www.jta.org/2017/08/17/news-opinion/world/polish-jews-spar-over-community-bosses-criticism-of-government>
- <https://www.tygodnikprzeglad.pl/grozba-kleski-pod-wiedniem/>
- https://www.washingtonpost.com/world/europe/jews-ask-polands-leader-to-denounce-rising-anti-semitism/2017/08/10/ace749f0-7dc0-11e7-b2b1-aeba62854dfa_story.html?utm_term=.ee5ca1978a7e
- <https://www.wprost.pl/kraj/10070509/Prezes-PiS-spotkal-sie-z-przedstawicielami-srodowisk-zydowskich-Owocne-wzmocni-relacje.html>